

Gion Nándor

Aranyosról, illetve kettős szerelmeimről

(Naplórészlet)

Valamikor nagyon régen 1971-ben és 1972-ben nagy vehemenciával megírtam egy szerencsétlen sorsú naplót, ami a kelleténél jobban forgalomba hozta a nevemet politikai körökben, és ahogy az lenni szokott, jöttek a kellemetlen következmények. Túl korán kezdtem naplót írni, és miután erre rájöttem, hanyagoltam ezt a műfajt ezután vagy húsz évig, bár akkoriban, a hetvenes évek legelején nem nagyon izgattak a kellemetlenségek, ez valahogy hozzátartozott a vagány írói magatartáshoz, meg aztán a korábbi könyveim körül is voltak kisebb-nagyobb politikai kavargások, mindegyikből kiügyeskedtem magam, még az obligát önkritikát is sikerült elsumákolnom, holott a pártfegyelem kötelezett az önkritikára, többen figyelmeztettek rá, de ilyenkor bölcsen lapítottam, vagy viszontfigyelmeztettem a buzgó aktivistákat, hogy másutt is vannak még felülvizsgálandó zavaró jelenségek, amelyekhez esetleg nekik is köziük lehet, így hát a hullámok lecsillapodtak körülöttem, és kialakult egy olyan csöndesen fortogó nyugalmi állapot, miszerint az írományaimra éberem kell odafigyelni, de nem érdemes kötözködni velem, mert sunyi módon úgyis kioldalgok a bajból, – valamit tehát mégis sikerült ellesnem Gallai nagyapámtól, akinek a nevét nem véletlenül említem ezen naplójegyzetek legelején –, szóval figyelő szemekkel békében hagytak, tulajdonképpen a korai naplóügyet is szerencsésen megúsztam, bár az országhatárról szigorú egyenruhás emberek visszafordítottak, ez is hozzátartozott nevem forgalomba kerüléséhez, a naplót diplomáciai tiltakozások nyomán kivonták a nyomdából, könyv sohasem lett belőle, talán jobb is így, számos ostobaságot írtam bele, ma már nyomtatásban főképpen a szerelmi ügyeimet hagynám benne, azokat a részeket, melyekben elmarasztalóan szólok emberekről, akik akkor nem védekezhetek, sietve kitörlném, és lányomat, akit egy hónapos korában láthattam meg először, jobban megszerettem, mintha fiúgyerekként született volna, pedig én helyette első fiam után második fiút reméltem, és csalódásomat hangoztattam is mindenfelé.

E kissé cirkalmas mellébeszélés után illene rátérnem a lényegre, Aranyoshoz fűződő szinte makulátlan viszonyomra és ritka-tiszta érzelmeimre, amit az is bizonyít, hogy megkértem a kezét, ő szép nagy barna szemekkel nézett rám és igent mondott, én meg tiszta érzelmeimet bizonyítandó, mégsem vettem el feleségül, sőt hazug kifogásokkal elszöktem mellőle, mert úgy gondoltam, hogy nehéz sora lenne mellettem – ez nem vicc és nem hazugság – ma is szent meggyőződéselem, hogy nélkülem sokkal jobb élete van, az más dolog, hogy én piszok-rosszul jártam, de sok hibám mellett van egy nagy érdemem: saját téves vagy vitatható döntéseimért és lépéseimért sohasem szoktam másokat okolni, és ha nagy meleg szemek helyett apró gyíkszemeket választok, az is kizárólag csak az én hibám, mentségemül legföljebb csak annyit hozhatok fel, de azt is csak magamnak, hogy gyerekkoromban Szenttamáson számomra ma is érthetetlen okokból az volt a hiedelem, hogy a gyík Isten rendkívül kedvelt állatkája. A gyíkokat gyűlöltük és üldöztük, a gyíkokat azonban mosolyogva néztük, gyöngéden megsimogattuk hosszú hengeres farkukat, amikor a napon sütkeztek, igaz, egyszer az egyik napozó gyík beleharapott simogató mutatóujjamba, és akkor kételkedni kezdtem, hogy tényleg Isten kedvelt állatkája-e, de erről valahogy gyorsan elfelejtkeztem. Előfordulhat ez másokkal is. Később, jóval később eszembe jutott, attól kezdve nagyobb odafigyeléssel idéztem fel gyermekkori élményeimet, ezek nyomán könyvek is születtek, regények, novellák, még filmek is, némelyikkel időnként majdnem elégedett voltam, a gyíkszemek is megtaníthatják az embert hasznos dolgokra.

A korai szerencsétlen naplónak jóformán semmi köze sincs a gyermekkorhoz, felnőtt és friss élményeket vettem papírra, nem mindig kellő megfontoltsággal, de gyorsan meg akartam írni, talán mégsem volt egészen tiszta a lelkiismeretem, mert Aranyosnak címeztem, neki magyarázkodtam egy mottófélével, amit kapkodva imígyen tákoltam össze a napló fölé:

„– Mindent megírsz majd, ami csak történt? – kérdezte F. A., amikor eljöttem Pestről.

– Igen – mondtam.

F. A. sírt és mindenfélét kérdezett tőlem, én pedig mindenre igent mondtam, holott jól tudtam, hogy semmit sem fogok írni arról, ami történt. Legfeljebb majd kigondolok valamit. De azt is csak F. A. kedvéért.”

A rövid bocsánatkérő szövegben kétszeresen hazudtam, mert végül is azt írtam meg, ami történt, néhol okosan, néhol ostobán sarkítva, a kettős szerelemről azonban őszintén szóltam, bár némi álszenteskedéssel. Közben sokat gondoltam Gallai nagyapámra, aki az ilyesmit sokkal egyszerűbben és végső soron elegánsabban oldotta meg, letagadta a legnyilvánvalóbb szerelmi ügyeit is, aztán, hogy véget vessen a házi perpatvarnak, a lármának és veszekedésnek, játszani kezdett a citeráján, és énekel is hozzá, szép érces hangon énekelt vidám és szomorú dalokat, és a végén mindig jó hangulatot teremtett, amikor már nevetni is lehetett. És tudott énekelni akkor is, amikor a kettős szerelmeimnél sokkal komolyabb, néha véresen komoly bajok zúdultak rá, és nagyanyámat haláláig szerette. Eddig három regényt írtam róla, most készülök a negyedikhez, ezt is kissé irigykedve fogom megírni.

Merthogy a hallásom legfeljebb közepes, és a hangom rekedtre fáradt a dohányfüsttől, Rojtos Gallai István ez ügyben is még idejében, tizenhét éves koromban, amikor az első cigarettára rágyújtottam, megpróbált kiokítani, mondván, hogy az ember önként csak olyasmibe fogjon bele, amihez megvannak az adottságai, ő például már hatéves korában elkezdett dohányozni, de soha életében nem köhintett a füsttől, én viszont, mivel nem fogadtam meg tanácsait, kerek negyven éve minden reggel úgy köhögök, mint a göthös számár. És persze, hogy nem tudok szépen énekelni szerelmi bajaimban.

Bizonyára azért, mert kezdetben ezekbe a bajokba is amiatt keveredtem, mert fordítva futottam neki az érzelmi életnek, holott éveken át láttam, hogy hogyan kell jókedvűen levelezni a kettős vagy akár hármas szerelmeket is. Én ehelyett valamikor tízéves koromban elhatároztam, hogy szerelmes leszek egyik osztálytársnőmbe, akibe előzőleg már a legjobb barátom is beleszeretett. Ebből nem lett semmiféle probléma, nem rivalizáltunk egymással, iskolából hazamenet naponta megbeszéltük, hogy a lány milyen gyönyörű, és mindkettőnkre nedves, biztató szemekkel néz, ennyi elég is volt akkoriban, mire pedig többre vágytunk volna, a szép lányt a szülei kiemelték az iskolából, tanyára vitték, onnan később férjhez ment egy kérges kezű tanyasi legényhez, akinek öt gyereket szült, mi meg jobb híján a fiatalabb tanárnőket bámultuk nedves és vágyakozó szemekkel az iskolapadból, de ők is sorra férjhez mentek, leginkább a legközelebről kéznél lévő tanár kollégákhoz, ők is gyerekeket születtek, és úgy éreztük, hogy illene már valakibe komolyan szerelmesnek lenni. Túl fiatal, zavart és tanácstalan voltam még, ezt azzal próbáltam leplezni, hogy rendkívül igényes és válogatós vagyok, barátaim ezt mindvégig elhitték, a lányok azonban gyorsan rájöttek, hogy ki kell mozdítaniuk a mulyaságomból, az egyik órákői szünetben vihogva közölték velem, hogy leghosszabb hajú barátnőjük hajlandó lenne belémszeretni, amennyiben én is viszonzom érzelmeit. Megfontoltam a dolgot, a lány igen satnya volt, de rendkívül szép arcú, és a haja a derekáig ért, mindig

imádtam a hosszú női hajakat, úgy döntöttem, hogy viszonzom a gyöngéd érzelmeket, mellesleg a tisztesség is így kívánta. Ez persze bizonyos anyagi megterheléssel járt, a lányt illeti kéthetenként legalább egyszer elvinnem moziba, ahol görcsösen szorongattuk egymás kezét, tenyereink összeizzadtak, és minden film csodálatos volt. Eközben azonban véletlenül összesodródtam egy rövid hajú lánnyal valamelyik litánián, szerettem ezeket az esti istentiszteleteket, mert a felnőttek összhangban énekeltek, és még egészen korai ifjúkoromban az én hangom sem mutált, a lány is csengő hangon énekelt mellettem, a haja ugyan nem tetszett, de kikeményített hófehér ruhába volt öltözve, mintha elsőáldozásra készülődne, az elsőáldozós lányok mindig gyönyörűek, megkérdeztem hát tőle, hogy mise után hajlandó lenne-e elsétálni velem a folyó mellé, ahol békesség van a nádas szélében, a békák elégedetten kuruttyolnak, a tücskök vidáman ciripelnek, a denevérek meg nesztelenül röpködnek a levegőben. Ékesszólóan beszéltem az egyházi énekek szüneteiben, többször megkérdeztem, hogy hajlandó lenne-e...?

Hajlandó volt. Kézenfogva sétáltunk el a folyó irányába a vásártéren keresztül, barátaim, a környékbeli kamaszok rongylabdával fociztak, a szokásos esti mérkőzésüket vívták, kiabáltak, hogy sürgősen álljak be én is közéjük, mert a mi utcánk csapata gyöngékedett nélkülem, és amikor elhárítottam az invitálást, kétértelmű vagy inkább egyértelmű megjegyzéseket ordibáltak utánunk a férfiak és a nők viszonyára vonatkozóan. Volt azonban némi tekintélyem azon a tájékon, a gúnyos megjegyzéseket lepergettem magamról, a fehérruhás lánnyal elsétáltunk a folyóhoz, leültünk a parton, néztük a vizet a lábunk alatt, a csillagokat a fejünk felett, és én átkaroltam a fehérruhás vállat. Ennél több nem történt, de ennyi is elég volt, mert szép volt a folyó és az ég. A fehérruhás lány is. Meg az a másik. A hosszúhajú.

(A magyarázkodást majd folytatom, hiszen egy egész könyvet tervezek összeállítani naplójegyzeteimből, de ezzel az utolsó fejezettel kissé bajban vagyok. Aranyossal csak messziről merek beszélni, és minden ürügyet felhasználok a beszélgetés elhalasztására. Most éppen interjút kell adnom, amelyben, attól tartok, újfent meg kell említenem első naplójegyzeteimet és persze regényhőseimet is.)

„Nincs időm észrevenni a történet eltűnését”

Gion Nándorral beszélget Füzi László

Nándor! Lassanként elmondhatjuk, hogy évek óta Pesten élsz, de valójában mennyire éled meg Pestet? Elbeszéléseidbe bekerül a pesti világ is, de szinte mindig vajdasági vonatkozásokkal, utalásokkal, a Vajdaságból származó emberekkel, hősökkel. Kikkel beszélgetsz például?

– Immár öt éve élek Budapesten, otthon érzem magam, ami azt jelenti, hogy illene már alaposabban megismerni ezt a nappal kissé szürke, éjszaka nagyon sötét várost, meg ezt az egész rosszkedvű társaságot. Sokáig azt hittem, hogy jól ismerem. Amikor még vendégként jártam ide. Amolyan előkelő, nem túlságosan előkelő, de kellőképpen pénzes vendégként, akit anyagi vonatkozásban legföljebb csak az érdekelt, hogy mennyibe kerül a taxi, de az se nagyon. Emlékszem egy délvidéki magyar értelmiségire, jóképű vagány fiú volt, a hatvanas években és a hetvenes évek elején gyakran járt Magyarországon, vidáman élt itt, evett, ivott és hajkurászta a nőket, és minden látogatása köhögéssel zárult. Ilyenkor a zsebéhez kapott, mert tudta, hogy ötezer forint alá csúszott a költőpénze. Szentül meg volt győződve, hogy csalhatatlan szervezete torokkparással jelzi, hogy ideje szedelőzködni és visszamenni a határ túloldalára újabb tőkét gyűjteni. Pedig azokban az években az ötezer forint még igen tekintélyes összegnek számított. Ebben a nagyképűsködő korszakban írtam egy pesti naplót, féléves itt-tartózkodásom után. Az irományomnak elég nagy lett a visszhangja, dagadozott a mellem, évekkel később azonban rájöttem, hogy több helyen is felületesen, tájékozatlanul, hogy azt ne mondjam, felelőtlenül fogalmaztam. Igaz, volt néhány telitalálat is. De akkor már nem csupán a taxiórákat figyeltem, hanem a villamosjáratokat is. Vagány barátom Vajdaságból nősült, lenyugodott, egyre ritkábban lépte át az országhatárt, túl sokat köhögött volna. Én továbbra is szívesen látott vendég voltam, de egyre megfontoltabban nyilatkoztam, aztán végleg ideköltöztem, a kenyérráakra is figyelmem kell, meg a sok emberre körülöttem, akik nemcsak írók, pincérek és taxisofőrök. Néha már merészelek írni róluk, leginkább vajdasági szemszögből, nem akarok mégegyszer az ifjúkori nagyképűség hibájába esni. Egyébként szerencsém van, ez időnként előfordul azokkal is, akik kisebb-nagyobb bajjal küszködnek. Sokféle emberrel értekezhetem, zongorahúr-készítővel és rákkutatóval, főállású anyával és sebészorvossal, buddhista szerzetessel és matematikussal. Persze írókkal is. De az irodalomról nem szeretek beszélgetni. Mozgalmas, nyüzsgő világba kerültem, sok témát kínál.

– Írásaid világa átalakulóban, mondtam az előbb. Törekszel-e ennek a nyüzsgő, forrongó világnak a megértésére, megírására, avagy maradsz, mert maradnod kell, vajdasági magyar írónak?

– Még pályakezdő koromban és igen rövid ideig neveztem magam következetesen vajdasági magyar írónak. Az első szakmai megmérettetések után inkább a magyar írónál maradtam, aki a maga módján természetesen továbbra is ragaszkodik szülőföldjéhez. Tavaly megjelent regényem is témájával és szereplőivel elejétől végig délvidéki. És még igen sok megírandó témát hoztam magammal, sőt bizonyos szereplők utánam jönnek. Mondok egy egészen friss példát. Előzetesen csak annyit, hogy én Szenttamás legkisebb, mindössze nyolc házból álló utcájában nőttem fel. Ebből az utcából a polgárháború idején rajtam kívül még hárman költöztek át Magyarországra. Az egyik jólkereső üzletember valamelyik világcégnél, a másik vegyeskereskedést nyitott és szép házat vett egy békés kisvárosban, a harmadik jó ideig tétován koválygott a határ innesszó oldalán, de hát őt mindig kissé nehézféjűnek tartottuk, már az is remek teljesítménynek számított a részéről, hogy elszökött a sorozás és a lövöldözések elől. Nemrégien megdöbbenve olvastam a nevét az újságokban. Országos körözést adtak ki ellene. Megcsapolt néhány pénztüntetést. Nem fegyvernek látszó tárggyal követte el tettét, hanem bankkártyával, vagy valamilyen más trükkel. Hat-hét millió forinttal visszasétált a határ túloldalára, a pénzt nyilván elrejtette, és mivel az idő tájt éppen elhalkult a lövöldözés, hajlandónak mutatkozott bevonulni a jugoszláv hadseregbe, gondolván, hogy egy hősi hadsereg nem adja ki bűnbánó katonáját külföldi hatóságoknak. Szerintem egészen épkezélab stratégia volt, bár a helyzet azóta megváltozott. A pénz viszont nyilván megvan valahol. Vagyis azt akarom mondani, hogy életrevaló határon túli magyarokkal töltődik fel az anyaország, hiszen abból az egyetlen kis utcából is – magamat persze leszámítva – igencsak talpraesett emberek jöttek ide. Kénytelen vagyok írni róluk, hiszen segítenek eligazodni ebben a zűrzavaros, vagy ha úgy tetszik forrongó világban.

– Sorstársaid, barátaid sokat írtak az áttelepülés nehézségeiről. Nálad viszont sehol nem olvastam erről. Mégis: hogyan lehet ezt megélni? Benne élsz egy világban, aztán pedig egy másikba kerülsz bele. Voltál-e otthon azóta, hogy eljöttetek?

– Számonra Budapest és Magyarország sohasem volt idegen környezet. A második világháború idején beleszülettem ebbe az országba, vagy négy évig állampolgára voltam, nem sok eseményre emlékszem ebből az időből, legfeljebb arra, hogy akkor feküdtem életemben először – és hogy lekopogjam ezidáig – kórházban, egy rosszul beadott védőoltás után Szegeden vagdalták szét és varrogatták össze dagadt jobb karomat, kiváló munkát végeztek, a jobb kezemmel azóta sincs semmi baj, ifjú koromban egészen magas szinten röplabdáztam, sőt birkóztam is. Igaz, hogy közben ismét átrajzolták az országhatárokat, anélkül, hogy az én véleményemet is kikérték volna, a szegedi kórházzal, ahol mellest most a lányom orvosként dolgozik, hosszú időre megszűnt a kapcsolat, én körülbelül száz kilométerre délebbre kerültem, valamiféle kapcsolatok azonban továbbra is megmaradtak. A háború vége felé az atrocitások elől elég sok rokonom kényszerült északabbra menekülni, köztük apám egyik nővére is, akinek az volt a bűne, hogy a magyar időkben a községházán dolgozott tisztviselőként, és aki két nevetlen kamaszfiút vitt magával. Évekig iszonyú nyomorban éltek, a fiúk lesóványodtak, bekoszolódtak és elkanászosodtak, édesanyjuk időnként visszaküldte őket a határon Szenttamásra, ennek is megvolt a bejáródott szokésvonala, unokafivéreim kódolt családi üzenetekkel érkeztek, apám vette az üzenetet, néhány jóindulatú pofonnal megszelídítette a fiúkat, anyám valamelyest felhízlalta és megmosdatta őket, azután jólnevelten és jóllakottan visszamehettek édesanyjukhoz, felnőtt korukra egészen rendes emberré váltak, és én máig hálás vagyok nekik, amiért gyermekkoromban hitelesen tájékoztattak az anyaországi állapotokról. Hasonló kapcsolatok továbbra is működtek, naprakész információim voltak a magyar hétköznapokról, bár személyesen a szegedi kaland után több mint húsz évvel jöttem föl északra. Akkor jártam először Budapesten. Egyből otthonosan viselkedtem. Szinte bennszülöttként nyomban elkezdtem fortyogni, mondván, hogy a város szép, a kivilágítás viszont pocsek, a patinás épületekről hámlik a vakolat, a templomok elhanyagoltak, az emberek közönyösek és szolgálalkúek... szóval, sürgősen kellene tenni valamit. Úgy ágáltam, mint egy dörzsölt politikus. Emellett még szerencsém is volt. Első írásaimat jóindulattal fogadta a szakma, a szerkesztőségek érdeklődni kezdtek irántam. És akkor kiderült, hogy a világ és a nemzet megváltását illetően ugyan rámenős vagyok, de a szépirodalom terén és saját adminisztrálásomban visszafogottan

viselekdek. Nem árasztom el kisebbségi sérelmeimre hivatkozva a lapokat, folyóiratokat, kiadókat műveimmel, beidegződött ritmusom szerint írok, csak azoknak adok kéziratot, akik kérek tőlem, nekik is ritkán, tehát nem vagyok mennyiségi konkurencia. Nyilván ennek köszönhetem, hogy elég sok író barátom lett. Legtöbben barátaim is maradtak, legtöbben azt sem tudták, hogy mikor költöztem át Magyarországra. Továbbra is nagyjából annyira vagyok jelen az irodalmi életben, mint amikor még Vajdaságban éltem. Nem történt tehát semmi látványos váltás és átköltözés. Saját világomba jöttem. Megpróbálok beilleszkedni. Roppant büszke vagyok rá, hogy a fölöttem lakó barkácsoló megjavítja a kocsimat, a mellettem lakó szomszédasszonyról kiderült, hogy kiváló gépirónő, legépeli a regényeimét, a másik szomszédasszony szívesen kölcsönadja a létráját, ha magasabbra akarok kapaszkodni, a szemközti házban lakó értelmiségi házaspár meg éberem figyel, hogy éjszaka meddig világít az íróasztalomon a lámpa, vagyis hogy dolgozom-e szorgalmasan. Azt hiszem, befogadtak maguk közé. Szülőföldemre meg legutóbb akkor mentem vissza, amikor édesanyámra rádöntötték a házunkat. Azóta a házat helyrehozták.

– *A világ számára mindig is író voltál, de a Vajdaságban nemcsak író: közéleti ember is, politikus is. Most viszont úgy tűnik, hogy a vajdasági lét éppen írói létedre nehezedett rá: áttelepülésed óta többet írsz, most is írsz, mint otthon. Hogy van ez?*

– Kisebbségben élő írónak gyakran kell az irodalomba nem mindig beilleszkedő dolgokkal is foglalkozni, nyilván azért, mert a kisebbségi közösségekben általában kevés az értelmiségi, legalábbis kevesebb a szükségesnél. Én viszonylag hosszú ideig megúsztam a kényszerű ezermesterséget, vagy kontárkodást, magyarul a közéleti szereplést. Az egyetem befejezése után magától adódott a civil pénzkereső szakma, beléptem az újívidéki rádió magyar szerkesztőségébe, ahol szép csendesen araszolgattam fölfelé a ranglétrán, az ifjú munkatárstól a rovszerkesztőn keresztül az irodalmi osztály vezetőjéig, ahol elégedetten megállapodtam abban a reményben, hogy itt kényelmesen elleszek a nyugdíjig. Nem törtem össze magam a munkahelyemen, a havi fizetésért annyit dolgoztam, amennyire okvetlenül szükség volt, és ebben az időszakban otthoni íróasztalomon minden évben megírtam egy könyvet, valamennyi meg is jelent, tűrhető, néha zajos fogadtatásban részesültek, majdnem mindegyik körül volt kisebb-nagyobb botrány, különösebb bajom azonban nem származott belőlük, nevemet jegyezni kezdték irodalmi körökben, nagyjából elégedett lehettem sorsommal, polgári foglalkozásomban szerkesztettem, a magánszférában pedig műveltem azt, amit szerettem: az irodalmat. A nagy kezdőbetűs Közéletet tisztes távolból megmosolyogtam és torzulásait természetesen megbíráltam halkan vagy hangosabban, amúgy kibic módjára. Aztán egyszer csak a napi politika belém talpalt úgy és ott, ahogyan és ahol a legkevésbé vártam. Írói munkám elismerésével. Nem a díjakkal, amiket addig begyűjtöttem, hanem azzal, hogy megválasztottak a Vajdasági Íróegyesület elnökének. Gyanútlanul elvállaltam a megbízást, pedig az egyik sokat tapasztalt szerb költő kajánul mindjárt a fülembé súgta, hogy ezentúl nem fogok évente új könyvet írni. Majdnem kinevettem, holott neki lett igaza. Maga az elnökösködés nem rabolt el túl sok időt, csak hogy az egyik funkció vonzza a másikat, bekerültem mindenféle testületekbe, tartományi, köztársasági és országos szinten, szereplésre kényszerültem, és ekkor már bele kellett tanulni a nagy napi politikába. Érzésem szerint jó tanuló voltam, de ez már időigényes tevékenységgel járt. Az új könyvek megírtak. Éreztem, hogy baj van, komolyan fontolgattam, hogy átköltözöm Magyarországra, itt akkor még lakást és kényelmes munkahelyet kínáltak, de hát úgy gondoltam, hogy fontos küldetést teljesítek kisebbségben élő sorstársaim között, nem jöhettek el, ezt követően az egyetlen stabil magyar színház élére helyeztek, majd vissza a rádióba, immár főszerkesztőnek. Persze beleegyezésem nélkül mindez nem történhetett volna, de hát fűtött a felelősségérzet, talán a hiúságomat is legyezte, hogy begyűjtöttem néhány sikerélményt, épületeket szereztem a színháznak, beindítottam a napi huszonegy órás magyar műsort az újívidéki rádióban, szóval eredményes munkát végeztem, csak hát a könyveim elmaradoztak. Aztán hirtelen azt is megtapasztalhattam, hogy mit jelent testközeli, ha valaki rossz időben, rossz helyen van. Nagytudású főszerkesztőként terpeszkedtem egy elegáns forgószekben, amikor megroppant az ország gerince, felrémlt a széthullás veszélye. És mint minden nagy változás szerte a civilizált világban a recsegő-ropogó Jugoszláviában is először az értelmiségiek, főleg a sajtón verték el a port. Szűkebb és tágabb környezetben repültek a főszerkesztői fejek autonomista, nacionalista, vagy éppen liberalista megbélyegzéssel, engem is besorolhattak volna bármelyik kategóriába, de néhány kritikai körüljárás után békében hagytak, pedig nem bántam volna, ha kiröpítenek a forgószekemből. Igazából sohasem szerettem ott üldögelni. De meghagytak a helyemen, úgy látszik, a hosszú közéleti években túlságosan jól megtanultam a leckét napi politikából. Még a háborút is elviseltem jó ideig, pedig akkor már nemcsak képletesen repültek a fejek. Jómagam sohasem kerültem veszélybe, de megfagyott a világ, beszűkült a mozgástér, leépült a szerkesztőség a forgószek körül, többé már nem áltathattam magam, hogy hasznos munkát végzek. Csöndben összehajtottam és átköltöztem. Nem várt sem lakás, sem kényelmes munkahely. Elkéstem. Vettem magamnak egy kis lakást Kőbányán, és leültem az íróasztalomhoz. A napi politikát megint tisztes távolból nézem, amit megtanultam belőle, azt igyekszem íróként hasznosítani. A biztos anyagi háttér időnként hiányzik, de visszaváltottam az egykori írási ritmusra. Évente ismét megírok egy könyvet.

– *A te éltető elemed a történet. Biztosan írták is rólad, hogy a történet elmondásával tudsz elmondani mindent, amit akarsz, a világról. Mások viszont éppen a történet elmondhatóságát kérdőjelezi meg, mondván, már a történet is eltűnt az életünkből, az egyszerre látható és elmondható történések sorozata. Tudsz-e még támaszkodni a történetre?*

– Annyi minden történik a világban és életünkben, hogy nincs időm észrevenni a történet eltűnését. Sőt... A történetek sorbaállításával már lehet némi gond. Ezt én is észlelem szépprózai rendezgetés közben, túlzottan tolazkodnak az események, fájó szívvel nyesegetni kell az elmondásukat, különösen, ha az ember észrevétlen szigorúsággal akarja rendszerezni vagy éppen rimeltetni őket. A rímeket általában a költészet kategóriájába szokták sorolni, de én nagyon fontosnak tartom a prózába iktatásukat, elsősorban a történetek összecsengése miatt. Valahogy úgy, mint abban a százezerszer elmondott drámai alapszabályban, miszerint, ha az első felvonásban feltűnik egy pisztoly, annak a harmadik felvonásban el kell sülnie. Nem sokkal Budapestre költözésem után tartottam egy előadást „Lira a prózában” címmel, ahol bővebben kifejtettem a fenti mondandókat. Udvariásan megtapsoltak, átűtöttek sikerrel nem dicselkedhetnék. Kissé családottan buszoztam hazafelé, körülöttem hallgatók, rosszkedvű utasok lógatták a fejüket, ahogyan az egy rosszkedvű országban illik, két ember beszélgetett csupán, pont a hátam mögött, régi ismerőseiket emlegették, és az egyik azt mondta: „Emlékszel még Eszterre? Arra a lányra, aki mindig mosolygott és jókedvű volt. Ma már ő sem nevet úgy, mint régen.” Hátrafordultam, két nagyjából velem egykorú férfit láttam, a homlokukat ráncolva néztek maguk elé. Igazából akkor éreztem először, hogy már nemcsak látogató vagy ha úgy tetszik, hazalátogató vagyok itt, megjöttem hát, ideje alaposabban körülnézni. Az a bizonyos pisztoly ott lógott a falon, és a harmadik felvonásban eldőrdült. Azóta több pisztolylovást is hallottam, pesti közegben is rimelnek egymásra, ha a dörrenéseket jól időzítik prózába ágyazott komédiában vagy tragédiában elbeszélve.

– *A történet persze a világgal van összefüggésben. A zárt, teljes és átlátható világgal. Te valójában nem történetet-történeteket mondasz el, hanem egy világot építesz fel, s ennek a világnak a teljességét, elágazásait követed. De miképpen alakult ki a világ? S mikor, hogyan érezted meg a mesélés lehetőségeit? Mert valójában a saját világod építése közben mesét mondasz...*

– Amikor már megjelent néhány könyvem, és a nevem időnként előfordult az újságokban, szülővárosomban, pontosabban annak a peremén, ahol felnőttem, az egykori bandatagok is kezdtek büszkélkedni velem, persze csak módjával. Visszaemlékeztek. Egészen ifjú koromban még sok gyerek szaladgált az egészen kis utcákban is, falkákban jártunk, nem mindig rossz szándékkal, de néha rossz

szándékkal is. A későbbiekben a nálamnál idősebbek úgy emlékeztek rám, hogy a hírhedt rajcsúri banda legfiatalabb tagjaként általában hallgattam, figyeltem a nagyobbak beszédére, a felnőttek meséit szinte alázattal ellestem, és általános megítélés szerint már akkor is túl sokat olvastam, ez egyáltalán nem volt egészséges dolog, ami abból is látszott, hogy a szemeim időnként véresre gyulladtak. Aztán generációváltás történt, a fiúkból legények lettek, kenyérkeresés után kellett nézniük, egyszer csak én lettem a legidősebb a felszabadult téren és az új csapatban már a bandavezér. Ennek nyomán a nálamnál fiatalabbak már úgy emlékeztek rám, hogy energikusan összetartottam és irányítottam a csapatot a tájjellegű és szigorúan nemzetiségi alapon vívott labdarúgó mérkőzéseken valamint a vasárnapi mozielőadások utáni szokásos verekedéseken. Bár ők is megjegyezték, hogy egészségtelenül sokat olvastam, túlzott tisztelettel hallgattam a felnőttek múltba nyúló történeteit. Ezek a visszaemlékezések a színezésekkel és maszatolásokkal együtt is nagyjából igazak, valójában így formálódott meg bennem egy nem túl boldog, de unalmasnak semmiképpen sem nevezhető összkép a tapasztalatok és a visszahallások alapján. Természetesen némi fantáziával kiegészítve. Örök élettemben rettenetesen rossz alvó voltam, ami egy városszálen vagy inkább faluszálen, ahol nemhogy televízió vagy rádió, de még illany sincs, szinte tragédia. A petróleum akkor is drága volt, nem lehetett sokáig égetni a lámpát. Sötétben viszont módfelett kellemetlen dolog virrasztani. Márpedig én rengeteget virrasztottam, volt időm képzelegni, összegyűrni egy világot a valóságból és a feneketlen sötétségben szőtt éber álmaimból. Korántsem volt ez tudatos szellemi tevékenység, főleg az idő múlását siettetve, segített kivárni a hajnalt. Valahol elraktároztam ezt a világot, mert ahogyan írni kezdtem, a legjobb pillanatban előbukkant, felkínálta magát megírásra. Nekifutottam, akkor jöttem rá, hogy gazdag nyersanyaggal rendelkezem, betűkkel is el tudom mesélni, hiszen verbálisan sokszor elpróbáltam, és már akkor is úgy éreztem, hogy talán túlmutat a faluvégen. A szereplők meg magukra vagy őseikre ismertek, kicsit a krónikásuknak tekintenek, ami lehet dicséret is a földön járó emberek elnéző mosolyával. Továbbra is mesélnék nekem, mert emlékeznek, hogy régen is figyeltem rájuk.

– *Miképpen él benned a régi Szenttamás? Milyen közösségben éltél-éltetek ott? Kikre emlékszel, kikkel tudnál elbeszélgetni most?*

– Képzeljünk el egy szabálytalan U betűt, amelynek az egyik szára egészen rövid, ez volt az én utcám, illetve csak egy ház sor, a másik két vonal két hosszabb házsort jelent, az egészhez hozzátartozik még egy görbe ékezet a negyedik ház sorral, ez a keskeny kanyargós folyó mellett volt. Az U betű ágai között hatalmas és nagyon lapos füves rét terült el, ennek a közepére valamikor hozott anyagból egy dombot csináltak, annak a tetejére egy temetőt. És a túloldalról is temetők fogták körül a házakat, kaszáló sorrendben, vagyis jobbról balra így: a görögkeleti szerb, a katolikus magyar, a zsidó, a református német, a nazarénus és az ókatolikus temető. Mindezt átkarolta a tisztavízű kis folyó. A sok temető miatt kissé háborzongatónak tűnhet a zárt környezet, lényegében az is volt, sötétedés után kívülről nem szívesen jött oda senki, tulajdonképpen nappal sem, mi belülről azonban egészen jól éreztük magunkat, a halottaktól nem féltünk, az élőkötől sem nagyon, leszámítva néhány rövid periódust, mint például a háború utolsó napjait, amikor az ellenfelek a fejünk fölött ágyúzták egymást meg bennünket is, mert úgy vélték, hogy éppen a mi rétünkön húzódik a frontvonal, meg az azt követő hónapokat, amikor a magyar férfiakat nemes bosszútól vezérelve a temetőárokba lötték. A vérengzéseket követően azonban helyreállt a rend és a béke, szépen elvultunk a sírkövek és a folyó mellett, a betolakodókat kivertük vagy megszelídítettük, a gyerekeknek adva volt a tágas tér a mozgásra és a tiszta víz a fürdésre, az asszonyok rendben tartották a családot, a kertjeiket, és gondozták a jószágot, a férfiak munka után este ültek az utcára, összegezték a múlt és a jelen, a háborúk és békék eseményeit, bődcsen beszéltek, sokfajta ember gyűlt össze ezen a kis helyen: lecsúszott arisztokrata, földgyűjtő paraszt, feltörekvő kézműves, egykori szibériai hadifogoly, kóborló szélhámos... Mindenkinek megvolt a maga története, ámulva hallgathattam, amennyiben illedelmesen viselkedtem. Íratlan, de nagyon következetesen betartott szabály volt, hogy az ifjoncok csak befogott szájjal ülhetnek a felnőttek közelébe, és csak akkor szólalhatnak meg, ha kérdezik őket. Ritkán kérdeztek. Én tudtam hallgatni, azóta sem bánom. Akkoriban arrafelé még nemigen firtatták a gyermekek lehetséges szellemi sérülékenységét és a pelenkázásra való tartós testi és lelki jogait, családi körben összevont szemöldökkel vagy kézsuhintással röviden elintézték mindent. Mégis felnőtünk és nem csupán képzeletben rajzoltunk szét arról a tájékról. Szóltam már sikeres utcabélieimről, üzletemberről, és bankrablóról, és még nem is említettem, hogy az egyik szomszédgyerek majdnem országos rúdugróbajnok lett, holott csak szálkás faléccel gyakorolt, egy másik ifjúsági szinten első helyen végzett hosszútávfutásban a tartományi versenyen, pedig csak a napi mezei munkák után a hazatérő szekér mellett edzett, a harmadik alpolgármester lett egy közepes nagyságú alföldi városban. Közvetlen szomszédom, mellesleg egy meglehetősen ellenszenves fiú, szabóságot nyitott Párizsban, és megtanult illedelmesen viselkedni. Velük még tudnék beszélgetni. De a zsidó, a német, a nazarénus és az ókatolikus temetőt már ledőzerolták, házak épültek a helyükön, új lakók költöztek be, esetleg az újabb háborúkból hozott tökével. Velük kissé nehezebben értek szót, és nemcsak azért, mert legtöbbször nem beszéltek az anyanyelvemet.

– *Ha valaki íróvá akar válni – aztán vagy lesz, vagy nem, ezt a címet nem adományozzák magától senkinek –, úgy érzi, hogy el kell indulnia, meg kell ismernie a világot, el kell fogadtatnia magát a világgal. Aztán, már jóval az elindulás után, megérzi, hogy valójában vissza kell fordulnia önmaga, a saját világa felé. Te mikor érezted ezt meg, mikor fordultál vissza Szenttamás irányába, mikor érezted meg, hogy a te világod ott van, azt ismered a legjobban. S mikor érezted meg, hogy benned is felépült ez a világ?*

– Szépirói ténykedésemet igen magasröptű témák körül kezdtem. Áttételes, messzire mutató novellákat írtam például a római légiókról, illetve légionáriusokról, meg Ahasvérusról, a bolygó zsidóról... Különösebb gond nem volt ezekkel az írományokkal, valamennyit az utolsó szög közötték a folyóiratok, a szerkesztők időnként megdicsérték a találó témaválasztást és a modern hangvételt, további írásra buzdítottak, én viszont, amint az egy feltörekvő értelmiségihez illik, egyre gyakrabban és gyanakodva nézegettem magam körül, és aránylag gyorsan rájöttem, hogy engem tulajdonképpen nem is érdekelnek túlzottan a római légionáriusok. A vértjeik szépen csillogtak ugyan, rájuk lehetett mázolni mindenféle jelképet és homályos utalást, az adott körülmények között azonban nem engedhettem meg azt a luxust, hogy a csillag pánccsal maszatoljak. Ha komolyan akarom művelni az írószó, és ha komolyan akarom venni magamat, ajánlatos ahhoz a világhoz fordulni, amit nemcsak könyvekből és festmények reprodukciójából ismerek. Ígyen morfondíroztam, és azt hiszem, igazam volt. Mert ennek a világnak a magva adva volt, megformálódott még a régen átvirrasztott szenttamási éjszakákon és azóta is mágnesként magára ragasztotta az újabb eseményeket. Otthon vagyok benne, messzire is mutathatnak, akár Ahasvérus, talán tudok írni róla, sőt, esetleg alakíthatom is szerény írói eszközökkel és tekintéllyel. Huszonhét éves koromban a második könyvemben a *Testvérem*, *Joá*ban tértem ide vissza, még csak a peremét kaparásztam, így is kisebb botrány keveredett belőle, ami meggyőzött arról, hogy ügyesen fordultam. Az *Ezen az oldalon*ban és a *Latroknak is játszott* trilógiában már teljességgel bejött Szenttamás, az igazi és az enyém, ami nem mindig ugyanaz, de eléggé összemósódnak és jól megférnek egymással. A kritikusok a későbbiekben eltúlozták a Szenttamás-centrikusságot, a más környezetre szabott könyveimet is ide sorolták, a kritikusokkal, irodalomtörténészekkel azonban sohasem vitatkoztam. Nekik mindig igazuk van, hideg fejjel és szakszerűen tábláznak és rangsorolnak, néha kissé egyoldalúan, de ez már a szakmájukkal jár. Maradjon Szenttamás. Én igazán nem bánom.

– *S a mai Szenttamás? Tudnál-e még otthon lenni benne?*

– Nagyon nehezen vagy talán sehogyan sem. Én az emberekhez kötődtem és nem a helyhez. Megváltozott a régi világ, és különösen az a világ, amit én igyekeztem és még mindig igyekszem megrajzolni. Nem csupán a már említett négy házsorra, a temetőkre és a kis folyóra gondolok, hanem az egész városra, az apácázárdából átalakított magyar iskolára, a Zöld utcára, a Tukra, a devecseri dombokra, a katolikus templomra, pontosabban a templomba járókra. Elhalványodtak a régi körzeti határok és az íratlan szabályok, amelyek nem biztos, hogy minden esetben a legjobbak voltak, de én azt szoktam meg. Szenttamás sohasem tartozott a dinamikus fejlődő mezővárosok közé, számunkra csak nagy falu volt, tipikus délvidéki helység, a változások most sem látványosak, a lakosság összetétele azonban megbomlott és ezzel az értékrendek, magatartásformák is felborultak. Ha már új világba kell beilleszkednem, ezt valahol másutt teszem. A *Latroknak is játszott* trilógiához még hozzáírok egy negyedik regényt, de ennek számai földrajzilag már távolabbra vezetnek, a szálok persze továbbra is megmaradnak, az emlékek éltetik, a hozott anyag táplálja őket, csak hogy közben egészen közelről másfajta anyag is felgyülemlik, amelynek legfontosabb darabjait rendezni kell. Mármint a széprózában. Természetesen más területen sem ártana.

– *A vajdasági magyar irodalom, talán még a hazinál is jobban, mindig „mozgalmakban” létezett. A „mozgalmiság” viszont távol áll a prózáirótól. Milyen „mozgalmi”, irodalmi-művészeti-baráti kötődéseid voltak? Ha a barátságokra nézel, milyen számvetést tudsz készíteni?*

– Köztudott, hogy a háború után az ún. Symposion-mozgalom kavarta fel leginkább a vajdasági magyar irodalmi kedélyeket, hatása begyűrűzött az egyetemes magyar irodalomba is, és az évek folyamán figyelemre méltó értékeket teremtett. Az újvidéki magyar tanszék első nemzedéke indította el, én is ehhez a generációhoz tartozom, persze hogy ott voltam az *Új Symposion* folyóirat születésénél, a többiekkel együtt hangoskodtam, kezdetben csak rövidebb könyvkritikákkal, jegyzetekkel, majd hosszabb tanulmányokkal vagdalóztam, és úgy éreztem, hogy igaz ügy érdekében, érdemes célokért tevékenykedünk. A kissé harsogó és az időnként szertelen csapkodások közben sikerült megkérdőjelezni bizonyos tabukat és dogmákat, megtanultunk kételkedni a kor politikai, irodalompolitikai igazságaiiban, közben folyton az igényességet követeltük másoktól, meg szerencsére magunktól is. Felforgattuk és egészségesebbé, mindenképpen korszerűbbé formáltuk az irodalmi értékrendet, ebben elől jártunk magyar nyelvterületen, és eddig rendben is volt minden. A kísérő-zöngéekkel azonban nem mindig. A kozmopolitizmus egészséges elemeivel együtt belopózott valami nyegleség is, továbbá a jugoszlávság beteges hangoztatása. Amíg úgy éreztem, hogy ez csak átmeneti taktikai húzás a felfutás érdekében, magam is beálltam a sajkózók közé, de amikor észrevettem, hogy egyeseket túlzottan komolyan veszik, hátrább húzódtam. Az első regényeim megjelenésével méginkább. Ekkor már hanyagoltam a kritikákat, a széprózával igyekeztem egyre jobban önállósítani magam. Többé-kevésbé mások is így voltak ezzel, más-más műfajokban. Vagyis próbáltam megteremteni azt, amit induláskor az igényesség zászlaja alatt követeltünk. Mellesleg furcsamód az egész társaságot a magyarkodás vádjával rúgták ki a szerkesztőségéből. Rövid szélcsend után ugyancsak az *Új Symposion*nal fémjelvezve feltűnt egy újabb tehetséges generáció, ők politikai síkon még nagyobbat buktak, mint mi. Az első nemzedék tagjai pedig jobbára önállósították magukat, többeknek ma is jól cseng a neve, az egykori irodalmi-művészeti-baráti kötődések meglazultak, de a barátság általában megmaradt. Az egykorinál higgadtabb formában. Már ezért is jószívvél gondolok azokra a heveskedő irodalmi-mozgalmi időkre.

– *S a közéletre, a politikára?*

– Ezzel kapcsolatban nemigen nosztalgiazom. Ha jobban végiggondolom, az egész közéleti szerepléssel a legnagyobb bajom az volt, hogy valójában rettenetesen untam. Pontosabban: magát a mechanizmust. A sok üresjáratot, a rengeteg értekezletet és a rengeteg fecsegést, még a reprezentálást is. Ott, ahol én vezényeltem az összejöveleteket, általában olajozottan mentek a dolgok. Az Írószövetség elnökségi ülésein például közöltem, hogy amikor az utolsó napirendi ponthoz a „Különfélékhez” érkezünk, saját kontómra hozatok egy üveg konyakot. A bejelentést követően még a legszószátyárabb íróársaim is rövidre fogták mondandójukat, akár tíz napirendi ponton is végigfutottunk vagy háromnegyed óra alatt, meghoztuk a döntéseket, kiosztottuk a feladatokat, a „különféléket” már kényelmesen és feloldódva tárgyaltuk, és mindenki boldogan ment haza. Nekem pénzbe került a hatékonyság, de megérte. Más testületekben azonban hosszúira nyúltak az elmélkedések, itt mélységesen untam magam. Talán ezért tudtam megcsinálni néhány hasznos dolgot, egyet-kettőt említettem beszélgetésünk elején. Mivel nem ragaszkodtam pozícióimhoz, elvesztésüktől sem félttem, megengedhettem magamnak a rámenősséget, akár a pimaszságot is, ha nagyon kellett. Néha kellemetlenkedtek velem vezető politikusok, burkolt fenyegetőzések is elhangzottak, de nem túl gyakran. Legfőképpen a szerteágazó magyarországi kapcsolataimat kifogásolták, követelték, hogy szinte valamennyit számoljam fel, különben bizalmatlanságot keltek a még-vezetőbb körökben. A bizalmatlanságot amúgyis éreztem már régebbről, tehát nem ijedeztem túlságosan, továbbra is ugyanúgy utaztam és telefonálgattam az anyaországba, mint azelőtt, holott okkal gyaníhattam, hogy lehallgatják telefonjaimat. A bizalmatlanság megmaradt, a követelések viszont elmaradtak, gyors változások jöttek, a vezető és még-vezetőbb körökben megindult a liftezés le- és fölfelé, mindenkinek megvolt a maga baja, rólam mintha megfeledeztek volna. Mindent összevetve: közéleti tevékenységem érikésem szerint jó ideig hasznos volt, nem mondhatom, hogy rossz szájjal léptem ki belőle. Megpróbáltam ezt is, de éppen ideje volt abbahagyni és visszatérni az irodalomhoz.

– *Nyilván most már sok mindenre visszanezel: a fiatalokkal, az újabb generációkhoz tartozókkal milyen volt a kapcsolatod?*

– Említettem már, hogy az én nemzedékem szerkesztői lebukását követő rövid szürkeség után jelentkezett egy újabb, módfelett tehetséges generáció, kézbe vették az *Új Symposion*t, a folyóirat egyre jobb lett, egyre merészebb, a fiatalok jó írásokat publikáltak és ifjonti lelkesedésükkel, amint már az egypárti rendszerekben törvényszerű, gyűjtögették a rossz politikai poénokat. Velük nagyon jó barátságban voltam, mármint a fiatal írókkal, szerkesztőkkel. Akkor éppen az Íróegyesület elnöki székében ültem, az ifjú emberek gyakran felkerestek, segítettem nekik megváltani a világot, bár nélkülem is igen markáns elképzeléseik voltak a világ megváltásáról, nagy elszántsággal és következetességgel tették a dolgukat, gyűjtögették a rossz poénokat, és amikor összegyűlt a kellő mennyiség, felülről közéjük csaptak. Ekkor összezavarodott a viszonyunk. Tudniillik megint csak közéleti pozíciómnál fogva kénytelen voltam közelről végignézni lefejezésüket, beleszólási és döntési jog nélkül. De ott voltam a közelben, ami sokféle találgatásokra adott okot. Jöttek is a találgatások. Mert ezzel a csapattal kegyetlenebbnél bántak el, mint velünk. Minket csak kirúgtak a folyóiratból, de azután hagytak élni, őket viszont egzisztenciálisan is megnyomorították, utcára kerültek, egy ideig dacoskodtak ugyan, végeredményben mégis széteszlottak. Én közben rádiós főnök lettem, néhányukat behoztam fizetett és szélvédett munkahelyre, másokat is igyekeztem szerepeltetni, és úgy-ahogy megfizetni, de ez már nem pótolta a régi együvértartozást, és aztán még kitört a polgárháború is, a fiatal veszélyeztetett generáció tehetséges tagjai nagyon-nagyon szétszéledtek a közép-európai világban. A legszívósabbak és a legtehetségesebbek szerencsére a felszínen maradtak szétszakadozva is, kapcsolataink azonban teljesen alkalmivá váltak. Kár. Újabb erőteljes vajdasági író-nemzedékre még várni kell.

– *Mostanáig mintha szeretnéd zárttá, teljessé formálni mindazt, amit a Vajdaságban nem sikerült lezárnod. Tanúja voltam, milyen friss lendülettel írtad meg regényciklusod újabb „fejezetét” Ez a nap a miénk címmel, azt a „fejezetet”, amelyet jó huszonöt évig otthon nem tudtál megírni. Milyen nehéz-ségeid voltak közben? Ha valaki „sokáig” cipeli a témáját, könnyen túlléphet rajta...*

– Régóta szeretném összekapcsolható részekkel időben zárttá tenni azt a világot, amit regényekkel, novellákkal építettem eléggé

tudatosan, bár nem időrendi sorrendben. A hetvenes évekkel kezdtem, azután visszaeraszoltam az ötvenes évekig, majd egyre nagyobb ugrással egészen a századfordulóig, innen haladtam ismét előre a második világháborúig, és ekkor már kialakult az elképzelés az összképről, azzal együtt, hogy ismét ugrás következett a nyolcvanas évekbe, majd a jelenbe, közben kimaradt majdnem egy évtized, a háborús esztendő és a közvetlenül utánuk következő időszak. Fontos évtized, és nagyon jól tudtam, hogy mivel kell feltölteni, de túl sok érzékeny témát hordoz, óvatokodtam hát és raktároztam, az előkészületek kissé hosszúra nyúltak, ebben részben beletartozik a korszaknak az imént felvázolt időbeli körbejárása is. Persze nekifuthattam volna előbb is, írhattam volna az akkori eseményekről, természetesen csak virágnyelven, ebben megfelelően kiműveltem magam, ez esetben azonban visolyogtam az esetleges köntőfalazástól, vagy látszat-megoldásoktól. Érdemes volt kivárni. Az *Ez a nap a miénk* című könyvet a *Virágos katoná* és a *Rózsaméz* szerves folytatásaként majdnem olyan lendülettel tudtam megírni, mint az előző két regényt, a szálak adva voltak, csak tovább kellett gombolyítani őket, ez huszonöt évi szünet után sem volt nehéz. Gondot legfeljebb a téma sűrűsége, az események sokasága okozott. Kénytelen voltam szelektálni, nem szívesen tettem, de hát nem krónikát akartam írni, hanem annál többet vagy kevesebbet. Regényt.

– *Nem érezted-e írás közben, hogy már egy másik időben vagy, természetszerűen nem abban az időben, amelyikben a történet játszódik, de nem is abban, amelyikben az első két részt írtad. Mekkora volt a tétje, mi volt a tétje így az írásnak? S lesz-e, lehet-e újabb része a történetnek?*

– Az írás legfőbb tétje természetesen az volt, hogy a harmadik rész tényleg szervesen illeszkedjen be a trilógiába. Az előző kérdésre túl simán válaszoltam, hogy nem volt nehéz a folytatás, az igazság az, hogy ennek a könyvnek a megírása emiatt némi többletkínálódással járt, ezt mostanra akár el is felejtethetném, hiszen megcsináltam, amit régóta terveztem és akartam... Csakhogy nem csináltam meg. Félúton ugyanis megálltam. A trilógia minden regényét egy-egy sorsfordító eseményre hegyeztem ki: a *Virágos katonát* az első világháborúra, a *Rózsamézt* a második világháború kezdetére, a harmadik regény magát a háborút és az azt követő eseményeket foglalta össze. A háború, a közvetlen megtorlás, az első „szabad” választás még belefért, de kimaradt legalább öt év, amivel össze kellett kötnöm az eddig megírtakat. Nem akármilyen időszakról van szó. Ekkor robbant az első bomba az egységesnek vélt kommunista világban, a Tájékoztató Iroda a láncos kutyával, ami döntően meghatározta az immár másodsor is kisebbségbe került bácskai magyarok sorsát. Már az *Ez a nap a miénk* megírása közben éreztem, hogy ajtót kell nyitnom egy negyedik regénynek. A nyitás megtörtént. A negyedik regény elképzeléseim szerint nem illeszkedik bele teljességgel, de egyértelműen rátapad a trilógiára. Még ebben az évben belekezek, előtte azonban meg kell írnom egy tv-film forgatókönyvét a balkáni polgárháború magyarországi hullámszáról. Szerződésem van rá, nem térhetek ki előle, nem is akarok. A századvégtől elkezdett történetek folytatódnak.

– *Amikor találkozunk, mindig érzem rajtad, hogy a történeteidben élsz, azokkal foglalkozol. Milyen „hétköznapi” létet engednek meg, szabnak meg számodra a történeteid, hőseid?*

– Viszonylag békésen és nyugodtan élek nagyjából, de csak nagyjából szabályozott ritmusban. Délelőtt és éjszaka leginkább egy nagyon régi, állítólag értékes íróasztalnál ülök egy régi széken. Délután aludni szoktam. A délutáni alvást leszámítva nem ragaszkodom szigorúan a beidegződött életmódhoz, az íróasztaltól bármikor szívesen fölkelek egy-egy baráti találkozás érdekében. Időnként hosszasan beszélgetek telefonon. Vannak megrögzött olvasóim, újra és újra elolvassák a könyveimet, ők gyakran felhívnak és hosszasan faggatnak, hogy hőseim közül ki kicsoda a valóságban. Mások ezt tudni vélik, azért hívnak. Ilyenkor türelmesen magyarázgatok, ők meg a leírtakhoz hasonló vagy ellentétes tapasztalataikról mesélnek. Ilyesmi történik baráti társaságokban, akár szerkesztőségben, sőt az Országház körüli vendéglátóhelyeken is. Mindig felbukkannak irodalmilag életreláló figurák, hallomásból vagy egészen közlelől. Az íróasztalomon a sok teleírt papír tetején mindig van egy tiszta lap, erre néha jegyzeteket firkálok. Egészen rövid jegyzeteket szoktam készíteni, ezeket is áthúszom, miután a fontosnak tartott mondandót hosszabban megírtam az életreláló emberekről. Aztán újabb tiszta lapot veszek elő.

Olasz Sándor

A történetmondás öröme

A Virágos katona és a mágikus realista regény

Egy 1992-ben készült interjúban Gion Nándor arról beszélt, hogy a realizmus számára tágítható, sokféleképpen minősíthető fogalom. Úgy érezte, a realizmusnak – úgy, ahogy az ötvenes, hatvanas években értelmezték – nincs jövője. „Hirtelen fordulattal eltávolodtam az egész realizmustól, másfajta irányzatokat tanulmányoztam. Sőt, műveltem is egy kicsit, hogy aztán újabb hirtelen fordulattal visszatérjek egy másfajta realizmushoz, amely keménységével és színeivel, sokszor erős színeivel perspektivikusnak látszott – ma is annak látszik – néha már nem is egészen realizmus...”¹ Ez a gondolat egybeesik García Márquez-nek azzal a fölismérésével, hogy ez a „másképpen” a valóság határainak átlépését jelenti. Nem amiatt, hogy megszökjünk a valóságból (mint a romantikusok), hanem hogy jobban megértsük. Utalhatunk itt Milan Kunderára is, aki az *Elárult testamentumokban* a harmadik féldős regény (a Proust utáni korszak) lényegét abban látja, hogy szabad teret ad „a képzelet varázslatos játékának”.² A 19. század előtti regény esztétikájához való visszatérés egyfelől, a valóságosság parancsa másfelől – ezt a kettősséget, a modern regény bizonyos törekvéseinek szintetikus jellegét jól érzékelteti a mágikus realizmus fogalom. (Az elnevezésen persze lehet vitatkozni, az általa megnevezett jelenség léte viszont nehezen vonható kétségbe.) Hogy e másfajta, „szintetikus” realizmusnak Gion Nándor – mindmáig egyik legnépszerűbb – művében milyen poétikai jellemzői vannak, arra próbálunk választ adni a továbbiakban.

Az első közlés (1973), de talán még a magyarországi megjelenés (1982) utáni kritikai visszhang³ sem tudatosította, hogy a *Virágos katona* minden realista, sőt, naturalista vonása ellenére radikálisan szakít a regény múlt században kialakult sokrétű és szigorú kompozíciójával. Az újraolvasás első benyomásai is azt erősítik meg, hogy a regényhagyomány kanonikus elemei közül jó néhány háttérbe szorul. Több szereplő több története keresztezi ugyan egymást, s a drámai koncentrált jelenetek is emlékezetesek, de mégsem egy „keresztútra” összpontosított, csökkentett időtartamba sűrített cselekményt kapunk, s legfőképpen nem érezzük a cselekedetek és a jelenetek aprólékosan kiszámított tervét. A *Virágos katona* határhelyzetéből következik, hogy a századvégi regény felől nézve viszont elsősorban a hagyományörző vonásai tűnnek föl. A nagy elbeszélés helyét nem foglalják el „mini-diszkurzusok” (mint Lyotard mondja), Gion műve jól megkomponált, nem regénytelen, s minden vissza- és előretalálás ellenére mégiscsak valami átfogó időképet konstruál.

Amikor Gion regénye megjelent, nagyon sok értelmező figyelmét az ún. „valóság-effektusok” (Roland Barthes) kötötték le. A családtörténet dokumentumait, a folklór feltörését, a társadalomrajzot, a falukrónikát, a „sűrű bácskai élet” rajzát méltányolták.⁴ Gion kétségtelenül sokféleképpen kelti föl a valóságosság érzetét, ám végzetes hiba volna művét egy bácskai falu szociográfiai ihletésű ábrázolásaként fölfogni. Eszközei ugyan olykor kifejezetten a klasszikus történeti realizmus kellékei. Az elbeszélő pontos beszámoló ad a falu nemzetiségi viszonyairól, topográfiai és életmódbeli jellemzőiről. A sok-sok részletben ott a tárgyyszerűség, s mégis mintha idegen tájon járnánk. Éppen a realista regény otthonossága, biztonságérzete hiányzik. Első látásra úgy tűnik, a szereplők is valamilyen társadalmi típust reprezentálnak, az olvasó azonban gyorsan rájön, hogy e szociológiai szempontoknál fontosabbak az alkati-mentális meghatározók. A hősök kiszámíthatatlan, olykor félelmetesen szokatlan tettei is arra vallanak, hogy a cél nem a valóságanalógia megteremtése, Gion prózája nem akarja mindenáron szimulálni a valóságot. Talán a kocsmai verekedés Hemingway tollára illő leírása példázza legjobban, hogy még a vérbeli eseményepika is csak ürügy valamely egzisztenciális probléma kifejezésére. „Csorba János tudóbajos volt, és ő még anyira sem vette komolyan az életet, mint a többiek ott a Zöld utcában” – olvashatjuk egy helyen, s érezzük, hogy ennek a Csorba Jánosnak nem Váry Jánossal, a földesúrral van baja, talán még csak nem is a betegségével, hanem az egész – elfuseráltnak látott – emberi létezéssel. Krebsnek, a sváb molnárnak elege van a magyarokból, „mert valamennyien hasonlítottak Csorba Jánosra, egy kicsit mintha valamennyien tudóbajosok lettek volna, akiknek nem érdemes komolyan venni az életet.” Krebs mondata nyilvánvalóan nem szűkíthető le valamely fölületes nemzetkarakterológiai megállapításra.

A *Virágos katonában* a mítosz, a legenda válik a regény szemléletének és világképének kifejezési formájává, s az imagináció hatalmába vetett megújult bizalom a realitás és a fikció közötti oppozíció megszűnéséhez vezet. Nincs olyan burjánzó imagináció, mint Márquez világhírű regényében, a *Száz év magányban*, Szenttamás nem oly mitikus méretű, mint Macondo. Ám világjelkép ez is, Ferdinandy György szavaival „az emberi magárahagyatottság élő szimbóluma”. Ferdinandy azonban mégis úgy érzi, elértek előlünk valamit, s annak, hogy elérhették, nyomós okai vannak: „Ennek a világnak van tragédiája, de nincsen mítoszteremtő ereje. Gion Nándor mondanivalója időhöz és helyhez kötött: a maguk bajába bonyolódott szórványok nem látják, mi sorsukban az általános, emberi.” Ezért lenne, hogy míg García Márquez megteremt a marginális népek világméretű szimbólumát – Szenttamás egyébként szép, igaz és számunkra oly fájdalmasan ismerős mitológiájához legfeljebb egy álmódzó kiskanász csenevész alakja terem.”⁵ Ferdinandy valójában a Gion-recepció egyik visszatérő állítását kérdőjelezi meg. Monda- és mesemotívumokat, eposzi elemeket lehet ugyan emlegetni, s még a naturalisztikus jeleneteknek is (Németh László szavaival) „mítoszi csóvájuk” van, Gion azonban visszafogottabb a mágikus realizmusra jellemző szövegformáló eljárásokat illetően, s a mű által fölvetett létértelmezés sem tágítható oly mértékben, mint például a *Száz év magányban*.

Bényei Tamás a mágikus realista regényekről írt összefoglaló munkájában – Borges nyomán – beszél arról, hogy egy szöveg retorikussága (elsősorban metaforikussága) minden epizódnak valamiféle utólagos kisugárzást ad, a látszólagos (mondhatjuk felszíni) cselekmény mellett van egy titokzatos, figuratív kapcsolatokra építő cselekmény is. „Kettős zsúfoltság” támad így: „az egyébként is telített történet-kódra még ráhelyeződik egy, a regényvilágnak lehetőleg minden elemét metaforikusan egymás mellé rendelni vágyó figuratív logika... A figurativitás ilyen burjánzása, a mágikus képesség uralkodása voltaképpen azt jelenti, hogy a regényvilág minden egyes eleme kapcsolatba kerül a többivel, jelentéssé válik...”⁶ Az analogikus tudat, a dolgok, létezők közötti nyelvi-retorikai kapcsolatteremtés és képesség a *Virágos katona* letagadhatatlan sajátja, hiszen a címben is kiemelt vezérmotívum olyan erőteljesen szövi át a regényt, hogy valóban a legfontosabb jelentéstartalmak kapcsolhatók hozzá. Csak a metaforikus szerkezet segítségével adható magyarázat a szöveg bizonyos részeire. Azt már Odorics Ferenc megállapította, a citerás Rojtos Gallainak és a kálváriakép katonájának közös jellemzője, hogy mindkettő boldog és kívülről, „kívülrőlként boldog”.⁷ Ennek a boldog

kívülállásnak Gion sokféle attribútumát adja meg: „ki akar lépni a képből”, „nem szenved”, „talán hülye”, „mindent ügyetlenül csinál”, „nem illik oda a képekre” stb. A figyelmes olvasó azt is fölfedezi, hogy Gallai és a katona mellett harmadikként ott van Gilike, az ujjaival játszó ütődött kiskanász. Valamennyien stigmatizáltak. A katona éppenséggel azzal, hogy virágot visel a mellén. Gilike élete ugyan szomorú véget ér, de amíg él, addig ő is szerencsésnek, kiválasztottnak mondható. „A kártyák már egyszer azt vallották, hogy nagy szerencse vár rám, ennél többet igazán nem kívánhattam” – mondja Gallai. Mi a szerencséje? Az, hogy megtudja a katona titkát, s – az Erdei Emberről, Kopasz Halászlóról ábrázoló – Gilikehez hasonlóan művész-attitűdjé segítségével képes kialakítani egy olyan világot, ahová bármikor visszavonulhat, s amely a valóságból nő ki ugyan, de nem azonos azzal. Az eddigi regényértelmezések talán éppen ezt nem (vagy nem eléggé) tudatosították, hogy a virágos katona a lehetséges világot teremtő művész metaforája is. Gallairól megtudjuk, hogy ősei nem „földtúró parasztok” voltak, citerán játszottak, szépen énekeltek. Ha Gallai játszik, Karinyth Frigyes hőiséhez hasonlóan (*Cirkusz*) úgy érzi, „fényes pódiumra” ér föl, ahol azt a bizonyos egyetlen dallamot adhatja elő, amit a gyermekkorból, személyiséget vezérlő „belső hangként” hozott. Gilike pedig, „amint elkezdett játszani az ujjaival, mindjárt megváltozott, boldogabb volt bármelyikünkénél. (...) Úgy nevetett, mint a ... Virágos Katona. (...) ... nem akartam elhinni, hogy ez a toprongyos kis kanász tudja a Virágos Katona titkát. (...) nagyon egyszerű az egész: el kell menni onnan, ahol a ronda dolgok történnek, ki kell lépni abból a képből, ahol a Megváltót korbácsolják”. Ha elfogadjuk, hogy Gion regényében a művészet metaforává válásának is tanúi vagyunk, könnyű fölfedeznünk e „művészetfelfogás” századfordulós gyökereit. Hiszen az esztétizmus lényege éppen az a hit volt, hogy tökéletes, az embert teljessé és boldoggá tévő munkálkodás csak a művészetben képzelhető el. Török Ádám, aki luciferi intellektüelből lesz rablógyilkos, nemcsak a művészet, hanem egy értékorientált, nem hasznosságelvű életstratégia bírálatát adja. Ebből – és csakis ebből – a nézőpontból igazak Féja Géza ihletett sorai: (a katona) „mintha bizonyosságot tenne, hogy más dimenziók is vannak, az ember pedig messzebbre nézhet, mint ameddig a szeme ellát. A virágos katona megtanította Gallait, hogy beléphetünk a mesébe, az abszolút időbe, konkrétan megfogalmazva: lelkiállapotot válthatunk. Rojtos Gallai helyállott, makulátlan maradt a hétköznapokban, ezért elnyerte a legfőbb jót: megláthatta az » ígéret földjét«, mint Bulgakovnál a Mester és Margarita.”⁸

Ha a művészetértelmezésben a századelőig vezetnek vissza a szájak, akkor a *Virágos katona* moralizálásában kortársi párhuzamokra gondolhatunk. A regény ily módon nehezen szakítható ki a hasonló erkölcsstani kérdéseket fölvető hatvanas, (részben hetvenes) évekbeli magyar regényirodalomtól. Gallai fölismerése (el kell menni onnan, ahol a csúnya dolgok történnek) tökéletesen egybevág a létezett szocializmus jól ismert magatartásmodelljével: nem tehetünk semmit, de legalább a függetlenségünket őrizzük meg. (Gondoljuk meg, mit sugall például Konrád György regénye, *A látogató*. Az élethelehetőségek behatároltsága csupán a szemlélődést, az elemzést és a tárgyilagosságot rögzítést engedi meg.) Ám a *Virágos katona* sokat vitatott befejezése is mutatja, hogy Gion azt a nemesen távolságtartó életelvet már a regény írásakor sem tartotta egyértelműnek. „... a Virágos katona könyörtelen. Nem néz vissza rám.” Meghalt a mese, a háborúból visszatért Gallai csak nyomorult, jajgató embereket lát. Megőrizte ugyan – már amennyire lehetséges volt – a makulátlanságát, a világ azonban végzetesen megromlott. (Németh László mondja *A történelemeszközökben*: „vagy az ügyet őrzöd és te romlasz meg benne, vagy magadat őrzöd, s az ügy romlik meg körülötted.”)

Látjuk, Gion regénye sokféleképpen tesz eleget a metaforikusság követelményének: a szövegben nagyon sok helyi metafora található, a metaforák sorokat, láncokat alkotnak, s arra is akad példa (a szerb lovasok karácsonyi száguldozása, Gallai és Török Ádám nagy rohanása a befagyott folyón), hogy egyetlen metafora vagy metaforikus szerkezet sem található, az eseményeknek mégis többletjelentése van. Ez az elbeszélői módszer azonban nem hatja át a mű egészét. A János-napi kártyacsaták leírása (a párhuzam nem jelent egyúttal modalitásbeli hasonlóságot) akár egy Mikszáth- vagy Móricz-regénybe is beillene. Gallai háborús megpróbáltatásainak a bemutatása pedig éppen azt a vizionáló látásmódot nélkülözi, amelyhez egyébként Gionnak igen jó érzéke van. A mű 10. fejezete így meglehetősen didaktikusra sikerült.

Az is elgondolkodtató, hogy Gionnál – a dél-amerikai (mágikus realista) regényekhez képest – hiányzik az olyan tevékenységek leírása, mint a szerelmi vagy fekete mágia, az alkimia, a boszorkánykodás vagy éppen jóvendülés. Igaz, itt is van egy (kártya)jós (vö. a *Száz év magányban* Pilar Ternera), a vándorcigányokkal élők, barlangokban lakó Szentigaz, aki a hamiskártyázásra tanítja meg Gallait. Eredet-kereső, eredetet fetiszáló műnek sem mondható Gion regénye, noha a második fejezetben utalás történik a citerás őseire. Az íráshoz több szállal kapcsolódó genealógia inkább olyan, a mágikus realizmushoz aligha sorolható művekben játszik szerepet, mint Nádas Péter, Bereményi Géza vagy Lengyel Péter regényei.

A sokféle hiány után azonban egy nagyon jelentős egyezéssről kell beszélnünk: az elbeszélés, a történetmondás örömről, a beszédében élő hős kitértetett szerepéről. Graham Swift szerint az ember egyébként is „történetmondó állat”, „folyvást történeteket kell mondania”. Az is igaz, hogy nem tipikus én-elbeszéléssel van dolgunk. A hang mindvégig Gallaié, a látószög azonban olykor még akkor is távolít a személyességtől, ha grammatikailag első személyű az elbeszélő. Az első huszonnyolc oldalon például Gallai mint szerzői elbeszélő elmondja, Krebs hogyan látja Szenttamást, milyennek tartja a magyarokat. Csak az első fejezet végén derül ki, hogy amit Gallai Krebsről elmond, azt majdnai feleségétől, Rézitől tudja („később nevetve mesélte el ezt nekem”). Perszonális elbeszélést igazán csak a második fejezettől kapunk. Ekkor világosodik meg az is, hogy az elbeszélés ideje jóval későbbi, mint az elbeszélő időtartam. (Gallai egy 1931-es házasságlevelét talál, a történet viszont a századfordulón kezdődik és 1920-ig tart.)⁹ A továbbiakban két alkalommal is megszólal egy 3. személyű narrátor (a 6. fejezet elején a szenttamási svábok tanácskoznak: mi legyen gyerekeikkel a német tanító halála után, s a 9. fejezetben Krebsék beszélgetnek a verbászi evangélikus lelkésszel), aki kizárólag olyasmiről tudósít, amit Gallai nem ismerhet, mert az álmodozó citerás fiú nem lehetett jelen. A nézőpontok és beszédhelyzetek ravasz trükkjei is azt bizonyítják, hogy nem valami spontán, folklór emlékeket idéző mesélőkedvről van szó. A kritika ugyan gyakran emlegeti a *Virágos katonával* kapcsolatban a mesét, a narráció tüzetesebb vizsgálata viszont nem igazolja a mese vagy a pikareszk elbeszélő formáihoz való reflektálatlan visszatérést. Ezért is találó Márkus Béla megállapítása: „az előadásmóddhoz nem kapcsolódnak a közvetlenség, a meghittség emberi értékei. (...) Személyesség az elbeszélő formában, elidegenítési szándék a mondanivalóban.”¹⁰ Ez a távolító-elidegenítő módszer azonban nem vonja kétségbe azt a tényt, hogy a történetelvűség, történetyszerűség, olykor az elbeszélés fölgyorsított ritmusa a *Virágos katona* egyik szembeűnő sajátossága – a szereplő, a jellem történetnek való alárendelése nélkül. Erre a műre is érvényes lehet, amit Todorov az *Ezer-egyéjszakameséről* mond: „a szereplő potenciális történet, mégpedig életének története. Minden új szereplő új történetet jelez. Az elbeszélésemberek birodalmában vagyunk.”¹¹ A *Virágos katona* szövegformáló eljárásai arra mutatnak, hogy Gion nagyon tudatosan kísérletezik az elbeszélés funkcióival. Elbeszélője a narratív lendület különféle változatait (kivonatos elbeszélés, jelenet, leírás, ellipszis) használja föl. Gallai visszaemlékezik életére, ám olyan retrospektív technikát követ, amely eltér az első személyű narráció klasszikusnak tekinthető modelljétől. Gallai ugyanis későbbi nézőpontból rekonstruálja élete korábbi menetét, azonosul korábbi önmagával, s nem a már valamiféle távlatlall rendelkező bölcs szólal meg. Láttuk, a narráció lényegében nincs összhangban a lírai, mesei (vagy csak annak hitti) életanyaggal. Különös feszültséget hoz a nyelv is, amely meglepően redukált, mindenféle barokkos szerkezetet nélkülöz. Jól mondja Pin-tér Lajos: „a nyelv pedig a végtelenségig leegyszerűsített, csupasz, tudatosan szikár. Talán épp azért, hogy a történet romantikájának ellenpontját megteremtse, a nyelvezet romantikátlan,

dísztelen.”¹²

Irodalomtörténetében Kulcsár Szabó Ernő azt írja, Gion „hősei világát a lélektani artikuláltságú ábrázolás jelképi-szimbolikus tartalmaival felerősítve igyekszik megjeleníteni”.¹³ Az analitikus lélektaniség azonban nem jellemző a *Virágos katonára*, s Gion módszere (például azzal, hogy a történet lényeges pontjain számúzi az ok-okozatiságot) nehezen helyezhető el a metonimikus elbeszélés változatai között. Abban, hogy az író a konkrét tapasztalatiságtól jelentősen eltávolodott, olyan poétikai eszközök segítettek, amelyek – részben – a mágikus realista írásmódnak is jellemzői. Gion – a magyar epikai tradíció legnemesebb elemeit meg nem tagadva – a mitologizálás új formáját valósította meg. Nem a túlintellektualizált regény, nem a mítosz másságában megtalált transzcendencia vagy érték, nem a mítoszok rekonstrukciója érdekelte. Szülőföldjéből egy imaginárius-vizionált világot teremtett, amelyben persze nincs annyi babona és mágia, mint a dél-amerikaiak műveiben. Nincs, mert Gion Nándor világa is másféle: a mese szívárványait nehezebben tűri.

1. Erdélyi Erzsébet-Nobel István: „... izgalmasan kezdődött eszmélésem a szülőföldemen.” (Beszélgetés Gion Nándorral) Tiszatáj, 1993. 5. sz. 12.
2. Kundera, Milan: Elárult testamentumok. Bp. 1996.
3. Gion Nándor: Latroknak is játszott. Bp. 1982.
4. Jó példa lehet erre Féja Géza tanulmánya, amely – kimondatlanul ugyan – a móríci drámaisággal és a harmincas évek szociográfiai irodalmának plebejus indulatával rokonította Gion regényét. Féja Géza: Gion Nándor. In: Törzsek, hajtások. Bp. 1978. 208-221.
5. Ferdinandy György: Latroknak is játszott. In: Távlattan. Miskolc, 1994. 244, Ld. még Ferdinandy György: Magyar Macondo. Forrás, 1997. 12. sz. 78-79.
6. Bényei Tamás: Apokrif iratok. Mágikus realista regényekről. Debrecen, 1997. 88-89.
7. Odorics Ferenc: A metaforikus megértés elmélete. In: Empirizmustól a KONstruktivizmusig. Szeged, 1996. 104-134.
8. Féja Géza, i.m. 218.
9. A trilógia második kötete (Rózsaméz, 1975) időben 1941-ig tart, s a harmadik regény (Ez a nap a miénk, 1997) innen folytatódik. 1976-ban a Forum Kiadó egyszerre is megjelentette az első két kötetet Latroknak is játszott címmel. Az 1982-es magyarországi kiadás is ezen alapul.
10. Márkus Béla: Jelkép és valóság. Gion Nándor regényei. In: A betokosodott kudarc. Bp. 1996. 196-197.
11. Idézi Bényei Tamás, i.m. 133.
12. Pintér Lajos: Aki latroknak is játszott. Gion Nándor prózája. In: A vadszeder útján. Bp. 1989. 199-200.
13. Kulcsár Szabó Ernő: A magyar irodalom története 1945-1991. Bp. 1993. 84

Varga Zoltán

Valóságkereső

Egy és más realizmusról, kritikairól
mitikusról, sőt mágikusról.

Bármennyire nehezemre essen is a beismerés, attól tartok, menthetetlenül „valóságközpontú” vagyok, már-már anakronisztikusan realista, még ha talán nem is, Veres Péter szavával szólva, „sültrealista”. Nem feltétlenül a létező világ szolgai másolását várva el tehát múltól és alkotójától, önmagamtól és másoktól, ámde mindenképpen szoros kapcsolatot mű és valóság között, átláthatót, tisztázhatót, racionálisan tolmácsolhatót közöttük. Olyan valaminek meglétét, aminek számonkéréséről netán még ha akarnék se tudnék leszokni. Egyfajta eredendő bűnként mindmáig, annak ellenére, hogy íróként nemegyszer tértem magam is „fantasztikus” utakra, elkövetve néhány látszólag magasan a valóság fölött lebegő, főleg szegény Franz Kafka képletében fogant regényt, novellát – mentségemre szolgáljon, hogy a valóság egyfajta megszendázásának reményében, nem beszélve a világunkban sokáig egyszerre létező és nem létező cenzúráról, annak kicszelezése érdekében.

Makacs valóságigényemnek mellesleg mintha elég pontosan meghatározható gyökerei lennének, alkalmasint írásbeliségem előtti életkoromba is visszanyúlóak. Amiért az aktív részvétel lehetőségeitől megfosztottan a ma születettek ártatlanságával a magam különbejáratú „játékelméletét” alkottam meg, legyen bár szó játékról mint gyermeki tevékenységről, illetve annak segédeszközéről, a játékszerről. Mindkettő esetében csakis a felnőtt világ kicsinyített mását fogadva el, tetszéssel tekintve a kisbiciklire, de ellenérzéssel a rollerre – nem lévén ez utóbbinak felnőtt megfelelője. Ugyanezért veszve össze öcsémrel és játszópajtásainkkal is, ha szerintem játékaikban nem az élethűség kellő fokán voltak képesek vagy hajlandók a (felnőtt!) valóságot leutánozni. Anyám szerint nem igazán képesen gyerekek lenni. Attól félek, később az irodalom terén sem, mert... mindenesetre a fenti „aspektus” olvasmányaimra (eleinte mások általi „felolvasmányaimra”) is átvinni szinte magától értetődő, mondhatni gyerekjáték volt. Hamar, ha nem is egyértelműen elutasítva, de mellékesnek, gyerekeknek való tekintve a meséket, némileg lenézve őket. Gyermek- és ifjúsági könyvek esetében is a „csodamentes” olvasmányokat részesítve előnyben, kitalált történeteknek tudva őket ugyan, ámde olyanoknak is, amelyek megtörténhetnek. Majdnem olyan fokú valóságmásolást követelve a betűk világától, mint a képzőművészettől, mivel számomra hosszú időn át a „természet” minél pontosabb leutánzása volt a művészet – emiatt is tudtam volna falra mászni, amikor (ha jól emlékszem, a megvakulása folytán festőből íróvá lett Szántó György *Fekete éveim* című önéletrajzi regényébe belelapozva) az első kubista festmény reprodukcióját megláttam.

Nem mintha számos vers „érthetlenségét” nem lettem volna képes idővel tudomásul venni, illetve ennek jegyében térve napirendre fölöttük. Ámde a próza...

Igen, a próza! Merthogy ezen a téren (egyelőre olvasói igényként és mit sem tudva még Lukács Györgyről) mintha csak egy kis házi készítményű „mimezis-képletet” barkácsoltam volna össze magamnak. Ha úgy tetszik, egyfajta „kritikai realizmus” igényét is, ezzel szoros összefüggésben. Úgy vélekedve, hogy az irodalom legyen bíráló, számonkérő, „könyörtelenül leleplező”, főleg azon valóságdarabbal, emberi közösséggel, társadalommal és államrenddel szemben, amelyben megszületik, leginkább „három rombolandó”-hoz: mítoszhoz, illúzióhoz és tekintélyhez. Ezt tekintve mintegy a prózairodalom fő vonulatának, gerincének, azt a fajta szépprózát, amely kevésbé „szép”, mint amennyire „igaz”, túl a „valódin”. Lévén számomra szinte mindmáig akkor is ez „az igazi”, bár hála Istennek, azért más jellegű műveket is élvezni tudok, hogy idővel, de már inkább felnőttként, a mesék világához is sikerült visszatalálnom. Úgyhogy talán azt sem kellene eltitkolnom, hogy jöszerevével ma is a tizenkilencedik század második és a huszadik (inkább) első felének regényirodalmát vagyok hajlamos „csúcsnak” érezni. Amiért benne a realizmust, a valószerűséget a „kritikaiság”-gal együtt találom. Azzal együtt tehát, amihez – a mindig létező, de nem mindig könnyen megragadható valóság mellett – valami másra is szükség lenne. Alapra, kiinduláspontokra, meghatározott értékrendre, lehetőleg etikai töltetű „filozófiára”, uram bocsá’, ideológiára, sőt utópiára. Arra, amit az ábrázolt valóságtól (mindenekelőtt öfelségétől, a társadalomtól) számon kérünk, még ha megváltoztathatóságában nem is nagyon hiszünk, vagy ha némely világjavító eszmék lejárodásán okulva, semmi kedvünk művünket effélekhez hozzákapcsolni. Nem feltétlenül kimondva tehát, de megvetni lábunkat valahol, valamilyen etikai értékrendben, jobb híján merő esztétikai okokból is hatékonyabbnak s alkalmasint kényelmesebbnek is érezve a létező állapotok tagadását a helyükbe képzelt nem létezők nyíltan vállalt igenlésénél. Hallgatólagosan vallva legalább a „jó lenne, ha másképp lenne” igényét, írói munkaelméletként, mintegy önmagunk előtt tenni úgy csak, mintha a létező javítható lehetne. Merő alibiként, ha másért nem, hiszen a gyógyítás reménye nélkül mi értelme a valós képnak, a pontos látéletnek, a helyes diagnózisnak? Sőt, enélkül hitelesség el sem érhető, hiányzik hozzá a megfelelő energia, főleg ha a felszín alá is kívánunk hatolni, legyen bár szó röntgenfelvételtől vagy ultrahangról. Akkor is, ha a valóság adekvát rögzítésén túl minden egyébéről le kell mondanunk. Vagyis marad az esztétikai fenomén „nesze semmi”-je, ami azonban – mivel másunk sincs – voltaképpen a „virtuális minden”-t jelenti. Nem többet, de nem is kevesebbet, minthogy a mű, éppen valószerűségével, megjelenítettségével, érzékletességével váltja ki csodálatunkat. Azzal, amit Tolsztojról szólva, *A világirodalom történetében* Szerb Antal ekképp próbál leírni: „Tolsztoj, az író, mintha csakugyan nem tanult volna senkitől. Pedig nem újító formai szempontból, regényei szabályos realista regények, nem szerepeltet rendkívüli alakokat, rendkívüli környezeteket, minden a legmegszokottabb könyvekben. De mindent úgy tud megírni, mintha ő látta volna először. Munkássága nem más, mint a világ új feltározása; számba vesz mindent, ami van és elmondja, hogy milyen igazán. Milyen az, ha az ember nem ért a képekhez és látogatóba megy egy festő műtermébe; milyen az, amikor egy fiatal lány első bálján remegve várja a táncosokat; milyen az, amikor a fiatal apa először ébred tudatára annak, hogy gyermeke van; milyen az, amikor a katona kikerül a tűzvonalba és milyen az, amikor az ember meghal stb., stb. Az olvasó legfőbb öröme a folytonos felismerés: igen, ez csakugyan éppen így van, magam is éppen így érzem. (...) Ha a művészet célja a valóság pontos ábrázolása, akkor Tolsztoj a legnagyobb író.” Így, igen, akár még függetlenül is attól, hogy Lev Nyikolajevics szemléletével, ember- és világjavító törekvéseivel, prófétai küldetésével, mennyire tudunk azonosulni.

Ám, ha már Szerb Antal és Világirodalma szóba került, miért ne idézzem mindjárt az ugyanitt Dosztojevskijről írtakat is? „Ebben a világban, ahová most belépünk, az emberek sosem alszanak. (...) Éjszaka magányosan járkálnak fel és alá nagy gondolataik közt vagy együtt ülnek, mérhetetlenül sok teát isznak és beszélnek, beszélnek, lázasan, önellenőrzés nélkül, mint aki tudja, hogy perceit megszámlálták és mindent, mindent el kell mondania. (...) Ezek az emberek másképp viszonyulnak tetteikhez, mint mi. A tettek egészen váratlanul, ésszel nem követhető módon rohannak elő lelkük mélyéről; kariuk hirtelen fellendül és arcul ütik a velük beszélőt,

aki ugyanilyen hirtelenül és magyarázat nélkül megérti, miért kellett a pofont kapnia, lehajtja fejét és beletörődik. (...) Dosztojevskij abban különbözik a nagy realistáktól, hogy nem a mindennapi élet jellegzetes darabját akarja ábrázolni, hanem gondolatokat. (...) Dosztojevskij alakjai nem szenvedélyeik, hanem gondolataik megszállottjai. Raszkolnyikov azzal gondolja végig gondolatát, hogy megöli az öregasszonyt...”, olvasható ugyanis itt egyebek mellett. Nem kis mértékben a magam ambivalensnek is mondható Dosztojevskij-élményét idézve föl, illetve a magam bizonyos belső ellenállására is magyarázatot kínálva. Tekintve, hogy én Dosztojevskijt viszonylag későn, Thackeray, Dickens, Stendhal, Flaubert, Tolsztoj, Turgenyev, Zola, Thomas Mann, Dreiser, Sinclair Lewis stb. után kezdtem olvasni. Vagyis a múlt- és e századi „nagyrealista” vonulat többé-kevésbé kiemelkedő csúcspontjait követően, hogy itt most „csak” a világirodalmi példák mellett maradjak. Akik mellett, miközben lélekábrázolásának legendás mélysége persze engem is magával ragadott, Dosztojevskij világát nem igazán éreztem hitelesnek. Valószínűtlenül teátrálisnak viszont annál inkább. Mindenekelőtt a „normálisok” jelenlétét hiányolva, megszállottjainak, eszelőseinek, nyavalyatörőseinek, gonosztevőinek és szentjeinek egymást tipró kavalkádjában. Tudva jól, hogy „ilyen is van”, ámde az „ilyenség” sűrűségén ismételtelen meg-megütközve.

Na, de nem is ezért emlegetem itt most Dosztojevskijt, hanem mert felbukkanása, úgy tetszik, idejekorán veheti elejét egy lehetséges melléfogásnak. Annak tudniillik, hogy a prózairodalom elfordulását a valóságúságtól, illetve annak külszíni jegyeitől, az „eszmei mondanivaló” elvesztésével, az „ideológiai tartalékok” kimerülésével, hiteltelenné válásával magyarázzam. Holott Dosztojevskijnél ezt alighanem éppen az esztétikán kívüli, filozófiai-etikai mondanivaló túlbujánzása okozza, „próféciái hipertrófiája”, ha úgy tetszik, s ennek folyománya lesz a „belső” dolgok előtérbe kerülése is a „külsőkkel” szemben – ellentétben akár Tolsztojjal is, aki a kettő közti egyensúlyt sokkal inkább megőrzi. Ámde nem is ez a fontos itt most, hanem inkább az, ami közös bennük. Hogy ti. a kettejük által legmagasabb szinten képviselt nagy orosz (vagy „nagyorosz?”) irodalom egyben a „periféria” ellenállása is a „centrummal”, azaz a Nyugattal szemben, sok mindennel szemben, ami „haladás”-ként van forgalomban. Reakcióként az e térségben sokszor hívei által is nehezen megemésztett Ráció eszméire, jószerével a felvilágosodástól kezdve egészen a marxizmusig és anarchizmusig, ide értve az Európának felkínált belső erkölcsi megújulás misztikus-szlavofil ellenreceptjét, ámde eredményként a célszágokban inkább csak az egzotikusan „mély”-nek érzett „orosz lélek” mítoszát hozva létre. Mármint a maga idején, mert hát hol vagyunk ma már ettől? Ma, a Ráció térvesztésekor, a progresszió fogalmának tartalmatlanná válásakor, amikor az ide sorolható eszmék többé már nem jelentenek energiahordozót az író számára. Alkalmasint végképp nem, mivel ez mintha éppen napjainkra vált volna igazán nyilvánvalóvá. Úgy tetszik, a tényezőik egyikeként a próza „irrealitás” válására is kihatva. Pontosabban az újabb koriéra, hiszen korábban a csodás jelleg, a meseszerűség, nem volt éppen idegen a regénytől. Hogy is lehetett volna? Elvégre a műfaj a meséből sarjadt. Amiért is az a bennem (is) rögzült felfogás, miszerint a prózának (regénynek, novellának) lehetőleg minél inkább az „egy az egyben” valóságot kell „tükröznie”, némi joggal tekinthető a regényírás egy viszonylag rövid, egy-másfél századnyi korszaka átmeneti „szabályának”, vagy inkább csak a regényelmélet gyakorlatban sokaktól be nem tartott múlt fikciójának.

Mintegy a felszínen egy ideig még tovább tartva magát, azután is még, hogy a háttérben egy és más történet már a prózával, mindenekelőtt a regénnyel. Elháríthatatlannak tetsző gyűjtőfogalmakkal élve, először a „modern” regény számtalan változatában, majd a „posztmodern”-ben bukkanva felszínre, valóságos és látszat-újítások, kísérletek és ellenkísérletek olyan dzsungelét hozva létre, amelyben cseppet sem könnyű, ám itt még csak céloom sem lehet eligazodni. Amiért is elegendő lehet itt a három fő elágazás elindítójára, Proustra, Kafkára és Joyce-ra utalni. Azzal, hogy ami Proust „emlékezéstechnikáját” és általában az „énregény” előtérbe kerülését illeti, ezt mint olyant, önmagában aligha lehet a realizmussal szembehelyezni. Akkor sem, ha az „első személy” szükségképpen „szubjektívizálja” és „relativizálja” a valóságot, azt, amit tudatunktól függetlenül létezik ugyan (és ha ez számít itt, meggyőződésem szerint létezik is), ámde csakis valaki(k) tudatán át lehet megélni, függetlenül attól, hogy ez a tudat magáé a szerzőé és az egy időben sokat vitatott írói mindentudásé-e, vagy valamely tőle származó fiktív személyé (egy művön belül egyé, vagy többé), ami minden „beszűkülés” ellenére is fokozhatja a megmutatott valóságdarab hitelességét. Vagyis ennek ellenkezőjét állítani, olyanféle kanonikusan megszentelt „objektív” igazságok számonkérése lenne, ami követelményként a hajdan volt szocializmussal együtt szállt sírba. Mint ahogy nem „antirealista” Kafka sem, akinek lidércnyomásos világa éppen rémálomként hat kísértetiesen valóságosnak – függetlenül attól, hogy benne a fasizmus rémének előrevetítését látni, nem utólagos belemagyarázás-e inkább, alkalmasint belső és külső történések látványos találkozásának következtében, nem egyedüli példájaként annak, mi módon is képes „lepipálni” a történelem az irodalmat. Kissé más a helyzet James Joyce-szal... illetve nem is lenne más, ha az Ulysses cselekménye csakugyan egy kisszerű kereskedelmi ügynök egyetlen napja lenne, úgy, ahogyan az mifelénk, nem utolsósorban megint csak Szerb Antal nyomán, a köztudatban él, csakhát itt úgy tetszik, Sűkösd Mihálynak kell igazat adnunk, aki szerint *A világirodalom története szerzője* nem olvasta végig a művet. Szerintem talán nem is túlságosan csodálhatóan, nem volt türelme hozzá. Mindenesetre a benne látott világ Leopold Bloom személyiségébe valójában bele sem fér, amellett, hogy a regény fejezeteinek különböző korokat idéző stílusváltozásai révén Joyce (és nem Bloom!) sokkal inkább az irodalom múltjának rétegződésében látszik kalandozni, semmint a korabeli Dublinban. Napjainkból visszatekintve rá tehát, tulajdonképpen az „irodalomból táplálkozó irodalom” posztmodern szindrómáját előlegezve. Borges, Nabokov, Umberto Eco, Esterházy világát, irodalmi allúziókat, újraköltéseket, parafrazálásokat, áthallásokat, megváltoztatott előjelű felhangokat, mindenekelőtt iróniát, de nem közvetlenül a valóságot célbavevőt, hanem olyat, amely az „elsődleges” irodalom „másodlagossá” átforgatása által, közvetve reagál csak a valóságra. Szükségképpen egyfajta attitűdöt képviselve a valósággal szemben is, látszólag az irodalmat érezve fontosabbnak a valóságnál, valójában azonban azt sem komolyan véve. Alkalmasint a valósághoz fűző közvetlen szálak elvágása révén degradálva azt tulajdonképpen. Beavatottak számára rafinált élvezeteket nyújtón, „elitszórakoztatóként”, de mégiscsak szórakoztatóként működve. Csodálatomat kiváltva ugyan, de nem szeretemet is egyúttal.

Mitikus, illetve mágikus realizmusként is akár, ámbár az ide sorolható művekre részben jellemző csak ez az irodalomból való táplálkozás, amiért is ezekre a valósághoz való viszonya sem mondható egyértelműnek, egyformán komolynak sem – úgyhogy már csak emiatt sem nevezhető ez az irányzat (ha annak mondható egyáltalán) posztmodern jelenségnek. Úgy tetszik, annyira nem, amennyire a maga mitikus, sőt mágikus módján a valóságot veszi célba, akkor is, ha létrejöttében, a realizmus eszközeinek elkopása mellett, a „kritikaiság” szóban forgó megkérdőjeleződése, illetve a valós képnek megfelelő látélet értelmetlenné válása is (nem biztos, hogy mindig tudatos szerzői döntések révén) komoly szerepet játszik. Ámbár a „mitizálás”, a mágikusság eltérő, gyakran a valóság pusztá átköltésében, öncélú meseszerűvé való átforgatásában nyilvánul meg, máskor viszont annak leleplezését, átvilágítását szolgálja. Mintegy a reális mélyebb feltárását az irreális segítségével. Így lesznek számomra a nagyon is kritikai telítettségű Günther Grass regényei (*A bádogdob*, *A hal*, *A patkány*) a mitikus próza logikával leginkább megragadható csúcsteljesítményeivé, sokkal inkább, mint... De talán késleltethetek még egy kicsit, mivel itt ugrik be hirtelen Szabó Dezső *Csodálatos élet* c. regénye is, arra figyelmeztetve, hogy a mitikus vagy éppen mágikus realizmusnak akár egy eldugott kis irodalomban is lehetnek előzményei, évtizedekkel régebbiek a fogalom létrejötténél. Igen, az egzaltáltságig váteszi Szabó Dezső műve, amivel, *Az elsodort falu* és a *Segítség!* után, azonkívül hogy a szerző parasztkultusza belőle is kiolvasható volt számomra, annak idején nemigen tudtam mit kezdeni, ma viszont nem tudom, dekódolhatóbbnak találnám-e a mágikust leginkább megtestesítő Gabriel García Márquez

regényeinél, melyeknek esetében, bevallom, nem mindig tudom követni a csodás elemek visszacsatolódását a valósághoz. Nem mintha García Márquezzel azt hinném, hogy kritikátlanul viszonyul ahhoz a világhoz, amelyet varázsszó formál át, ámde éppen mert nem hiszem így, lenne jó tudnom, mennyiben járul hozzá a diktatúra és a diktátor természetrajzának elmélyítéséhez pl. *A pátriárka alkonyában* az elnöki palota mindent összeganzó tehenekkel történő benépesítése a szerző által. Olyan világosnak mondható koncepcióból fakad-e, mint az önszántából törpének megmaradó Otto Matzerath üvegrepesztő hangja Grass *Bádogdobjában*, s így nem arról van-e szó csak, hogy a német miliót és történelmet mégiscsak jobban ismerem, mint Latin-Amerika világát. Úgyhogy a hiba bennem is lehet, hiszen kódoló és dekódoló között vagy az egyik, vagy a másik hibájából egyaránt adódhat elő rövidzárlat, éppen csak azt ne mondja senki, hogy dekódolásra nincs is szükség, mert az efféle lemondóan legyinthelek csak – egyszerűen mert logikai éhségem csillapításáról nem mondhatok le. Ezért is jelent többet számomra a kevésbé mítikus Mario Vargas Llosa *A város és a kutyák* c. regénye vagy a *Pantaleon és a hölgyvendégek*, sőt, minden látszólagos könnyed fajsúlya ellenére, a *Júlia néni és a tollnok* is a *Száz év magány*nál. Ámbár ilyenként említhetem akár García Márquez egy másik művét, az *Egy előre bejelentett gyilkosság krónikáját*, éppen mert minden mítosz és mágia nélkül, könyörtelenül valószerű lesz. Ám ha már a Rio Grandétól délre kalandozunk, miért ne említhetném meg a mexikói Carlos Fuentes *Artemio Cruz halála* című tudatáram-regényét, a „belső realizmus”-nak ezt a remekét, amely talán azért lehetett olyanná, amilyenné lett, mert kritikai alapnak (akkor még!) elégséges lehetett egy forradalom elsikkasztásának számonkérése.

Csak hát bármit tartsak is én a magam ízéséhez igazodva kritikai és mítikus-mágikus realizmusról, modern regényről és posztmodernről, féltő, hogy a „bifurkáció” folyamata, „igazi”-ra, vagy „magas”-ra és „szórakoztató”-ra oszlása mindannak, ami valaha egészében művészetnek számított, napjainkra végképp bekövetkezett. Sajnos a próza terén is – alighanem úgy, hogy a „magas” igénnyel írt mű „mítikus” vagy „belterjesen irodalmi” lesz, miközben a reális világot mint tárgyat a lektúr (szerencsésebb esetben csak az igaztalanul annak mondott) sajátítja ki a maga számára. Többnyire az elcsépelet-unt eszköztárral, a könnyen megtanulhatóval és kevesebb invenciót kívánóval együtt, miközben a maga szintjén ugyancsak „mitikus” lesz: nem mítoszt teremtve (ami egyébként realisztikus is lehet), hanem közegének társadalmi mítoszáét, a tömegek értékrendjét fogadva el, s téve eleget a fogyasztói igényeknek. Alkalmazkodón mondva le a kritikaiságnak még a kereséséről is, „mímelve a mímest”, élethűvé hamisítva, amit valóságként kíván találni. Kérdés persze, tehet-e másként.

De talán mégis! Mivel e mindinkább elmélyülő megosztás ellenére mintha kivételek is akadnának. Nem utolsósorban említhetőként John Updike *Nyúl-tetralógiája*, amely mindenekelőtt a külső és belső valóság egyensúlyának megteremtésével alkot meg egy komplett világot, nem is akármilyen szinten figyelmeztetve arra, hogy a valóság teljes bonyolultságban megjelenítéséről való lemondás nem feltétlenül tekinthető szükségszerűnek. Talán még a helyzet sem reménytelennek.

(Több minden Gion Nándor regényéről)

Minősíthetjük-e vajon mítikus realistának Gion Nándort?, merül fel bennem tehát mindjárt a kérdés. Egész összehasonlíthatatlanul sajátos írói munkásságával együtt is, de akkor is, ha csupán legújabb művét, az *Ez a nap a miénk* című regényét vesszük kezünkbe.

Gion prózája kapcsán, legalábbis a magam régi kialakult „magánesztétikája” (vagy ha úgy tetszik, előítélet-rendszere) tükrében, mivel... De talán előbb még másról inkább. Arról, hogy napjainkban „részünk minden nyomor”, „megírhatóság” dolgában „szabadok vagyunk”. Emiatt is láthatnak napvilágot szinte egymás sarkába lépve, különböző, határon belüli és túli szerzők dokumentumjellegű művei, korábban még közvetve is alig érinthető témákról.

Amint azt „normális” körülmények közt illik is, megelőzve a szépprózát, s tehermentesítve is azt, ámde nem biztos, hogy feleslegessé is téve egyúttal, hanem inkább csak a rá háruló feladatot módosítva valamiképpen. Egyfelől az álcázás kényszerétől szabadítva meg, aminek eszközei alkalmasint a kellő ködösítés érdekében, „mítikusak” is lehetnek, másfelől viszont mentesek az „egy az egyben” realizmus terhétől – lehetővé téve a szerző számára a valóság tudatos elrajzolását, stílizálását, Gion esetében jól érzékelhetően és következetesen végigvezetve. Amiért is itt térnék tényleg vissza a Gion kapcsán fentebb feltett kérdéshez, nem félve akár annak felvetésétől sem, hogy miért „békülök ki” nehezen Gion prózájával, jóformán kezdettől fogva. Értve kezdeten annak idején pályadíj-nyertes *Testvérem, Joáb* című kimondatlanul is Szenttamást idéző, de egynémely kényes téma érintőleges felvetésével „éberségi körökben” szintén némi berzenkedést előidéző regényét. Ami engem egészen más okok miatt készített fennakadásra. Éppen amiért a mi világunk elevenedett meg benne, sőt, fontos dolgainkról is szó esett lapjain, ámde valahogy leegyszerűsítve, naivizálva, valószínűtlen részletekkel megtűzdelve – valahol félúton a realista regény és a mese között, nem eléggé realistán, de nem is eléggé mítikusan. Akkori látásom számára nem könnyen eldönthetően, hogy a regény „magától” sikeredett-e ilyenre, vagy pedig szerzője eleve ilyennek szánta. Ergo, számonkérhető-e tőle a teljes, torzítatlan-stilizálatlan valóság regénybeli felmutatása. Alighanem azért is okozva e téren némi zavart, mivel Gion eszközei, az azóta is változatlanul mondható alaphang ellenére, akkor korántsem mutatkoztak még minden tekintetben kiforrottaknak. Ellentétben a későbbi alkotásokkal, amelyeknek sajátosan lírai „félrealizmusa” vagy „félmítikusága” nyilvánvalóan tudatos törekvésről tanúskodik már – mivel némi látszólagos malíciával szólva, Gionnak sikerült annyira következetesen ragaszkodnia realista látószögéből nézve hibának minősülő vonásaihoz, hogy azok bizonyos idő elteltével már eredetinek kezdtek hatni. Vagyis összetéveszthetetlenül egyéni hangnak, ami egyébként állhat közelebb vagy távolabb olvasójától, ámde behízog „dallamával” nem ritkán feledtetni képes is a cselekmény kételyeket támasztó „ténykezelését”. Olykor viszont mégsem, úgy mint a nemrég olvasott *Ne baleset legyen!* című szintén vérzivataros félmúltunk-jelenünk idézéssel novellájában – egyszerűen mert menthetetlenül képtelenség, hogy megbízó és megbízott az illetéktelen harmadikként jelenlévő elbeszélő társaságában állapodjon meg egy profi hozzáértéssel végrehajtandó bérgyilkosságban.

Mindegy, Gion egyszerűen ilyen, sőt attól Gion, hogy ilyen. Ilyenként is kell hát szemügyre vennünk.

Ez a nap a miénk című regényét is tehát. Annál is inkább, mivel ez a regény a miénk is, függetlenül attól, hogy először a *Forrásban* jelent meg folytatásokban, majd könyvalakban is a budapesti Osiris Kiadó gondozásában. Sőt, úgy miénk, vajdaságiaké-délvidékieké ez a regény, ahogyan tán nem is volt még regény „miénkebb”.

„Szép húsvéti reggel virradt ránk 1941-ben, amikor a magyar csapatok Szenttamás alá érkeztek, és akkor már biztosak lehettünk benne, hogy a szerb fegyveres csetnikek nem mernek bántani bennünket...” veszi ugyanis kezdetét Gion Nándor regénye. Azzal a bizonyos nappal, ami „magyar szemmel” nézve látszik csak a „miénk”-nek, s az általános eufória közepette „ezer évig” tartónak is egyúttal. Hogy ezután kisvártatva már a „Kár, hogy ez a szépséges ezer év négy esztendeig sem tartott” csüggedt észrevételét követően adjon helyet mások napjának. Pontosabban „napjainak”, annak a bizonyos 44-beli 45-nek, ami a maga töménységében alighanem többszöröse volt az említett nem egészen négy esztendőnek. Mindenesetre ki(k)nek-ki(k)nek eljön a maga napja, ideje, csak ki kell várnunk – úgy a történelemben, mint a róla írt regényekben. Gionéban is tehát, mivel hogy e két pont között, sőt némileg a másodikon túl is, időrendi sorrendben vonulnak el szemünk előtt az események, úgy, ahogyan azokat tájunk történelméből jól vagy rosszul ismerjük. A szerb templom tornyából leadott lövésektől és az azokat követő „átfésülés”-től, folytatódva a környékbeli

partizánmozgalom főleg gabonagyűjtogatásban megmutatkozó jeleivel, majd az ennek nyomán megrendezett sajkás-vidéki-újvidéki razzáról szóló hírekkel, miközben helyi szinten a „szövetséges” nemzetek között is kiéleződnek az ellentétek. Egyazon családon belül is akár: ekképp lesz az elbeszélő két sváb sógora közül az egyikből, a kommunista nyomdászból, Keveházi, miközben bátyja nem csupán Krebsnek marad meg, de lelkes nagynémetként vonul be az SS kötelékébe. Színre lépnek azonban a Dél-Bácskába telepített hányatott sorsú bukovinai csángók is, először a jobb élet reményétől elteltlen érkezve, másodsor pusztá létükben fenyegetetten távozva a vidékről. Ahogy nem maradhatnak ki a szövetséges német megszállás napjai sem a helybeli zsidóság elhurcolásával együtt, hogy a kocka fordultával hamarosan a település német lakosai kerüljenek gyűjtőtáborba. Híven a megtorlás előre megfontolt programjához, amit a regény egyik szereplője zárt ajtók mögött ugyan, de nyíltan ki is mond: „A németeket az utolsó szálig el kell takarítani, benneteket, magyarokat pedig alaposan meg kell ritkítani.” Részben maguk ásta sírgödörökbe temetni őket, részben a hamarosan brigáddá gyarapított Petőfi-zászlóalj fegyvertelen vagy alig felfegyverzett katonáiként indítani őket megerősített védőállások ellen rohamra. Voltaképpen az elbeszélő „én” keserűen bölcs tanácsát kínálva föl egyedül követhetőnek: „A háborúban álljunk a győztesek oldalára, legyenek azok akárkik. Vonuljatok be a győztesek közé. De a harcmezőn ne hősködjete. Assátok be magatokat a földbe, és löjeteek mindenre, ami mozog a túloldalon. Tirátok is löni fognak. Ha valaki közületek élve marad, és visszajön, itthon teljes erővel fogjon bele a hangos hősködésbe. Féltéglával verje büszkén a mellét, és bizonygassa, hogy a magyar ifjúság milyen elszántsággal harcolt a fasizmus ellen. Ezzel talán megmenthetitek egy csomó szenttamási ember életét” – mondja ugyanis a szenttamási trilógia korábról is ismert főhőse, Rojtos Gallai István, az eligazításért hozzá forduló fiataloknak. Miután már megúsza az önásta sír fenyegetését, ha ugyan nem a keresztvágó fűrészt is (elvégre mezőőr volt az istenadta) hála annak, hogy egyik korábbi megmentette mégiscsak kötelességének érezte hálásnak lenni. Ahogy ezekben a kritikus napokban többször megtörtént.

Súlyos és sűrű a történelmi anyag tehát, beidegződéseim szerint kendőzetlenül „nagyrealista” regénybe kívánczó mindenekelőtt. Teljes valóságot nyújtóba. Nem ilyen regény lett belőle, nem is ilyet vártam, nem is várhattam. Hanem inkább jól illeszkedőt a trilógia előző két kötetéhez, a *Virágos katonához* és a *Rózsamézhez*, Gion elbeszélői alkatából fakadót, hiszen a szerzőnek aligha kellett külön is ügyelnie rá, hogy a stílusterést elkerülje.

Vagyis Gion regényének képlete, mint mindig, ezúttal is egyszerű, mondható akár hagyományosnak is, főleg ha „hazaiban” gondolkodunk, magyar prózában. Amiért szövegében egyenletesen folydogáló mesélő-leíró részek váltakoznak többnyire rövid, oda-vissza ütogetett kérdés-feleletekből álló párbeszédekkel, hála a mindig közvetlenül megszólaltatott figuráknak, a „korszerűbb”-nek számító prózában meglehetősen gyakori közvetve beszéltetés, az olykor akár „direkt” mondatokkal-mondattöredékekkel megtűzdelt „átmesélő” megoldások úgyszólván teljes mellőzésének. Holott e módszer alkalmazása nemegyszer a figurák jellemzéséhez is kitűnő lehetősége kínálhatna, egészében is kiszélesítve a regényvilágot. Jobban, mint amennyire azt közvetlen beszéltetés teheti, az, ami igazán csak Móricznak sikerült, de talán neki sem mindig. És ami itt, Gionnál, sokszor sztereotíp ismétlések révén teremt bizonyos feszültséget, alkalmanként „faulkneri” csúsztatásokkal váltva ki a maga hatását. Nemegyszer meg éppenséggel ibsenien „áthallásosak” is ezek a dialógusok, jól kiszámítottan kettős jelentésűek – többnyire telibe találóak, de valahogy éppen ezért inkább drámába illőn. Vagyis amennyiben „elsődleges” hitelességet kérünk tőlünk számon, többnyire oda kell kilyukadnunk, hogy így, ilyen fokú sarkítottasággal, ritkán beszélünk. Gion alakjaihoz hasonlatos egyszerű vidéki emberek meg különösen nem beszélnek így, függetlenül attól, hogy amit mondanak sem mindig hihető éppen. Amiként az sem mindig, amit tesznek, amilyenek megmutatkoznak. Mert hát a börtönből szabadult Török Ádámról mégsem könnyű elhinni, hogy „lökötő” azaz köztörvényes bűnözői múlt után, csak azért sikerül ezekben a napokban a korábban általa kirabolt és őt eképpen mégiscsak joggal börtönbe juttató szerb gazdaktól tetemes összeget kizsarolnia, s ennek köszönhetően tekintélyes tanyásgazdává válnia, mert most „magyar világ” következik – számára semmi olyanféle politikai-hatalmi háttérrel sem nyújtva, ami mellett ez inkább megtörténhetne. Amiként némi fenntartással kell fogadnunk a Mudrinszki Ozrenről írtakat is, mármint hogy jól prosperáló és megbecsült pékmester léte legyen éjszakánként partizánakciók résztvevője olyan szinten, hogy a fordulat után belőle legyen az új helyi hatalom egyik vezéralakja, bármennyire tudjuk is, hogy a fanatizmusig menő nemzeti túlbuzgalom osztályharcos öntudattal frigyre lépve sok mindenre képes az embert rávenni. De némi fejcsóválásra készítet a kommunista Keveházi-Krebs Péter egyik-másik, a munkásállam legyőzhetetlenségét hirdető s a Vörös Hadsereget váró kijelentése is, még ha éppen rokoni, de vele frontálisan szemben álló környezetben halljuk is őket. Függetlenül attól, hogy tulajdonképpen a naiv „kommunista balek” sikerült karikatúráját láthatjuk is figurájában. Mint ahogy gyakran vagyunk így magával az elbeszélővel, Rojtos Gallai Istvánnal is, nem utolsósorban akkor, amikor sorsát beteljesülni vélve a halálba készül. Mivel azt még elfogadjuk, hogy elhurcolói, mielőtt útjára indítanák, citeráján a „Tamo daleko” kezdetű ismert szerb dalt játszatják el vele, ami a kultikus bosszú rituáléjának akár része is lehet, s ilyenként a szadizmus kórképébe is beleillik, ám hogy ezt követően még azt is kivárják, hogy kiszemelt áldozatuk, a halál emelt fővel való vállalását hangsúlyozandó, ünneplőbe öltözzék, sőt, hogy sérült karja miatt felesége még meg is borotválja, ez valahogy már az erőltettségig mesterkéltnak hat. Illetve annak tudomásulvételével fogadhatjuk csak el, hogy Gion regénye, korábbi műveihez hasonlatosan, valós környezetből és történelmi tényekből nő ki ugyan, de más, öntörvényű dimenzióban bontakozik ki. Költőiben, mondjuk, amit minősíthetünk akár (mérsékeltlen) mitikusnak is. Egyfajta autonóm mesevilágban, ahol nagy folyók partjaira szarvasok járnak le inni, habjaiban fürödni meg szép lányok, a Rojtos Gallait körülvevő valóságtól távolian, csak a maga külön világában alkalmasan mesealakként arra, hogy ifjú tanyasi menyecskejét, a szép Paulinát velük szédítse. Legalábbis így tudjuk ezt meg, nem mástól, mint magától a főszereplőtől.

Mert valahogy ez itt a lényeg. Mármint hogy milyen ember is valójában Rojtos Gallai István. Hogy itt, korosabban is, még mindig ugyanolyan, mint amilyen a trilógia első kötetében is volt már, amikor egy temetői stációkép Krisztust ostorozó egyik katonájának a lesújtó valóságról tudomást venni nem kívánó, derűbe menekülő arkifejezését szemlélve képes a bánat perceiben vigaszra lelni. Regényalakként is eleve meglehetősen valószínűtlenül tehát, illetve annyira mindenképpen ilyenként, amennyire mindenki különnek számító figura ilyen – akkor is, ha nem regényben találkozunk vele, hanem a való világban. Kicsit félnőtás, kicsit álmodozó, kicsit szélhámos, hamiskártyás, sőt bűnözők óvatos duhaj cinkosa, de citerási minőségében „muzsikus lélek” is, mesemondó, költő a maga módján. „Hortobágy poétája”, aki ugyan „káromkodik vagy füttyörészik”, de azért valahol belül megteremti a maga külön világát. El-elszakadva a nyers valóságtól, ám abba kényszerűen mindig vissza-visszazuhanva, s közben szív-emberként érezve együtt szenvedőkkel és üldözöttekkel, segítve is rajtuk, amennyire tud, indulatkitöréseivel és az embertelenség világának neki-nekifeszülve. Egyfajta bácskai Don Quijote-ként is akár, aki feleségében, a két lábbal nagyon is földön álló Réziben találja meg a maga nőnemű Sancho Pansáját. Elbeszélőként kiszínező füllentésekre is készen, de úgy, hogy maga is elhiszi őket.

Amennyiben tehát belemegyünk a játékba, s hagyjuk „bepalizni” magunkat, végeredményben elfogadhatjuk a regény „legmitikusabb” figuráját is, Török Ádámot. Ezt a tanyavilági ló- és juhtolvajt, aki egy kicsit mintha a hagyományos magyar betyár alakjának kései utóda lenne, magányos farkasként is némileg Rózsa Sándor rokona, nem feltétlenül a népi képzelet által legendásított, még kevésbé annak a Móricz Zsigmond által megdicsőített változatáé. Hanem kissé a legendakéreg alatt rejtőző, mivel nem csupán a regény elején szorult helyzetbe került szerbekkel szemben viselkedik „háborús hiéna” módjára, hanem ugyanerre készül a „magyar ügy” bealkonyultakor is, mondván, hogy „Valamiképpen használjuk ki ezt is”, más kérdés, hogy erre már nem lesz

alkalma. Miközben, ha morogva is, de tanyáján béresnek álcázva mégiscsak menedéket nyújt a Rojtos Gallai által „nyakára hozott” zsidó ékszerész Lusztig Marcinak, akinek önszántából való megjelenése a szálláson kutató csendőrök előtt, végül is nem rajta, Török Ádámon múlik. Ámde Lusztig váratlan önfeladása mindenképpen külön figyelmet is érdemel, éppen amiért, környezete elképedésére, ünneplőbe öltözötten, lakkcipősen bukkan föl, e gesztusával voltaképpen Rojtos Gallai és Török Ádám későbbi hasonló fellépését előlegezve – méltóságot kölcsönözve a halál vállalásának. Annak a végnek, ami az adott körülmények közt a valóságban végsőkéig megalázó, „nyomorult” lehetett csupán. Így viszont ez a felemelővé szepített mozzanat akár még olyan felmagasztosító szintre emelt történelmi kivégzések romantikus képeit is felidézheti bennünk, amilyen Stuart Máriáé volt, vagy I. Károly angol királyé, akik tudvalevőleg fejedelmi díszben jelentek meg a bakó előtt. Ám amint azt a családjával együtt egy jekaterinburgi pince mélyén pisztollyal ledurrantott II. Miklós cár sorsa is példázhatja, azóta a történelem jóízűsége is odalett, hála a „tömegek lázadásának”, elveszítette stílusérzékét. És hát csakugyan, amennyiben a halál méltóságának elégtételét százezrek-milliók haláláért vétkes uralkodóktól megtagadja, ugyan miért adná meg ugyanezt névtelen kisembernek, ártatlan áldozatoknak? Úgyhogy Gion a halálra készen felöltött ünneplő ruháknak ezzel a szerepeltetésével, voltaképpen mintha az utólagos igazságtétel egy halvány virágszálát hullatná a máig is feltáratlan tömegsírokra. Végso fokon egészében is igazolva világának stilizáltságát. Annak ellenére, hogy regényének éppen ez a részlete kerül a legtávolabb attól, ami azokban az időkben cellákban, vallatósobákban, pincék mélyén lejátszódnak, hiszen a regényben olvasottakhoz hasonló párbeszédokről elképzelhetetlen, hogy valóban el is hangzottak. Ám azért mégis jó, amiért Gion az „elképzeltetlent” nem is igyekszik elképzelni és elképzeltetni, amiért elkerül minden naturalizmust, mivel az itt történtek élethű vagy inkább „halálhű” megjelenítése mégis inkább egy valóságos túlélő privilégiuma lehetne csupán, s nem olyan fiktív elbeszélőé, amilyenné Gion formálja meg Rojtos Gallai Istvánt a maga képzeletében.

Tagadhatatlanul egyfajta absztrakcióként. Ám egyúttal egy bizonyos magatartásforma képleteként is, nemcsak a porba ragadtan csupán különként létezni tudó „parlagi művészlélek” megtestesüléseként, hanem a túlélő egy változataként is. Amiért külön mivoltának felszíne alatt (még ha fentebb bizonyos vonatkozásban Don Quijotét emlegettük is) voltaképpen a kisember túlélési mechanizmusa működik, ha ugyan ez a kvázi-művészi peremlét is nem ennek áll szolgálatában. Nem vegytisztán lapulásra készítően ugyan, sőt, vakondtúrásnyi hatalmát némiképp élvezni is képesen, ám azzal körütekintően élve, s módjával visszaélve is, de egyúttal, ám nem csupán saját érdekében, bizonyos kockázatot is vállalva. Sok mindenről véleményt formálva, de annak csupán megfelelő körülmények közt adva hangot, kerülve a bármelyik oldalon való kiállást, netán a fejjel való falnak rohanást. Nem annyira a „dulakodás fölött” állva, hanem inkább „alatta”, de elég okosként ahhoz, hogy tudja, egyik félnek sem lehet igaza minden vonatkozásban. Általános jellemzői mellett, úgy tűnik, egy tájunkra külön is jellemző „jugo-magyar” alapállást is megtestesítve. Valahol az ösztönösség szintjén mégiscsak érezve a vegetatív lét korlátait, alkalmasint ezért is menekülve álomvilágba. De ugyanezért válva a bűnöző Török Ádám csodálójává, sőt, tétova követőjévé. Azé a Török Ádámé, akit alapjában véve szintén a túlélésre törekvés motiválta, ha kivagyisága és fékezhetetlen temperamentuma végül is lehetetlenné nem tenné, hogy valóban túlélő legyen. Ezért lép elő önként rejtekhelyéről. Önmagához hűen nem is adva olcsón életét, „férfihoz illőn” végezve. Attól tartok, úgy, ahogy az áldozatok közül valójában senki sem végezte ezen a tájon – de ismét csak a „költői igazságtétel” záróakkordjaként, a „most csend van, és tél, és hó, és halál” állapotának beállta előtt. Ami után, mint tudjuk, eljön az olvadás ideje is, esetünkben olyképpen, hogy a megfélemlítés kellő hatásában bízva, na meg az általa képviselt ideológiai kényszerrel is fogva, a hatalom végül is „konszolidáló megbocsátásnak” érzi szükségét. Emiatt is lehet Rojtos Gallaiéból a végén újra mezőőr – nem pisztollyal az oldalán és lóháton poroszkáló, ám gyalogos közkatonaként agitátora is a régivel gyökeres szakítást hirdető új, titói Jugoszlávia államformájáról döntő, „történelmi szükségszerűségből” valószínűleg csakugyan meghamisított gumigolyós népszavazásnak.

Valójában ezáltal is szívós túlélőképességről tanúskodóan, ismét csak egy tájunk történelme által kitermelt magatartásról vallón. Evilági emberi tulajdonságokból felépített, de mesefigurává átlényegített regényhősként képezve középpontját egy szintén valós elemekből és figurákból megalkott (Szenttamás ismerői szerint topográfiailag is hű), de átstilizált világnak, éppen e stilizáltság folytán megszépítettnek. Ilyenként is tekinthető Gion Nándor eddigi alkotásainak sorában az *Ez a nap a miénk* nyilvánvaló betetőzésnek – akkor is, ha az azt alátámasztó tetőszerkezet kissé mintha megroppanna a tárgyul választott történelmi anyag súlya alatt. Olyan íróilag szuverén és összehasonlíthatatlan, de önkényesnek is felfogható világgént, amely – számomra személy szerint – csupán megrögzött valóságigényem szempontjainak félretétele mellett válhat igazán elfogadhatóvá és élvezhetővé. Éppen amiért tárgya egy, a teljesség igényével megírt regényt is megérdemelne.

Kevésbé „eredeti”, hogy ha úgy tetszik. Éppen mert nem mindig az „eredeti” a hiteles is egyúttal.

Toldi Éva

Az író utcája

Gion Nándor: Jéghegyen, szalmakalapban

Gion Nándor válogatott novelláinak kötete az idei Ünnepi Könyvhétre jelent meg. Kezdjük rögtön azzal, ami nem derül ki belőle:

teljes egészében tartalmazza az *Ezen az oldalon* című 1971-ben megjelent kötet anyagát, valamint válogatást tartalmaz az *Olyan, mintha nyár volna* című 1974-ben kiadott, az 1985-ös *Az angyali vigasság* és az 1996-os *Mint a felszabadítók* című kötetből (az utóbbit a budapesti Osiris Kiadó, az előbbieket az úvidéki Forum Könyvkiadó adta ki). A kötet utolsó három novellája pedig – tudtommal – most jelenik meg először kötetben. Sajnos egyetlen árva dátum sem jelzi, mely időszakban keletkeztek a kötetbe gyűjtött szövegek. Pedig Domokos Mátyás határozott koncepciót mutató válogatása – amire a későbbiekben még visszatérek –, kirajzolja a szerző novelláírásának fő jellemzőit, és felfigyelhetünk az elbeszélő módszer néhány elemének időbeli alakulására, módosulására is.

A huszonhét ével ezelőtt megjelent *Ezen az oldalon* Gion Nándor negyedik könyve, novelláskötetei között pedig az első. Nem véletlen, hogy teljes egészében bekerült a most kiadott *Jéghegyen, szalmakalapban* anyagába. A kötet kompozíciójából következik, hogy nem lehetett válogatni belőle vagy egy-egy szöveget kiszakítani kontextusából. Feszés szerkezetű novellafüzér, amely hat részre tagolódik, és minden rész végén található egy-egy a szerző által „régí megható történetnek” nevezett fejezet. Az *Ezen az oldalon* szövegeiben ismétlődnek szituációk, visszatérnek szereplők, ezen túlmenően azonban Gion Nándor pályájának lelegején felvetődik egy olyan műfaji kérdés, amely végigkíséri munkásságát. Gerold László az *Ezen az oldalon* „regényszerű novellafüzérnek” nevezi (*Új magyar irodalmi lexikon 1. A-Gy*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994), Bori Imre szerint pedig „az író ebben fedezte fel az epikai követelményeknek eleget tevő módot is, ott tartja a könyvet a » már nem regény« és a » még nem regény« határterületén (A jugoszláviai magyar irodalom rövid története, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1993, 234. l.). Műfaji határterületen mozog majd a *Börtönről álmodom mostanában* (1990) és az *Izsakhár* (1994) című regénye is. Az előzőnek az alcímében megjelenik a regény műfaji megjelölés, az utóbbinál nincs ilyen eligazító besorolás, ezért a kötet a bibliográfiákban elbeszéléseként és regényként egyaránt feltűnik. A történetegységek, szituációleírások szó szerinti ismétlése a különböző fejezetekben, az előre- és visszautalások ilyen egyértelműsített hálójá elbizonytalanítja a műfaji definícióra törekvőket. A műfaji „lebegtetéshez” az is hozzájárul, hogy Gion Nándor novelláinként írta és közölte a szövegeket különféle folyóiratok lapjain (a legelső a *Híd* 1976 januári számában), mielőtt még kötetben jelentette volna meg őket. A kötet szövegei tehát külön-külön is megállják a helyüket, önálló egészet alkotnak. A műfaji kérdést végül is az alaposabb szerkezeti elemzés dönti el: a keretekbe ágyazott „regény a regényben” megoldást látjuk, megerősítve a narrátor öreflexív kijelentéseivel, miszerint explicite *regényt* ír, s megtoldja ezen tevékenység jellemzésével is, hogy bizony a regényírás nem könnyű feladat, gyakran elakad benne.

Az *Ezen az oldalon* műfaji meghatározása során magam is inkább a regényes novellafüzér megjelölést tartom pontosabbnak. A szövegnek ugyanis az ismétlésen és a szereplők visszatérésén kívül más összetartó szerkezeti egységei is vannak. Maga a történet keretbe ágyazódik. Egy faluszéli utca leírásából áll, pontosabban egy fél utca leírásából, amelynek egyik oldalán házak vannak, a másik oldalán pedig temető. A német temető egyik sírkövén a fiatalon elhunyt, szép Gizike Schladt fényképe látható. A szerző láthatóan arra törekedett, hogy valamiféle változást mutasson be a kiinduló és a történetzáró szituáció között, a keretes történet ugyanis a következő mondatral zárul: „A sírkő közepén, ahol valamikor Gizike Schladt mosolygott, csúnya szürke folt éktelenkedett”. A keretnél is lényegesebb összetartó szerkezeti elem azonban az az elbeszélői eljárás, amelynek során az egy-egy fejezetben ábrázolt szituációkat egy későbbi világítja meg, egy szereplő felvillantott sorsát egy másik fejezetben található epizód, gyakran a „régí megható történet” mondja el. A regény idejében visszafelé, a regényolvasás idejében pedig előre felé haladva tisztul a kép és válik mind rétegezettebbé az ábrázolt világ. A szerkezet ilyen módon végig feszültséget tart fenn, és a krimik ábrázolástechnikájával rokonítható.

A *Jéghegyen, szalmakalapban* az *Ezen az oldalon* című regényes novellafüzér mellett még egy összefüggő egységet alkotó novellaciklust tartalmaz, *Az angyali vigasság* című kötetének darabjait (*Fodó Tanár Úr, A lidérc, Gazdagon álmodni, Füstszagú karácsony, Az angyali vigasság*). Ezek már lazábban kötődnek egymáshoz, s a válogató élt is a lehetőséggel, hogy kettő kivételével tegye közzé a kötet anyagát. Ezeket a novellákat a szereplők azonossága mellett az elbeszélő alaphelyzet fűzi szorosra: „két lehervadt pasas” ül egymás mellett egy „vendéglőben”, nem ismerik egymást, csak annyit tudunk meg, hogy egyikük öngyilkosságot akar elkövetni, pontosabban megpróbálja egy „vacak vendéglői késsel felválni az ereit”. A másik pedig, hogy elterelje a figyelmét önpusztító szándékáról, mesélni kezd neki, így válik a történetek narrátorává. Összetartó elem, hogy a narrátor minduntalan kiszól a történetből, önmagára reflektál, imígyen: „ettől kezdve a történet kétfelé ágazik. Egyik ágon a gonoszsgal teltett Burcsár vergődik két hasonlóan gonosz cimborájával együtt, rövid időre ugyan még felbukkannak az életünkben, de azután végérvényesen messze sodródnak tőlünk, a másik ágon a pénz futja be a maga útját”, másutt viszont: „általában ráérzek arra, hogy mi érdekli az embereket, tehát leginkább olyan dolgokról beszélek nekik, amire időnként odafigyelnek”, vagy „ez már túl sok lenne egy embernek, még a tanulságos célzatú történetekben is, meg aztán meglehetősen romantikusan hangzik, legjobb lesz tehát, ha nem hiszük el”. Az öreflektáltság kényszere Gion Nándor prózájában a kezdetektől jelen van, és nemcsak novelláiban, hanem már említett lazán összefűzött regényeiben is megjelenik. Ennek egyik okát minden bizonnyal abban kereshetjük, hogy az *Olyan, mintha nyár volna* megírásának idején Gion Nándort a kritika a népszerűség „vadjával” illeti, fanyalagva fogadja, mert jól tud elbeszélni, gördülékenyen, „problémamentesen” mesélni. A vajdasági magyar irodalmi közgondolkodásban hosszú éveken át tartotta magát az a téveszme, hogy az, aki elbeszélőtehetség, tud történetet mondani, minden bizonnyal felszínes író. Ez a preconcepció azonban minden reális alapot nélkülözött. A vajdasági magyar kultúra ugyan elsősorban irodalomcentrikus, mindenekelett azonban olyan kicsi volt, hogy szó sem lehetett irodalmi rétegek kialakulásáról. A legtöbb, ami megvalósulhatott, a nemzedéki szembenállás lehetett: a „modern” fiatalok neheztek a „konzervatív” öregekre. Elvi lehetőség lett volna ugyan az irodalmi rétegződésre is, a nyugati minta meg is volt hozzá, s elértek idáig szerb és horvát közvetítéssel, a szórakoztató irodalom filléres kiadványai, tömegességénél, valamint piaci felvevőkészségénél fogva azonban ezt a kultúrát egyáltalán nem kellett félteni attól, hogy tömegcikkkel árasztja el az olvasókat. Tudtommal nem is próbálkozott senki, hogy például agytoma gyanánt krimi írjon, vagy szórakoztató szerelmes regényt tegyen le az

asztalra. Meggyőződése azonban, hogy ez az irracionális helyzetfelismerésre épülő téveszme, amely egészen a kilencvenes évekig tartotta magát, miszerint az író, akinek olvasóközönsége van, eleve „gyanús”, nemzedékek egész sorának epikai kifejezőmódját kötötte gúzsba, s csak a nyolcvanas évek végén, kilencvenes évek elején jelentkeznek olyan alkotók, akik a mesét és a történetzöveget úgy mint kihívást állítják írói attitűdjük középpontjába – teljes összhangban azokkal a törekvésekkel, melyek magyarországi fiatal írók munkáiban is megfigyelhetők.

Gion Nándor narrátora tehát „kiszól” a történetből, paradox módon azonban ezzel nem szakítja meg a cselekmény fonálát, nem zökkenti ki a mesét a medréből, hanem ellenkezőleg: a történetmondás ősi funkciójára utal, annak érzetét erősíti fel. A hagyományos mesélés szituációja is adva van: a mesélő történetet mond a hallgatóságnak, sőt szórakoztatja. Gion Nándor elbeszélője *Az angyali vigasságban* úgy mesél, mint a népmesék mesemondói: igyekszik fenntartani az érdeklődést, fordulatosa szóni a cselekményt. A mesélés szituációja és oka azonos, csupán apropója változott meg: öngyilkosjelöltet kell eltéríteni szándékától. Még arra is ügyel, hogy mint a népmesékben, végül a bűnös elnyerje méltó büntetését, a történet pedig a minden jó, ha a vége jó szellemében fejeződjön be.

A Jéghegyen, szalmakalapban szövegei azonos világnézeti, hangulati, eljárásbeli egységet mutatnak. A világnézeti egységhez hozzájárul az is, hogy Gion Nándor – az utóbbi években keletkezett néhány szövegének kivételével – egy konkrét helyszínről és embereiről az írója. A falu utolsó utcája az a földrajzi toposz, amelyet novelláiban körüljár. Ebben az utcában mindenki mindenkit lát, a kollektivitás ősi fokán élnek az emberek, bárki betekinthez bárkinek az életébe, beleszólhat, nincsenek elszigetelt, zárt világok, az élet az utca nyílt színpadán zajlik. Szociografikusnak is mondhatnánk Gion Nándor prózáját, hiszen pontosan megjelenik előttünk az utca: tudjuk, milyen bokrok, cserjék és fák találhatóak arra, hol a folyó, ahol a falu legszebb lánya fürdik meztelenül, merre vannak a temetők. Szereplői szegény emberek, téglagyári munkások vagy munkanélküliek, akik mégsem keseredtek bele a létért való küzdelembe, tervek vannak és elvágynak onnan a könnyebb élet reményében. Kemény, kíméletlen világ tárul fel a novellák lapjain, a Keglovics utca, amelyhez hasonlóval a mai magyar irodalomban Tar Sándor regényeiben és elbeszéléseiben, elsősorban az 1995-ben megjelent *A mi utcánkban* találkozhatunk. Hogy mégsem nevezzük egyértelműen szociografikusnak, annak az oka, hogy Gion Nándor nem elsősorban ennek a rétegnek az ábrázolására törekszik, elbeszéléseinek homlokterében nem a társadalmi körülmények ábrázolása áll. Ideológiamentesen és mindenekelőtt a moralizálástól tartózkodóan, elsősorban emberi kapcsolatokról építi fel a novelláinak világát, az emberi viszonyok szövevénye érdekli. A világ, amelyet ábrázol, kegyetlensége ellenére is aranykorként jelenik meg, hiszen alapjaiban romlatlan értékrend áll, s mindenekelőtt az jellemzi, ami mai világunkból teljesen kiveszett: a feltétel nélküli szolidaritás. Nostalgiaiával ír róla már Gion Nándor is, s mi ma még nagyobb nosztalgiaiával olvassuk. Ugyanakkor megjelenik bennük az a rendkívüli prózaalakítási eljárás, amely valódi nagyszerűségében regénytrilógiájában, a *Virágos katona*, a *Rózsamész* és az *Ez a nap a miénk* című regényének lapjain mutatkozik meg: a legendaalakítás képessége. Hétköznapi emberekről ír, és a hétköznapi ember sorsának keservét és nagyszerűségét egyszerre ábrázolja, bukást és megdicsőülést egyszerre mutat fel örök érvényű emberi értéként. Alapvetően epikus fordulatokra épülő prózájának hátterében ezért húzódik meg poétikusság, ez biztosítja szövegeinek egységes hangulati hátterét is.

A válogatott novelláskötetben felfigyelhetünk Gion Nándor prózájának még egy jellegzetességére, amely a szövegek egybeolvasása során válik nyilvánvalóvá. Ez pedig a narrátor szövegbeli helyzete, amely tulajdonképpen az első novellától kezdve kialakult, egységes. *Az Ezen az oldalon* szövegeiben narrátor és az általa leírt világ teljes összhangja valósul meg: a nyelv egyszerűsége a létezés egyszerűségét képezi le. Ebből az elbeszélői pozícióból válik természetessé az azonos nyelvi fordulatok, jelzők ismétlése, a kopár nyelvhasználat. A stílus közel van az ábrázolt világhoz, alkalmazkodik a hétköznapi monotonijához. Ezért olyan természetes, hogy a narrátor nincsenek színimák ugyanannak a helyzetnek a megnevezésére, jellemzésére, egyazon tárgyat vagy szituációt mindig ugyanazzal a hangszóval nevez meg, akár csak a novellák hősei. Redukált a szókincse, a világa, akár szereplőinek. Gion Nándor nyelvet teremtett *Az Ezen az oldalon* írása során, ma is erről a nyelvről felismerhetők.

A novellákban mindvégig egy semleges elbeszélő jelenlétét érzékeljük. A szövegek egynemű nyelvi közegben jönnek létre – mindenki egyformán beszél, a szereplőknek nincs egyéni nyelvhasználat. Mindenki a narrátor hangján szólal meg. A jellemeket beszédükkel nem árnyalja, a gyerekek és a téglagyári munkások, a rendőr és a pap egyforma szókincssel rendelkezik. Ez is egyfajta eltávolodás a realista elbeszélő prózától.

A mindentudó narrátor távolságtartása ugyanakkor fontos eleme ennek a prózának. *Az angyali vigasságban* narrátor és szereplő már nincs azonos elbeszélői tudásszinten, a narrátor egyre fokozottabban nyilvánítja ki mindentudását, többtudását. Ezért fordulhat elő, hogy a gyerekkorról szóló történetben „üzleties szellemű éneklés”-t olvasunk pénzért énekel helyett, a lányok „nélkülöznek minden fehérneműt” ahelyett: meztelenek voltak. Vagy körülményeskedő mondatokat: A bor egészséges ital, még cukorbeteg is *fogyaszthatják* (a kiemelés az enyém). Ahogy haladunk a válogatott novelláskötetben a maiak felé, mind nyilvánvalóbbá válik a mindentudó elbeszélő távolságtartása a szövegtől, ami a korábbi belérzés helyett a tárgyhöz való mind erőteljesebb ironikus viszonylással párosul.

A válogató Domszky Máttyást dicséri, hogy a *Jéghegyen, szalmakalapban* anyaga novellaszerző eljárásaiban és hangulatában egyaránt egységes, s felrajzolja a munkásság legfontosabb állomásait. Egy kivétel akad csupán, *A galamb* című novella, amely nem illik ebbe a novellasorba, mégis van indoklása közzétételének. A novella szereplője egy képregényhősről, T. T.-ről, azaz Talpraesett Tomról, eredeti nevén Lucky Luke-ról olvas, s az *Új Symposion* folyóirat köré csoportosuló alkotók meglehetősen sokat foglalkoztak a képregénnyel. Várady Tibor például összegyűjtött írásainak kötetébe hármat is felvett ilyen jellegű írásából, s többek között így ír a műfajról: „A *túldefiniáltság* a képregény egyik legalapvetőbb és legegyszerűbb szerkezeti tulajdonságából ered, abból a körülményből, hogy a képregény rajz és szöveg együttese. E szimbiózis, mely egyébként igen erőteljes és virtuóz effektusokat is eredményezett, nem segíti a narráció kibontakozását, megnehezíti a szereplők kontúrjainak magában a mesében, magán a mesén keresztül való kialakulását, megnehezíti, hogy a mondanivaló is a mese fonalaiból fonódjon, ami a jó mesemondás lényeges jellemzője. A szépirodalom hőseit maga a narráció formálja. A képregény szereplői előre meghatározottak, nem követhetjük jellemük alakulását a mesében. Amint megjelennek, definiálja őket a rajz.” (Jegyzetek a képregény meséjéről. In: *Történelemközelben*. Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1995-41.1.) A folyóirat közölt művészi képregényeket, vagy ahogy Várady Tibor nevezi őket, „igényes kísérleteket”. A *galamb* című novellát a kortárs kritikuskok az 1970-es évek közepén kiemelkedő alkotásnak tartották, mára azonban a szövegnek csak művelődéstörténeti konnotációi tarthatnak számot érdeklődésünkre.

A Jéghegyen, szalmakalapban legemlékezetesebb lapjai – és így Gion Nándor novellisztikájának legeredetibb oldalai – azok, amelyekben a novellaíró realista hajlama a fikcióval vegyül. Valóság és képzelet, álom és hétköznapi monotonia keveredik benne a hihetőségnek és a hihetetlennek azon a határsávján, amelynek megfogalmazása Gion Nándor prózájának eredetiségét bizonyítja. *Az Ezen az oldalon*ból a kocsmárosné és a kérdobáló művész szerelmi búcsújelenete marad emlékezetes, *Az angyali vigasságban* a jég alá merült kisfiú kimentésének története vagy a bűnözőktől való megszabadulás végén az evés mindent megoldó katartikus

nagyjelenete. Az *Olyan, mintha nyár volna* című kötetből pedig *A postás, aki egy ujjal tudott fűtyülni* című novella zárójelente rugaszkodik a magasba a realitás talajáról, s válik e novellisztika emlékezetes történetévé: „– Tennünk kell valamit – mondta. – A postás meg fog fagyni. Ismét leissza majd magát, elalszik a kerítés mellett, és meg fog fagyni. [...]

Burai J. ekkor hazafutott, hozott egy darab szalonnát és zsineget. Elmentünk a postás házához, és Burai J. az egyik eperfára felkötözte a szalonnát. Fél óra múlva apró, színes madarak gyülekeztek az eperfa körül; csízek, cinkék és a megfagyott szalonnadarabot csipkedték. Később egy vörösbegy is odaszállt.

A postás dél körül jött haza tökrészen. Ezúttal is megállt a kerítés mellett, de nem aludt el, kimeresztett szemekkel bámulta a madarakat. Egész délután nézte őket, néha szájába dugta a mutatóujját és halkan fűttenetett a madaraknak. Azok néhányszor riadtan szétrebbentek, de csakhamar megszokták a fűtöögést, és nyugodtan csipkedték a szalonnadarabokat. A postás attól kezdve nem aludt délutánonként, fűtörészt a madaraknak, szinte beszélgetett velük. A kis Burai J. meg továbbra is eljárt oda mindennap, mert ő komolyan elhatározta, hogy megtanul egy ujjal fűgyülni, ha beledöglik is.”

A *Jéghegyen, szalmakalapban* olvasója azt láthatja, hogy a válogatás Gion Nándor prózájának még egy fontos jellemzőjét hangsúlyossá teszi. Nem csupán „tündéri” realizmusát érzékelteti, hanem mindenekelőtt azokat a szövegeket helyezi előtérbe, amelyet a valósággal való közvetlen megfeleltethetőség kritériumának megfelelnek. Az *Ezen az oldalon*ban is megtalálhatjuk a nyomatékos utalást. A lecsúszott, egykori partizán százados és városi előljáró halálakor hangzik el a címet is megfejtő mondat: „– Várni kellene – mondta Dobre –, nehogy megint megorroljanak ránk. Rossz néven veszik majd, ha eltemetjük az ő halottjukat. Így is azt mondják, hogy velünk ezen az oldalon mindig valami baj van.” Az utóbbi években keletkezett szövegeinek középpontjában rendre napi aktualitásokat találunk, sorra szövegeibe emeli a háborús hátország eseményeit, benzincsempészes, fegyverkereskedelmes világát. Egy ország és egy szép illúzió szertefoszlásaként látja novellai alteregóját, M. Holló János író téghegyen állni szalmakalappal a fején, cukornáddal a kezében. S ha ehhez hozzávesszük, hogy regénytrilógiájában a nemzetiségi kérdés hangsúlyos szerepet kap, láthatjuk, hogy Gion Nándor soha nem is akarta a direkt, valósággal való megfeleltetéseket elkerülni, elébe ment a legkényesebb kihívásoknak is. A novellaválogatás ezt az írói törekvést tükrözi.

Tóth László

Boldogság

*Belém költöztek az ég madarai mind
a sasok a héják s a pötyöriek egytől egyig
szármysuhogásuk hidegében hűsöl agyam
tolluk körülbélelte
mintha fészekben pihegne szívem
ami kint volt bennem örvénylik lassan minden
a folyók is bennem kavarnak
az ég homlokom mögött kékít
s boldogság önt el
ha belső tereimet reggelenként elárasztja a fény
és isten hangját hallom a bent angyali szellőiben
s az hangzik fel a kint istentelen szélzúgásában is*

Római anziksz. Ádám a Macskák Fórumánál

*Áll Ádám báván
a Macskák Fórumánál*

*Mintha e lustuló ragadozók kedvéért
építették volna díszletül
a Várost*

*Hadvezér macska-Caesar settenkedő
cica-Brutus dühödten fújtató
cimmos-Néró nyávogó
Tiberius doromboló Agrippina
diadalmas Antonius-kandúr
a világ dolgain merengő Marcus Aurelius-macsek*

*Mintha a két lelenc
nem is anyafarkas
hanem szelíden nyújtózó macska
emleit szopta volna
csak a történészek változtatták őt*

*farkassá hiszen oly közönségesnek vélték
hogy lágy macskanyávogás hallatsszon ki
a legendából*

*Áll Ádám báván
kékes szárnyát meg-megsuhintja fölötte
a semmiből előlengő idő*

Emberlsten

Isten a maga képére teremtette az embert. De nem teremtette a maga természetére. Ebben rejlik az ő nagy bölcsessége. Vagy ha mégis arra, Isten millió- és millió-természetű. Az ember meg legföljebb ha tíz. Meglehet, ezért ragaszkodik annyira ahhoz, hogy önmaga lehessen. Hogy egy legyen. Hiszen a legföljebb tíz – isteni mértékkel – nem több egynél. Istenben mindenki benne kell legyen. Az emberben csak az Isten.

Korszakváltás

Korszakváltás Közép-Európában: az inter-Nyet évei után ide is beköszöntött az Internet korszaka. Számomra olyan ez az egész, mint a tűz megtapasztalása lehetett emberösünknek. Még hunyorgott a fényétől, de este is látni engedte; még félt tőle, de jó volt melegednie mellette; még ismeretlen veszélyeket sejtetett meg vele, de kéjesen ízlelgette a rajta sült hús ízét. Még ésszel nem tudom felfogni, még ügyetlenül topogok, de már érzem: más vagyok, más lehetek, hogy most kapcsolódik össze bennem a volt a

lesz-szel. Hogy most lettem több magamnál, s ezentúl az is én vagyok, aki nem.

A halál mint találkozás

A halál nem vesz el, s nem takar el semmit. Ellenkezőleg. Hozzátesz az emberhez, fénybe vonja, jelentéssel tölti meg. Halál nélkül észrevétlenek maradnánk: közömbösen mennénk el – egymás, illetve önmagunk mellett. A meghalás tudata adomány: az életünkkel tesz gazdagabbá bennünket. Végül is várom a halált, s éppen ettől oly gazdag az életem. A halál találkozás, és találkozni – mindig megkönnyebbülés.

Ryszard Kapuscinski

Lapidárium III.

8. rész

96. szeptember 11.

Reggel hétkor zuhogott az eső. Hűvös volt, átható, éles szél fúj, hajtogatta a magas, hajlékony nyárfákat, feszegette őket, mint az íj húrjait. Egy órával később megnyílt az ég – vakító kéken, tágasan. A levegő áttetsző és üde lett. Mindez rövid ideig tartott, mert máris újabb sötét, ólomnehéz felhők közeledtek, visszatért a szürkeség, a világ pedig, amely a napfényben kifejezően plasztikus volt, most elmosódott, ellaposodott, szétfolyt. Megint esett az eső.

Pilsudski erős személyisége hatással volt a két háború közötti Lengyelország formálódására, szellemiségére. Ezért, amikor Lengyelország 1939 szeptemberében vereséget szenvedett, a kiváló költő, Tadeusz Peiper a vereség egyik okát a marsall jellemében és filozófiájában kereste: „Pil sudski hajlamos volt a rögtönzésre. A tervezés nem volt erős oldala. Még amikor távoli célokat tűzött is ki maga elé, s ezekhez szervezte az emberanyagot, akkor is ösztöneire hagyatkozott. Ezért nem egyenes ívű az életútja. Ezért nevezik őt a szocialisták renegátnak, a demokraták pedig a demokrácia elárulójának. Ha útja bizonyos területeken következetességet mutat, ez nem más, mint a homogén személyiségéből származó lélektani következetesség. Az embernek az az érzése, hogy a nemzedéke irodalmárait sújtó szenvedélyek áldozata volt. A halála után írt emlékezésekben adjutánsa megemlíti, hogy a marsall udvarházának kertjét a maga természetességében, a kertkultúra bármiféle befolyásától mentesen kellett meghagyni, a kerti munka benne szinte a nullára redukálódott, nem volt szabad új ösvényeket vágni, a régieket nem volt szabad gondozni. Itt is: tilos volt a dolgok természetes menetébe avatkozni. Itt is: kizárt volt minden tervezés. Itt is: minden a maga ősi rendje szerint fejlődött. Ez a kert gazdájának a lelkivilágát tükrözi, amely, sajnos, nemcsak saját kertjének ösvényei kapcsán nyilvánul meg, hanem az ország útjainak sorsára is kihat. A hírhedetten rossz lengyel utak Pil sudski szemében védelmi tényezőt jelentettek háború esetére. Ezeken kellett volna elakadnia az ellenség motorizált egységeinek. Pil sudski hatására a modern utak kiépítésének terve teljesen lekerült a napirendről, s az utak rossz állapota a gondviselés által küldött segítségig alakult. A modern civilizációval szemben tanúsított viszolygása miatt nem látott hadi értéket az új műszaki találmányokban, s a katonai védekezés érdekében nem keresett bennük az ellenfelet meglepő lehetőségeket. A katonai vezetés ellenkezése következtében Lengyelországban nem vezették be a rádiót, jóval annak feltalálása után sem, csak amikor külföldön már megmutatkoztak a rádiózás előnyei, akkor változott meg az álláspont. Pil sudski egy pillanatra sem fogadta el, hogy hadseregének harcképességét jelentősen növelhetnék a hazai, lengyel műszaki találmányok. Nem hitt a lengyelek technikai képességeiben. A lengyelek mégis elsők lettek a nemzetközi vitorlázó repülőversenyen éppen gépük jól sikerült konstrukciója révén. Pil sudski ekkor meghívta a győztes konstruktőröket és a pilótát. Az egész fogadás alatt folyton ugyanazt ismételte:

– Még hogy a lengyelek műszaki konstrukcióval döntsék meg a világrekordot! Még hogy a lengyelek műszaki konstrukcióval...!”

A XX. század végi lengyel sors paradoxonja abból származik, hogy sok olyan tényező, amely a múltban a nemzet megmaradását szolgálta, most terhet és akadályt jelent.

1 – a lengyelek az idegen, gyarmatosító hatalmak ellen anarchisztikus magatartással – jogsértéssel, dezorganizációval, stb. – tiltakoztak, s ez a magatartás rögződött bennük;

2 – a nemzet leigázottsága olyan tulajdonságokat tartósított, amelyek a múlthoz kapcsolódnak – a konzervativizmust, a skanzen kultúrát. Minden, ami a független, felosztások előtti múlthoz kapcsolódott, glorifikált tabunak számított. Elképzelhetetlen volt bármiféle újítást szorgalmazó vita, mert megengedhetetlen volt a kritika (szentségtörőnek, saját fészkébe piszkító madárnak tekintették azt, aki kritizálni mert);

3 – a kommunizmus tovább erősítette ezt a tagadó, elutasító, szabotáló magatartást. A „Jobb munkával köszöntjük a Párt Kongresszusát!” típusú jelszavak degradálták és nevetségessé tették a munka ethosát, amely társadalmunkban amúgy is alacsony szinten állt. Rosszul dolgozni a rendszerrel szemben tanúsított ellenállás egyik formájának számított (a lustaság, munkakerülés ily módon erkölcsi rangra emelkedett). A lengyel becsület a hősi tett, a harctér, az erőd, a sánc becsülete volt, nem pedig a műhelyben végzett munka, a termékek előállításának becsülete.

A németek és oroszok fölénye a lengyelekkel szemben nem csupán számbeli fölény, s nemcsak abban mutatkozik meg, hogy több harckocsijuk van, hanem abban is, hogy fejlett állam-ösztönük van, hogy egyéni, csoportos, pártos érdekeiket alá tudják rendelni az állam elsődleges érdekeinek, s belső vitáik elhallgatnak, amikor az államot kel erősíteni vagy védeni.

A mi gyenge állam-ösztönünk, az a tény, hogy nem tudunk az állam kategóriáiban gondolkodni, a mi klán méretű hóbörgésünk, magánügyeink kultuszára való hajlamunk – valójában ez az, ami gyengévé és védtelenné tesz minket szomszédainkkal szemben.

96. szeptember 1.

Szeptember elseje!

1939: napfényes, meleg reggel van. Pawl óvban nyaralunk a nagybátyámnál. Az udvaron egy nyugágyban nagyapám pihen. Szélütés érte, fején körben friss seb, nemrég operálták. Emlékszem rá: magas volt, szikár; hosszúkás, vékony arcát borosta fedte. Nagyapa botjával az égre mutat – fönt a magasban, az ég óceánján néhány ezüstös pont. Alig látni őket. Messziről zúgás, morgás, lüktető motorzaj hallatszik. Először hallok életemben ilyen zajt. Sosem láttam még repülőgépet, nem hallottam a zúgását.

– Gyerekek! – kiáltja nagyapa, botja végét a repülőre irányítva – jegyezzétek meg ezt a napot! Jegyezzétek meg! – ismétli, botjával fenyegelve, de kit? – minket? a repülőket? a világot?

A többi gyerekekkel együtt én is rohantam oda, ahol a falut átszelő széles, homokos úton embertömeg verődött össze. Egy férfit vettek körül, akinek feje ki-kivillant a feléje hadonászó kezek erdejéből. Hallottam, amint egy általam ismeretlen szót ordítanak: kém!

kém! Még ma is látom azokat a fenyegetően előre nyúló kezeket, a dühödt tolongást, a feltüzelt, izzadt, a gyűlölettől és rettegéstől eltorzult arcokat. Állok a zajongó, őrjengő tömeg szélén, semmit sem értek, s még arra sem emlékszem, hogy érzek-e félelmet.

Beton obelisz Varsóban, az Elekcyjna utcában:

*Ezen a helyen
1944. augusztus 5-én és 8-án
a hitleristák tömeges kivégzés során megöltek
mintegy 4000 polgári személyt*

Megdöbbsent a *mintegy* szó. A négyezer kivégzett személy névtelen áldozat: nem ismerjük a nevüket, nem tudunk róluk semmit. Ám a halálra ítéltnek ez a *mintegy* szóval megjelölt csoportja valahogy kétszeresen anonim: a névtelenség itt a létezés lényegéig nyúlik – nem tudjuk, kik voltak, hányan voltak, sőt, azt sem tudjuk, hogy léteztek-e egyáltalán. Oly mértékig nem szolgáltak rá – a hóhérok vélekedése szerint – az ember státusára, hogy még csak meg sem számolták őket. A halál itt nem kihívás, nem kiáltás, hanem csöndes és teljes eltűnése valakinek, aki talán nem is létezett.

Naleczów

Nyárelő van, és Nal e czów zöldben úszik. Valóban úszik – az ember úgy érzi, hogy ez a zöld özön elnyeli.

A legszembetűnőbb az, hogy mennyi árnyalata van a zöldnek. A juharfa zöldje és a jegenyefenyő zöldje két egészen más színárnyalat! És ez a sok zöld még változik is a napszakoktól függően. És attól függően, hogy hol jár a Nap, milyen szögben, milyen erővel vetődnek sugarai a Földre. A tavaszé és a tavasz zöldje egészen más. Az érett, forró nyár zöldje – megint más. Aztán jön az őszi haldokló zöldje, amely az év végére teljesen eltűnik. Tulajdonképpen hova lesz? Mi történik vele a hosszú tél során? Elhervad, szétporlik, nyoma vész. Néhány hónapra téli, fehér álomba merül.

Amikor az ember Nal e czówból Wa wolnicába megy a mezőn át, hallja, hogyan énekel a föld. De ez nem olyan, hogy valahol felhangzik egy magányos hang, majd később, másutt egy másik. Az ének mindenhol szól – a mezők, a dombok, a ligetek felett egyaránt. A föld a madarak hangján énekel, de a madarakat nem látja, mert süt a nap, meleg van, a madarak elbújnak a mesgék árnyékába, a barázdákba rejtőznek, a magas gabonában rajcsúroznak.

Az ének egy percig sem szünetel. Az út mindkét oldaláról hallani a csicsergést, a trillákat, szopránokat és altokat, a dudorászást, csivitelést. A földből folytonosan árad a zene – sokhúrú, sokszólamú, madár kórusra és zenekarra írt kantáta, amely még kellemesebbé teszi a mezei kóborlást.

Nyitott térség – ez az, amire szemünk vágyik. Hogy semmi se korlátozza, ne akadályozza, ne kösse gúzsba. Hogy ne kelljen rögzítenie, értékelnie, válogatnia, döntenie, hogy szabad lehessen, hogy akadályok nélkül, gondtalanul röpülhessen a horizontig, ahol egy elmosódott, lágy ködbe vesző vonal köti össze a földet az éggel a világ legtávolabbi szegélyén.

A nyitott térség azonban mindenekelőtt is minket magunkat szabadít fel, sokszoroz meg. Kiszabadulunk az utcai tömeg szorításából, a közlekedési dugókból, az autóbuszokból és metrókból, a szűk irodákból és városzobákból, a nagyváros fogaskerekei közül, amelyek egy hatalmas, mozgásban lévő embermassza izzadt, kimerült, névtelen részecskéivé öröklnek minket – és visszanyerjük lélegzetünket, szabadságunkat, formánkat, identitásunkat.

Semmi sem fenyeget bennünket. Senkinek a könyöke, átkozódása, sértegetése, alattomos hátbatámadása. Senki sem próbál átverni, becsapni, rászedni, meglopni. Elengedhetjük, kipihenhethetjük magunkat. És bármilyen messzire terjeszkedünk is – akár a horizontig, az ég csúcsáig – látjuk, hogy még mindig mennyi szabad térség van körülöttünk, hogy annyit tölthetünk be magunkkal belőle, amennyit gondolunk, amennyit akarunk, amennyire képesek vagyunk.

Amikor az ember kellemes, sokszínű, dombokban, völgyekben, fákban és vizekben gazdag tájon halad, álmodozva önkéntelenül is magáénak akarja annak eldugott zugait, emberektől távoleső rejtekeit. Ez az! – mondtuk magunkban – itt szeretnék házat építeni. Eléje egy nagy verandát. A verandáról látnám a bokrokkal övezett patakot, távolabb azt a nyílt mező közepén álló facsoportot. És még távolabb? Semmit. Távolabb már nem volna semmi.

De hamarosan egy másik zug nyeri meg tetszésünket. Itt – gondoljuk örömmel –, igen, itt lenne a házam, ezen a nyitott tisztáson. Nem lenne más, csak fű, mezei virágok, szitakötők és tücskök, néha egy-egy eltévedt őzike. S az egészet sötét, összefüggő, áthatolhatatlan erdő fogná körbe.

Így születtek a világ városai – Ur és Mohendzso-daro, Boston és Sydney, Párizs és Firenze: a letelepedés vágyából. Abból a hangulatból, amely eluralkodott a vándoron vagy hajóson, amikor leült egy darabka földre, körülnézett, s így szólt: milyen szép itt, nekem pedig már nincs erőm tovább vándorolni. Itt maradok!

Ha Zarzekából elindulunk Kolonia Drzewce és Piotrowice felé, de nem az úton, hanem mezei ösvényeken vágunk át, hamarosan érintetlen, ember nélküli helyekre jutunk. Amerre a szem ellát, sehol egy lélek. Nem hallani zajokat, morgást, zörgést, zúgást. Önkéntelenül is az élet nyomai után tekintgélünk. Az embernek éreznie kell, hogy valami mozog körülötte, mert ha semmi sem történik, rögtön kitalál magának repülő csészealjkat, délibábokat, seprűnyélen lovagoló boszorkányokat.

És itt, ebben a zöld, napsütötte pusztaságban Zarzeka és Kolonia Drzewce között? Elég megállni és körülnézni. Mennyi minden van itt! A gabona közt kék búzavirágok integetnek. Ott lent rózsaszín hajnalkák, főntebb fehér kamillavirágok és pihés pityangok, szűrős számartővisék. És gonosz csalán meg tápláló laboda és vadsóska meg zsálya, orbáncfű és sáfrány. És rengeteg fűféle, amely benövi a tisztásokat, a hasadékok tetejét, az utak árnyékos részeit.

Apropó, utak. Régebben a mezei út parasztszekerek kerékabroncsai által kivájt két mély nyom volt. A keréknyomból, a szekér elé fogott lovak patái alól szállt a faküllök által porrá őrölt homok. Ilyen utak ma már nincsenek. Helyüket elfoglalták a vastag traktorgumik széles nyomai. Minden gazdaságban traktorral dolgoznak. Ezen a vidéken a ló már nem része a falusi tájnak.

Naleczóvi képeslapok a századfordulóról. Milyen szépek rajtuk a házak, villák, lugasok, de milyen kevés van belőlük, és milyen szerények! Miközben pedig a gazdagság, a bőség, a jólét a méretekben, a lendületben, a mennyiségben, a beépített anyag – a fa, a téglák, a beton, az üveg – köbmétereiben jut kifejezésre. A látképben ott van az ember tevékeny, munkás jelenléte, megörökített konstruktív erőfeszítése. Nézzük ugyanabból az időből St. Morritz, Sorrento, Alicante képeslapjait! – házak, villák, paloták százait,

ezreit látjuk. Ezekkel összevetve milyen szerénynek mutatkozik Naleczów! A mi történelmi szegénységünk, sorvadtságunk, álmatagságunk ebben is meglátszik.

Az utóbbi hónapokban több szanatóriumban is megfordultam. Ilyenkor az ember megfigyelheti a többieket, meghallgathatja, hogyan és miről beszélnek, szemügyre veheti viselkedésüket, életmódjukat. Általában idősebbek vannak a szanatóriumokban. Rögtön szemet szűr általános keserűségük, ingerültségük, nyersségük. Eleinte megpróbáltam mosolyogni. Semmi eredmény! A mosoly csak ront a helyzeten – gyanakvást kelt: ez nem is rám, hanem rajtam nevet. Mosolyomra válaszul még harapósabbak. Hiányzik belőlük a mások iránti jóindulat, melegség. Tudom, hogy ennek oka a sok rossz tapasztalat, a rettenetes munkakörülmények, a durvaság és ellenségeskedés, az élet sok-sok keserűsége, amely ezeknek az embereknek a hétköznapjait mérgezte.

Igen, igyekszem őket megérteni. Hogy szürke, szegény, embertelen volt az életük. Hogy nem jutottak semmire. Hogy már nem sok jóra számíthatnak. Megértem őket, de nem tudom őket felmenteni. Mert úgy festenek, mintha ebben a megrögzött kedélytelenségben jól éreznék magukat, mintha a mások iránti jószándék, kedvesség hiánya valamiféle belső igényüket elégítené ki, sőt, mintha mindezt kellemesnek tartanák. Így aztán semmi jele annak, hogy meg akarnának változni, hogy jókedvre akarnának derülni.

Dosztojevszkij jut eszembe, a könyveit benépesítő alakok, azok az oroszok, akik folyton „ingerültek”, „megbántottak”, „dühösek”, akik folyton „duzzogva”, „sértetten”, „komoran” járkálnak.

Azt hiszem, az előbb említett lengyelek közelebb állnak az orosz ember típusához, mint a Nyugat emberéhez. Hiányzik belőlük a franciák könnyedsége, az olaszok derűs nyíltsága, az amerikaiak jóindulata és szolgálatkészsége. Van viszont bennük jó adag keleti, nagyon sztyeppe-i idegenkedés, zárkózottság, savanyúság, a mássággal szembeni megszállott távolságtartás, bizalmatlanság, hűvös elutasítás.

Thich Nhat Hanh szerzetes remekül tudott egyszerű versikéket írni:

*Belégzést végzek és megnyugtatom testem
Kilégzést végzek és mosolygok közben
A jelen pillanatban vagyok
Tudom, hogy ez csodás pillanat.*

Thich Nhat Hanh szerzetes valóban örült, gyakorolta a mély légzéseket, a mély meghajlásokat, ajánlotta a mosolygás és figyelmesség gyakorlását, öröm töltötte el:

*Örömöm olyan mint a tavasz,
fuvallatától kinyílnak a virágok.*

A boldogsághoz vezető útról Thich Nhat Hanh szerzetes még könyvet is írt *Minden lépés békességet hoz* címmel. Kár, hogy az az út, amelyen ő jár, nem keresztezi a mi útjainkat.

Ezt a hasadékot vagy a Chmielewski vagy a Gl owacki utca felől lehet megközelíteni. Amikor az ember eléri, az az érzése, mintha hatalmas székesegyház küszöbét lépne át. Magas hajóit tölgyek és bükkfák masszív törzsei alkotják, a hajókra nagyszerű, széles mennyezet borul ágakból és fakoronákból. A sűrű levelek közül, mint mesteri színes üvegablakokon át, szórt napfény hull ránk. Valamiféle ünnepélyes, emelkedett csönd veszi körül az embert. A hasadék-székesegyházon túli világ megszűnik létezni. De itt, bent sincs senki – sem ember, sem állat. Csak ez a mozdulatlan, zöld üresség. Ha olyan valaki lépne be, aki tud imádkozni, biztosan imába fogna.

Bialowieza

Folyik a vita a Bialowiezai Rengeteg további sorsáról. Két tábor, sőt, két kultúra, két mentalitás csap össze. Az egyik táborba a társadalmi fejlődés gyűjtögető, vadászó korszakának leszármazottai tartoznak: a természetet az ember szolgálójának tartják. Ha van erdő, ki kell vágni, ha van állat, le kell vadászni. Amikor aztán a törzs kiirtja az erdőt, leöldösi az állatokat, továbbáll, s addig vándorol, míg új zsákmányra nem lel. Olyan emberek mentalitása ez, akik úgy gondolják, hogy a Földnek nincsenek határai, gazdagsága pedig kimeríthetetlen.

A másik táborba azok tartoznak, akik a természetet nem egyszerűen közönséges prédának, hanem egészen másnak tekintik – társnak, jóbarátnak, aki nélkül nem léteznénk. Ha van erdő, annak nőnie kell, ha van állat, annak élnie kell. Az ember a természet része; ha megöli a természetet, elpusztítja önmagát is. Ez a lényege annak a vitának, amely a részleteiben – hatalmas méretű részleteiben – még mindig létező rengetegről folyik.

Még egyszer Bialowieza

Ha kiirtjátok a régi erdőt, s helyébe újat ültettek, ez nem jelenti azt, hogy megőriztéték a természet egyensúlyát, vagy, hogy az egyensúly majd helyreáll, ha az új, fiatal erdő megnő. A régi erdőt soha többé nem lehet visszahozni. Azt az ősi faállományt sűrűségeivel, árnyékaival és illatával, belső összefonódásaival, összekapcsolódásaival nem lehet újjáteremteni, lemásolni, megismételni. Az erdő kiirtásával együtt a világ egy bizonyos része örökre eltűnik.

Pusztulnak a világ erdői: Brazíliában, Kinában, Kamerunban. Az egykor zöld Ruandában már csak az ország felszínének 2 százalékát borítják erdők. Erdőirtás folyik az összes kontinensen. A Föld egyre mezítelenebb és védtelenebb.

Wola Chodkowska

A szürke szín pusztító szín, nem tűr meg semmit sem a szürkéségen kívül, nem viseli el más színek jelenlétét, megöli azokat. Ahol szürkéség van, minden szürke, nincs más választás, nincs alternatíva. Wola Chodkowskában az egyik nyaraló előtt szép rododendron nőtt. Zöld, dús levelű, méltóságteljes. Mutató, nagy virágai voltak. Egy hajnalon aztán valakik kiásták a bokrot, kocsira rakták, eltűntek vele.

Valamikor, régebben szürke volt ez a hely. Aztán a vikendház tulajdonosai elültettek egy kis rododendront. Elültették, éveken át locsolgatták. A bokor megnőtt, tele volt színes virággal. A szürkéség úgy érezte, veszélybe került, ezért támadásba lendült –

elpusztította azt, ami másmilyen volt. Hiszen a szürkeség csak a szürkeséget viseli el. Ami sokszínű, annak el kell pusztulnia. Ami jobb, annak meg kell semmisülnie. Ami magasabb, azt alacsonyabbá kell tenni. A szürkeség egyöntetűség és egyformaság – alacsony, lapos, unalmas, silány, de milyen fensőséges, abszolút és despotikus! Az a hely, ahol a rododendron nőtt, megint szürke: a szürkeség helyreállította az eredeti állapotot – a szürkeség állapotát.

Amikor demokráciáról beszélünk, nagyon ritkán vesszük figyelembe, hogy a demokrácia – annak ereje, tekintélye és működőképessége – függ az adott társadalom kultúrájának színvonalától, milyenségétől. Hiszen a kultúra alacsony szintje gyöngíti a demokráciát, lehúzza a mélybe, nem engedi kifejlődni, megerősödni. A demokrácia esélyeivel kapcsolatos viták mind haszontalanok, ha elmarad a társadalom kulturális színvonalának, állapotának elemzése. Ha egy társadalom kulturális szintje alacsony, a demokrácia helyébe a demokrácia karikatúrája lép.

A posztkommunista országokban sok naív (vagy inkább ügyeskedő, dörzsölt) ember úgy gondolja, hogy a demokrácia olyan rendszer, amelyben mindent szabad. A valóságban a régi demokratikus hagyományokkal rendelkező országokban az ellenőrzés, az engedelmisség, a fegyelem, a korlátozás, stb. mechanizmusai nagyon is erősek, általánosak, szigorúak és hatékonyak, éppen csak finoman és láthatatlanul illeszkednek a társadalmi lét szövetébe.

Politikai vitáink üressége. Erkölcsi és kulturális üressége. Mert nem hangzik el bennük a franklini kérdés: hogyan lehetne valamit jobban csinálni, csak a lenini kérdést ismételtetjük: ki – kít?

Cicero: „Non intelligit quid profiteatur” (Nem érti azt, amit hirdet). Hányszor jut eszembe ez a mondat, amikor különböző kinyilatkoztatásokat, véleményeket, kijelentéseket hallok mindenféle viták során.

Mondom: – Milyen sötétség és kosz van itt nálatok!

A válasz: – Nem a mienk az épület!

Vagyis a probléma nem az, hogy miként legyen tisztaság, hanem az, hogy ki a felelős. Kinek a bűne a kosz. A kérdés nem a rendbetétel, hanem a bűnösök megtalálása.

Milyen szűken, felületesen és demagóg módon értelmezzük a környezetvédelem jelszavát! Rohamot indítunk a füstölő gyárkémények, a mérgezett folyók, a kipufogógázok ellen. Ez, természetesen, helyes lépés. Ám nemcsak a nagyipar szennyezi a környezetet. A környezet védelméhez, ápolásához az is hozzátartozik, hogy lemoszuk az ablakokat, befestjük a repedezett falat, rendbehozzuk a kerítést, izzót csavarunk az utcai lámpába, kiszellőztetjük a lakást. És az is, hogy tiszta ingben járunk, megmossuk a kezünket, lábunkat, eltüntetjük a koszos pocsolókat a járdáról, a sarat a csatornából, a szemetet a ház elől. A környezet ott kezdődik, ahol a bőrünk végződik – a kezünk ügyében van.

Egy kenyai fiatalember, J. B. elhozta *Feketén látok* című filmforgatókönyvét, hogy olvassam el. Dokumentumnak szánta, s a lengyelek rasszizmusát bizonyító kijelentéseket gyűjtötte benne össze. A lengyelek „niggereknek” nevezik az afrikaiakat, és másodrendű embereknek tartják őket, vagy egyáltalán nem is veszik őket emberszámba.

Annak ismételtetése, hogy a lengyelek között sok a rasszista, nekem már nem jelent újdonságot. Sokkal érdekesebb lenne valami más, nevezetesen annak megvizsgálása, hogy miként terjednek a sztereotípiák. Forrásuk ez esetben a Nyugat. A „nigger” sztereotípiájára azért volt szükség, hogy megindokolja először is azt a történelmi bűntényt, amit a három évszázados rabszolgakereskedelelem jelentett, majd a gyarmatosítást, amely, legalább is első fázisában, álnok volt és véres. Ezekben az eseményekben a lengyelek egyáltalán nem vettek részt. Miért vettek át mégis olyan ideológiát, amely nem az ő ügyüket szolgálta? A sztereotípiák keringése nagyon érdekes dolog. Hiszen a XIX. században a mi helyzetünk inkább Afrika sorsára emlékeztetett, mintsem pl. Svájcra vagy Hollandiára: a szomszédos nagyhatalmak gyarmatai voltunk. Berlin fennhatósága alá a következő gyarmatok tartoztak akkortájt: Tanganyika, Lengyelország, Ruanda-Burundi. Miért nem született a közös sorsból szolidaritás?

Janusz Tazbir professzor, amikor a lengyelek afrikaiakkal szemben táplált ellenszenvének eredetéről kérdezem, így válaszol: – Olvassa csak el, miket mondtak a lengyelek nemcsak az afrikaiakról, hanem más nemzetekhez tartozó fehérekről is, pl. a németekről vagy oroszokról! Majd meglátja, mennyire nem válogatták meg szavaikat, mennyire nem takarékoskodtak a jelzőkkel!

Gilbert K. Chesterton a világ lényegén töpreng: „Nem az a gond ezzel a világgal, hogy nem racionális, nem is az, hogy túlságosan racionális. A leggyakoribb probléma az, hogy a világ racionális, de nem teljesen... A valóság legfurcsább jellemzője az, hogy lopva, hirtelen egy centiméternyire letér a kijelölt útról. Az egész egyfajta világmindenségben zajló csöndes összeesküvésre emlékeztet. Az alma vagy a narancs van annyira kerek, hogy annak mondjuk, de kerekességük valójában sok kívánnivalót hagy maga után... És a kiszámíthatatlanságnak ezzel az elemével mindenütt találkozhatunk. Elkerüli ugyan a racionalisták figyelmét, de végül mindig fény derül rá... Egy gondolat vagy elképzelés valóságosságát legkönnyebben úgy ellenőrizhetjük, ha végiggondoljuk, hogy tekintetbe veszi-e a világ rejtett és meghökkentő szabálytalanságait”.

„Egy ősi indiai legenda olyan folyó létezéséről beszél, amelynek folyását nem lehet leírni. Vize egy idő múlva körbe-körbe forog és formát kezd. Hullámainak sodrában valamiféle káosz és ellentétek sokasága döbent meg a szemlélőt: a simaság vetélkedik a gyémánt szimmetriákkal és belesimul az összetartó sávokba. Ez a Purana; mindent magával ragad, örökké zavarosnak látszik, nincs hozzá hasonló, nincs ikerpárja. Ez az a folyó, amely egészen a Paradicsom kapujáig ömlik. Hullámainak villanásaiban fényítvar, korallfa, tigrisszemekből fűzött lánc, kék Ganges, malachit tornác, lándzsa-pokol és nyugalomba merült tökéletesség dereng. Folyamatos szemlélődéssel megláthatjuk a folyó kettősségét, az ikertulajdonságokat, a párokat, amelyek kis szigeteikre húzódnak keresnek menedéket. Szemünk előtt egy fa, korallfa a tigrisszemmel átellenben, lándzsák a tornáccal szemben, majd később – újra azok a pokoli lándzsák a paradicsomi malachit tornáccal szemben. Ó, milyen boldogok is vagyunk mi, halandók, hogy a mozgást mint az örökkévalóság képét szemlélhetjük, s a legnagyobb figyelemmel követhetjük a nyíl parabola útját, míg el nem tűnik az égbolt végtelenjében” (José Lezama Lima, *Fecskék és tarisznyarakok*).

Minden emberek ezen a világon kell az életét kihasználnia, s valami jó dolgot vagy előrelépést tennie, mert a túlvilágon erre már nem lesz módja.

Tisztelettel

alázatos szolgája

K. Malewicz

(P. Ettinger művészettörténészhez írt keltezés nélküli levél)

Vége

Fordította: Szenyán Erzsébet

A szavak közti csend

Ryszard Kapuscinskivel beszélget Kovács István

„A szavak közti csönd lehet olyan fontos,
mint maguk a szavak. Erőt és értelmet ad
a szavaknak. Am a szavak is hatnak a
csöndre – színt és mélységet kölcsönöznek neki.”

Lapidárium

AKapuscinski névvel negyed százada találkoztam először – Józef Wysocki tábormok visszaemlékezésében, amelynek függelékében a szabadságharc Törökországba kimenekült lengyel légionistáinak névsora olvasható. Ebben szerepel egy bizonyos Ernest Kapuscinski, aki a légió lovasságában szolgált dzsidás hadnagyként. Az elmúlt években nem egy lengyel önkéntesnek sikerült rövidebb-hosszabb életrajzi jegyzetét összeállítanom, Ernest Kapuscinskiról azonban az égvilágon semmit se tudtam meg. Amikor Önt megismertem, ösztönösen Ryszard Kapuscinski nevét vetítettem Ernest Kapuscinskira. Ebből következik, hogy családjáról, szülőföldjéről, származási helyéről kérdezzem.

– Édesanyám a hajdani Habsburg-birodalom, az Osztrák-Magyar Monarchia területéről származik, a galíciai Bochniában született. Közele és távoli rokonaink a Krakó és Rzeszów közötti területen szétszóródva éltek. Így a rokonságból vannak, akik ma is Bochniában élnek, míg mások, akikkel szoros kapcsolatot tartok, Bem szülővárosában, Tarnównak laknak. A népes rokonság további része debicai. Vagyis anyai rokonaim szűkebb pátriája a Bécset Krakkóval és Lembergellel összekötő vasútvonal térségében húzódik. Egyébként ez az a terület, amely nemcsak neveiben, látható elemeiben, hanem mindennapi kultúrájában őrzi a magyar-lengyel együttélés évszázados hagyományát. Mondhatnánk évezredest is: a hajdani Galícia egymást váltó történeti tájaiban szép számmal megtalálhatók középkori eredetű „magyar” helységnevek is: Wegierska Góra, Wegierskie Pole, Wegrzce...

– E tény említése kapcsán érdemes szólni arról, hogy két lengyel régész, Andrzej Koperski és Michal Parczewski a hetvenes években honfoglaláskori magyar sírokat és őrtorony-fundamentumokat találtak Lengyelország délkeleti szegletében, az egykori Galícia középső részén. Régészeti ásatások tárgyi bizonyítékai és írott források utalásai alapján tanulmányt jelentettek meg arról, hogy Przemysl és Halics térségében katonáskodó magyar népcsoport, valamelyik törzs egy része telepedett meg a Kárpátok északkeleti hágóinak védelme céljából, s csak küldetésük teljesítésének eleget téve a 940-es években húzódott át a Kárpát-medencébe. Az őrszolgálatra berendezkedett, honfoglalást fedező magyarok állandóan érintkeznek a tőlük északra, északnyugatra élő lendzsán nevű szláv törzs tagjaival. E fél évszázados együttélés eredménye, hogy a magyarok nem a „pol...” valamelyik változatát használják a mai fogalmak szerint lengyeliség elnevezésére, hanem a lengyelt.

– Valóban, a „magyar”-ral (Wegierski-i, -a, -ie) jelzett hegységnevek, folyónevek, gázlónevek nem lehetnek újkeletűek. A magyar-lengyel szomszédság későbbi sajátos dokumentuma az, hogy Dél-Lengyelországban, a hajdani Galícia helységeinek minden déli irányba vezető főútjának a neve: „Ulica Wegierska” – Magyar utca. Ezen az se változtatott, hogy a XX. században Magyarország megszűnt Lengyelországgal határos lenni. A második szülővárosomnak tekintett Tarnów köztudottan sok szálon kötődik a magyarokhoz, a magyar történiához. Itt látható Bem ég és föld között lebegő szarkofágja, itt áll az Óváros falmaradványainak tövében Bem honvéd egyenruhás, egész alakos szobra, s egy térbeszögellés mélyén Petőfi Sándor mellszobra. Annak a háznak a falán pedig, amelyben a Bem Józsefről elnevezett Lengyel-Magyar Baráti Társaság székhelye van, nemrégiben leplezték le id. Antall József emléktábláját.

– Tehát nem kizárt, hogy Ernest Kapucinski is származhatott erről a területről. Annál is inkább, mert a légionisták többsége 1848 őszén Galiciából érkezett, szökött Magyarországra.

– Amit elmondtam, az az anyai ág. De ennek is volt magyar kötődése. Mint említettem, anyai eleim Bochniában laktak, amely Boldog Kinga révén kötődik a magyar történelemhez. Nagypám akkor halt meg, amikor nénikém még kislány volt. Amikor őt arról faggattam, ki volt a nagypám, azt felelte: „Csak annyit tudok róla, hogy pék volt, péksége és péküzlete a piactéren állott, s a nép ragadványnevet ismerve » madzsar« -nak hívta őt. Közismert fordulat volt a városban: » Menj a madzsarhoz kenyérért! « „. Lehet, hogy hosszabb idő eltöltése után tért vissza Magyarországról Galiciába, de az is lehet, hogy egyszerűen magyar származású volt... Így nincs kizárva, hogy helyel-közzel én is az vagyok.

– És az apai ág?

– Apám a Galiciával szomszédos Szendomíri (Sandomierzi) tartományból származik. A Szentkereszthegegyéből és rengetegből, amely a történelem folyamán betyárok búvóhelye volt, a II. világháború alatt pedig partizán-tevékenységek színtere. A táj lengyel irodalmi vonatkozására utalva, idevalósi A hű folyó szerzője, Stefan Zeromski, de a mai legidősebb írónemzedék kiemelkedő képviselője, Gustaw Herling-Grudzinski is ennek a földnek szülötte. Vagyis apám családja orosz-lengyelországi volt.

A Szendomíri tartomány közismerten a nincstelenség vidéke volt: ontotta a gazdasági emigránsokat Amerikába. De szegény volt Galícia is. Szüleim az első világháború után, mint az életnek nekivágó fiatalok, nem jutottak kenyérkereseti lehetőséghez. Azt mondták nekik, hogy a Végek, a Lengyel Köztársaság keleti határvidékén könnyebben kapnak végzettségüknek megfelelő munkát.

– Lengyelország 123 év után 1918 végén nyerte vissza függetlenségét...

– Pontosabban nem visszanyerte, hanem kivívta. A határaiért kemény harcokat kellett folytatnia a proletárforradalmat Nyugat-Európába exportálni akaró bolsevik Szovjet-Oroszországgal. A háború lengyel győzelemmel végződött. Ellenkező esetben ma nem volna Lengyelország, gondoljunk bele, mi lett volna belőle, ha 1920-ban tagköztársasággá válik... Az 1921-es rigai békét követően a kevert lakosságú keleti területeken ki kellett építeni a lengyel iskolarendszert. Apám és anyám mint fiatal tanítók, arrafelé próbáltak szerencsét. Eredményesen, mert végzettségüknek megfelelő állást kaptak. A Pinsk nevű városkában ismerték meg egymást és házasodtak össze. Így én 1932-ben ott láttam meg a napvilágot. Akkor születtem, amikor a Pinsktől nyolcvan kilométerre húzódó határ túloldalán 10 millió ukrán halt éhen Sztálin kegyetlen kolhozosító rendeletei következtében. Persze én erről már koromnál fogva sem tudhattam. De szüleim emlékezetébe tragikus élességgel belévsődtek az éhhalálra ítélt határon áthatoló hírei.

A Polesiének (magyarul Erdőelve – K. I.) hívott terület, amely Pinsket övezte, Európa talán legszegényebb történeti-földrajzi tája volt. Itt még faluközösségi állapot uralkodott. A paraszti közösség határozta meg egy-egy falu életét, mivel a terület nagy része

végeláthatatlan mocsárvilág volt. A falvak szétszórva a mocsárvidék szigetein helyezkedtek el. A közlekedés itt csónak nélkül meghalt volna. Kivéve télen, amikor megdermedt a mocsárvilág. A villany ismeretlen volt, gyantás fáklyákkal világítottak. A kés is az ismeretlen fogalmak közé tartozott. Már csak azért is, mert nem volt mit szeletelni. Kenyér helyett lepényt sütöttek: lisztből és vízből. Ha volt zsír, azt ujjal kenték a lepényre.

– *Őn találkozott ezzel a – mából visszatekintve – történelem előtti világgal?*

– Találkoztam, mert benne éltem. Gyermekkorom emlékeztetője egy pár nyírfabocskor; postolynak hívták a helybéliek. Más lábbelire nem futotta az embereknek. Ebben jártak; az volt az előnye, hogy vízenyős, sáros, ingoványos talajon lépkedve a víz kifolyt, pontosabban átfolyt a nyírvesszőfonat rácsain. Ez a bocskor a mocsárvilág lassú felszámolásával napjainkra eltűnt. De beszédes példája az ott uralkodó szegénységnek, nyomornak.

– *A terület, Pinsk és tágabb környéke, miként egész Kelet-Lengyeolország is, több kultúrának, nemzetiségnek, vallásnak, nyelvnek egymásba ékelődő, egymáson áttetsző vidéke volt...*

– Szülőföldem olyan helyet határolt be, amely egymástól különböző kultúrákat, nyelveket, vallásokat kapcsolt össze. Litvánok, beloruszok, lengyelek, zsidók, ukránok, örmények, oroszok, németek lakták e történelmi tájat. Pinskbe még belgák is elvetődtek. A pinski gyufagyárat ugyanis egy Uri nevű belgumi zsidó vállalkozó alapította. Szülővárosom lakosságának egyharmadát szegény zsidók alkották. De a fentebb említett etnikumok összes csoportjai megtalálhatók voltak falai között. Pinsk nem tűnt ki vallásaival, etnikumaival, kultúráival. E tekintetben hasonlított a kelet-lengyelországi városokhoz. Az elmondottakból következik, hogy rendkívül színes, gazdag világban nevelkedtem. Gazdasági szempontból nézve a szegénység Svájcának nevezhetnénk gyermekkorom történelmi-földrajzi táját. Az ott élők körében nálunk is természetes, elemi szükséglet volt a tolerancia, együttműködés. Nem tudtuk, mi a rasszizmus, fundamentalizmus. A mi kisvárosunkban mindenki békésen megfért egymás mellett. Ez a légkör számomra magától értetődő volt. Ezért, ha valaki gyermekkoromban azt mondta, hogy ez vagy az az ember zsidó vagy belorusz vagy litván, nem értettem, miről van szó, mért fontos ez. Nem fért a fejembe az emberek származás szerinti beskatulyázása. Elmondhatom, hogy gyermekkorom világától e vonatkozásban is életre szóló útravalót kaptam.

Apám általános iskolai tanító volt. A nebulók egy része vasárnap a pravoszláv cerkóvba vagy a katolikus, görög katolikus templomba ment, a mőzeshitűek pedig szombatoként zsinagógában imádkoztak. Apám az ügyeleti rendnek megfelelően sorra látogatta Isten valamennyi házáat. Katolikus volt, de amikor az ügyelet megkívánta, minden egyházi szertartáson részt vett. A tanulók ugyanis szabadon gyakorolhatták szüleik vallását, vagy azt a hitet, amelyben nevelkedtek. A tanárok kötelességei közé tartozott elkísérni őket a misére, istentiszteletre. Mindenki hihetett a maga Istenében és gyakorolhatta saját vallását.

– *Tehát Pinskben is megvolt annak a híres vilnai utcának a sajátos helyi változata, ahol egymás mellett állt a katolikus templom és a protestáns templom, a pravoszláv cerkóv, a zsinagóga és a mohamedán mecset...*

– Pinskben mindez a Piac téren volt. A tér egyik felén állt egy székesegyház nagyságú katolikus templom, átellenben vele egy óriási zsinagóga, mellette a pravoszláv cerkóv. Mi, mint kisgyermek, e jelképszerű piactéren éltünk. Nem választott el bennünket egymástól korlát, határ, semmi etnikai, vallási, nyelvi jellegű megosztottság. Én is több nyelvet ismertem, természetesen játszótéri szinten, udvari szinten. Ahol közösen játszottunk. Én ebben a légkörben nevelkedtem. Távol mindenfajta faji, vagy vallási, etnikai konfliktustól, békétlenségtől, viszálytól.

– *Tehát azoknak a konfliktusoknak, amelyek a harmincas években, különösen élesen pedig Pilsudski halálát követően, 1935 után lobbantak föl, a hullámai nem jutottak el Önökhöz?*

– Ezek inkább Közép- és Dél-Lengyelország nagy városait bolydították fel, a keleti végek, a tágabb értelemben vett galíciai kulturális hagyományok, az Osztrák-Magyar Monarchia térben és időben kitágított tradíciói nem ismerték az ilyen típusú viszályokat.

Úgy vélem, Milan Kunderának igaza van, amikor azt írta, hogy 1956-ban, amikor a szovjet tankok legázolták a magyar forradalmat, véglegesen földbe tiporták mindazt, ami a közép-európaiság kulturális hagyományából, politikai eszméjéből még a II. világháború után megmaradt. Mert sehol a világon nem volt szellemileg és kulturálisan ilyen gazdag együttélés a XX. században, mint a Baltikum és Adriatikum közötti térségben. Ez volt a jellemző jegye annak a tájnak is, amelynek szülőtte vagyok. A normalitás. Annak tudomásulvétele, hogy az ésszerű világ a több kultúrájú, több etnikumú, több nyelvű, több hagyományú világ. Ennek feltámadási lehetőségét is megölték az 1956. november 4-én Budapestre benyomuló szovjet tankok – utal rá szép esszéjében Milan Kundera. A magyar forradalom győzelmével annak is túlélési esélye lett volna, ami a Hitler és Sztálin II. világháború alatti együttes, majd külön-külön folytatott kultúrapusztító és népiirtó, a hagyományos Közép-Európát eltüntető gyászos ténykedése után még megmaradt.

– *Arról, hogy miként álltak neki ezt a világot a náciizmus és bolsevizmus vezérei 1939 őszén lerombolni, Ön is ír a Birodalom első fejezetében. E fejezetben azt is érzékelteti, hogyan vált a gondtalan kisgyerekből a történelem gonoszával szembe találkozó koravén.*

– Igen, e világra a Molotov-Ribbentrop paktum tett pontot...

– *Az nem derül ki az említett fejezetből, hogy a háborús éveket Pinskben élte-e át...*

– Csak részben ott. Egy idő után ugyanis el kellett menekülnünk a szülővárosomból. Mint tanító-család rákerültünk a Szibériába deportálandók listájára. Elhurcolásunk előestéjén illantunk el otthonról. Már mint anyám, a nővérem és én. 1940-ben Przemyslben találtunk átmeneti menedéket. Onnan pedig a németek által Lengyelországból kikanyarított, általuk megszállt, de a Német Birodalomba nem bekebelezett Főkormányzóságba szöktünk.

Apámat, mint tartalékos tisztet 1939 augusztusában mozgósították. Szeptember 17-e után szovjet fogságba esett. De sikerült megszöknie azoknak a tiszteknek a csoportjából, akikkel később a katyni erdőben végzett a szovjet NKVD. Szerencsés véletlen folytán ő is eljutott a Főkormányzóságba. Megtörtént az a csoda, és ez akkor tényleg csodaszámba ment, hogy a háború elején szétszóródott és Szibériára, illetve apám révén halálra ítélt család egyesült.

– *A Főkormányzóságban túlélni a háborút, az is csoda volt. Önök hol laktak azokban az években?*

– A Varsó közelében elterülő Kampinosi Rengetegben. Egy faluban, ahol apám tanítói munkát végzett. A hitleristák ugyanis engedélyezték az elemi szintű oktatást.

– *Lehetett volna nyugodtabb helyet is választani: a Kampinosi Rengetegben – Varsó közelsége miatt is – aktív partizánvétekezés folyt.*

– Igen, ráadásul apám a lengyel földalatti hadsereg, a Honi Hadsereg katonája volt. Emiatt egyik helyséből a másikba kellett szöknie. A háború kényszerű nagy vándorlás volt számomra. De falvak alkották mozgó életünk színterét. A falu mindezzel együtt nagyobb biztonságot adott, mint a város. A háború befejezése után aztán Varsóban telepedtünk le, s azóta is a fővárosban lakom.

– *Emlékszik a romvárosra?*

– Igen. Néha még ma is álmodom róla.

– *A romváros melyik gimnáziumába járt?*

– Hogy e kérdésre válaszoljak, tudnia kell, hogy a német megszállás alatt lengyel gyerekek csak a hét osztályos általános iskolát

járhatták ki. Én, miután elvégeztem a falusi általános iskola hetedik osztályát, a háború utolsó évében nem tanulhattam sehol. Nagyobb városokban működtek föld alatti középiskolák, titokban még érettségizni is lehetett, majd egyetemre járni. Igaz, akít lelepleztek, lett légyen tanár vagy diák, annak Auschwitzba vezetett az útja. A falu ebben a tekintetben is biztonságosabb volt, mivel sem föld alatti középiskolának, sem egyetemnek nem lehetett a színtere.

1945 őszén Varsóban a Stanislaw Staszic nevét viselő gimnázium tanulója lettem. Ez volt az egyik legjobb lengyel középiskola. De, hogy falai közé járhattam, annak egyszerű adminisztratív oka volt. Abban a körzetben helyezkedett el, ahol laktam. Emlékszem, milyen nyomorúságos körülmények közepette folyt az oktatás. Kiégett, ajtó, ablak nélküli, fűtetlen épületben helyezkedett el a gimnázium. A legnyomasztóbbnak azonban azt éreztük, hogy nem volt tankönyvünk. Azt tanultuk, amit a tanáraink mondtak, diktáltak. Hetvenen-nyolcvanán jártunk egy osztályba. 1950-ben érettségiztem.

– *Mi volt a kedvenc tantárgya?*

– A lengyel irodalom. Nem véletlenül, merthogy magam is írtam. Már érettségi előtt bemutatkoztam mint költő. Ez döntött későbbi életemről.

– *Érettségi után mihez fogott?*

– Éppen akkor, amikor érettségiztem, szerveződött egy ifjúsági napilap, a *Sztandar Mlodych*. Alapítói már ismertek, mint ifjú szépreményű diák-költő. Még mint gimnazistát szerettek volna a lap munkatársának megnyerni. Egyszerűen azért, mert szakemberhiányban szenvedtek. Írástudók ugyanis kevesen éltek túl a háborút Lengyelországban. Nem sok hiányzott ahhoz, hogy Hitler és Sztálin az egész lengyel értelmiséget ki ne irtsa. Így az érettségi vizsgám másnapján már a *Sztandar Mlodych* hírlapírója voltam. Azóta, vagyis negyvennyolc éve, azaz tizennyolcadik életévemtől kezdve vagyok újságíró...

– *De közben egyetemre is járt. Milyen szakra?*

– Természetesen lengyel szakra iratkoztam be. Akkor az egyetemre még felvételi vizsga nélkül be lehetett jutni. Egy évig jártam lengyelre, de képtelen voltam tanulmányaimat folytatni, mivel – a sztálinizmus éveiben – a munkahelyi fegyelmet és a hallgatói fegyelmet nem lehetett összeegyeztetni. A szerkesztőségben ugyanis reggel 8-kor kezdődött a munkaidő, de az egyetemi előadáson vagy szemináriumon is akkor kellett megjelenni. És a jelenléte ugyanolyan szigorúan ellenőrizték, mint a munkahelyen. Így a két előírásnak képtelenség volt eleget tenni. Minden előírt egyetemi óra szigorúan kötelező volt. A mai hallgatóság számára ez nyilván felfoghatatlan. Reggel nyolctól este nyolcig az egyetemen kellett ülnünk – az órarendnek megfelelően. Tehát vagy az egyik helyen vagy a másikon kellett szabadabbá tennem magamat. Mindkét helynek hátat fordítottam...

– *Vagyis megszűnt mind lengyel szakos diáknak, mind újságírónak lenni?*

– Igen, de ez bonyolultabb történet. Én eredetileg valójában filozófiát szerettem volna tanulni. De a sztálinizmus éveiben se a Varsói Egyetemen, se más lengyel egyetemeken nem létezett filozófia szak. Filozófusaink munka nélkül maradtak. Választásom arra a tárgyra esett, ami a filozófiához – tanulható szakok közül – a legközelebb állott. 1951-ben átiratkoztam a történelem szakra. Hozzá kell tennem, hogy az egyetemen semmiféle kézikönyv, jegyzet nem állt a rendelkezésünkre. Évfolyamunkon elsőben a történelem szakon 200 diák tanult. Egyetlen egy orosz, pontosabban szovjet egyetemes kézikönyv volt a birtokunkban. Ebből a vaskos orosz nyelvű jegyzetből úgy tanultunk, hogy mivel kevesen tudtunk oroszul, egyikünk hangosan felolvasta és fordította a kérdéses anyagot. A nagy számú hallgatóság pedig jegyzetelt. A tanulás és tanítás technikai feltételei szörnyűek voltak, de kitűnő professzorok adtak elő. Emiatt szívesen emlékszem vissza az egyetemi évekre. 1955-ben szereztem meg a magiszteri titulust. Így végzettségemet tekintve történész vagyok.

– *Kikre emlékszik professzorai közül?*

– Európai híré nagy lengyel történészek tanítottak. Tadeusz Mentteuffel, Aleksander Gieysztor, Marian Malowist, Stefan Kieniewicz... Lengyelországban a történelemtanítás és a történelemírás mindig magas színvonalon állott. Ezt a sztálinizmus éveinek és a kommunizmus évtizedeinek se sikerült tönkretenni, bár a történettudomány és a történelem oktatás is megsínylette a korszakot.

– *Ez a magyar történészek körében is köztudott. A felsorolt személyek a hatvanas években nagy segítségükre voltak magyar kollégáinknak francia, angol kapcsolataik kiépítésében. De hogyan kerültek ki – ellentétben a magyar történészekkel – abból a csapdából, amelyet a sztálinista korszak és ideológia állított nekik? Az ugyanis biztos, hogy nekik is, mármint az Ön professzorainak a marxizmus, a történelmi materializmus szellemében kellett volna okítaniuk.*

– Nem egészen. A történelem szaknak nagyfokú függetlenséget sikerült megőriznie. Professzoraink, a régi hagyományoknak megfelelően, pozitívista módon adták elő a történelmet. Az élvonalbeli történészeinknek, akik persze nem az újkori lengyel eseményeket boncolgatták, óriás tudományos tekintélyük volt. A legnevesebbeket nem tudták, vagy nem akarták kikezdeni.

– *1955-ben fejezte be történelmi tanulmányait Gieysztor, Malowist professzorok tanítványaként. El lehet mondani, hogy a sztálinizmus korszaka ellenére tanulmányai, amennyire lehetett, mentesek voltak a bolsevizmus szellemétől, így meg lehetett a szakjával elégedve. Tanulmányai befejezése után rögtön elment a Sztandar Mlodych szerkesztőségébe dolgozni?*

– Egyetemi tanulmányaim elvégzése után, a korábbi megállapodás szerint, már a diploma átvételének másnapján visszatértem a szerkesztőségbe dolgozni. A munkábalépés időpontja, 1955 júliusa, történelmi változásokat sejtető, izgalmas időszak bevezetője volt; kezdetét vette az 1956-os őszi vértelen forradalom szellemi előkészítése. Viták robbantak ki a szólásszabadság ügyében, amely létkérdés volt a sajtó számára. Konok küzdelem indult meg, amelynek kollégáimmal együtt én is elkötelezettje lettem. Két orgánom volt, amely a közvéleményt erősen befolyásoló harcból kivette a részét: a *Po prostu* című hetilap és a *Sztandar Mlodych* című napilap. Hadat üzentünk a cenzúrának. Az 1948 utáni sajtóban először kritikák áradata zúdult a fennálló visszasságokra, katasztrofális viszonyokra. Elsősorban a lépten-nyomon érzékelt hatalmi visszaéléseket tűztük tollhegyre. Kritizáltuk az ostoba oktatási rendszert, s egyáltalán magát a rendszert. Az így kialakult éles vita előkészítője volt a lengyel októbernek.

– *Őn a lap kulturális rovatába nyert beosztást?*

– Én mindvégig vidéket járó riporterként dolgoztam. Rengeteget forgolódtam falun, ahol elképesztő szegénység, nyomor, áruhiány uralkodott. De hozzá kell tenni, Lengyelországban, eltérően a többi szocialista országtól, nem volt kolhozrendszer. A megművelhető földterületek mindössze 5-10 %-án alakultak termelőszövetkezetek. Így a mi parasztjaink megőrizték egyéni tulajdonban lévő kisparaszti gazdaságaikat.

Én magam személyesen éles vitába bonyolódtam a Krakkó melletti kohómű és városrész építésének vezetőivel. Nowa Huta kiemelt beruházás volt. Szörnyű visszaélések, csalások, lopások színhelye. Kollégáimmal sikerült az ottani üzelmeket lelepleznünk. A riportok és a publicisztikai cikkek nyomán cenzorunkat kirúgták, főszerkesztőnként állásában felfüggesztették. Az egyik általam írott cikk visszhangjaként összehívták a Központi Bizottság rendkívüli ülését. De végül meghátráltak, elismerték igazunkat és igyekeztek rendet teremteni Nowa Huta pártvezetésében és közigazgatási apparátusában. Ez nagy személyes sikerem volt. Huszonnegyedik életévemet tapostam akkor.

– *És hogyan lett külföldi tudósító? Nem sokkal ezután...*

– Nagyon szerettem volna külföldre utazni, világot látni. Nem vezérelt semmiféle konkrét cél. Pszichológiai tényezők motiválták, hogy átlépjem az országhatárt. Mivel nem lehetett sehová utazni, a külföldi út volt az álmok netovábbja. Elmondtam a főszerkesztő asszonynak, hogy feltétlen szeretnék külföldre menni. Mire ő megkérdezte, hogy hová. „Csehszlovákiába” – mondtam én áhítattal, mert más eszembe sem jutott. Más országot, ahová eljutni vágytam, el se tudtam képzelni. Emlékezetébe véshette kérésemet, mert egy alkalommal a következő ajánlattal fordult hozzám: „Szerkesztőségünknek juttattak némi pénzt, s akár messzebb is utazhatnál.” Így kaptam megbízást arra, hogy Indiába, Pakisztánba és Afganisztánba utazzam.

– *Pontosan mikor?*

– 1956 augusztusában... Így a magyar forradalom és a lengyel október idején nem voltam Lengyelországban, de még Európában sem. Több mint fél évet töltöttem külföldön, India isten háta mögötti tartományokban. Rádió, sajtó híján fogalmam sem volt, mi történik a kelet-közép-európai térségben.

– *Ki szervezte Indián belüli utazásait?*

– Én magam – alkalmi helyi ismerőseim segítségével.

– *Akkoriban, a magyar forradalom leverése után Magyarországon nagy reményeket fűztek az angol uralomtól megszabadult Indiához. Úgy érezték, hogy India, a maga óriási nemzetközi tekintélyével, eredményesen járhat közbe az 1956. november 4-i szovjet katonai intervenció után kialakult magyar helyzet kompromisszumos megoldása érdekében. Talán jobban reménykedtünk vállalt közvetítő szerepének eredményességében, mint az ENSZ fellépésében. A magyar közvéleményben mintha az a meggyőződés alakult volna ki, hogy a Szovjetunióknak számolnia kell azzal az erkölcsi tőkével, amelyet India 1945 után felhalmozott. Erről mi a véleménye?*

– India hatalmas ország. Nem csak területe, hanem népessége miatt is. Kína után a legnépesebb. Óriási tekintélye azon alapult, hogy az első ország volt, amely a gyarmatbirodalom felszámolásának folyamata során visszanyerte függetlenségét a II. világháború után. Ez Gandhi érdeme. Ő volt a gyarmatellenes mozgalom nagy képviselője, legendás alakja. Ebben az időben, 1956-ban India élén egy másik nagy tekintély, Jawaharlal Nehru állt. Nehru volt az akkor alakulófélben lévő harmadik világ legnagyobb tekintéllyel rendelkező vezetője. Akkor a harmadik világ vezetőinek még egyetemes becsvágyai voltak. Ha Európában történt valami, ahhoz is hozzászóltak. A magyar kérdésben sem akartak tétlenek maradni.

– *Harmadik világ iránti érdeklődésének a forrásvidéke tehát India? Miként lett e bonyolult egész világot átható kérdés szakértője?*

– 1957-ben tértem vissza Lengyelországba. Riportsorozatot írtam Indiáról. A szerkesztőség tetszését elnyerték írásaim. S rövidesen újabb külföldi utazás részese lettem: Pekingbe mehettem. Előbb azonban beutaztam Japánt. Kína fővárosában én lettem volna a lap tudósítója.

De Gomulka 1956 októberében hatalomra került Központi Bizottsága a szerkesztőség jó részét kirúgta. A szerkesztőségi bizottságnak – választás útján – én is tagja voltam. A fegyelmi eljárás után levelet kaptam kollégáimtól, amelyben jelezték, hogy a kollektíva felét elbocsátották, a másik fele úgy tesz, ahogyan én fogok. Mit volt mit tennem, összecsomagoltam és fölszálltam a transzszibériai expresszre, Moszkvában pedig az első varsói repülőre. Varsóba érkezésem másnapján leköszöntem a szerkesztő bizottsági tagságról és kiléptem az újságtól is. A munkatársak döntő többségével együtt.

– *Mi volt az oka annak, hogy Gomulkáék kényszerhelyzetbe hozták Önöket?*

– Gomulka következetes reformista hangvétele miatt betiltotta a *Po Prostu* című hetilapot. Az 1956 őszen rendkívül népszerű Gomulka a reformokban mind inkább revizionizmust látott, s mind kevésbé akarta azokat a változásokat, amelyek megvalósítására hatalomra jutásának októberében ígéretet tett. A *Po Prostu* ugyanolyan határozott hangon követelte a reformok megvalósítását, mint 1956 októberében Gomulka hatalomra juttatását, akiben az emberarcú szocializmus esélyes megvalósítóját látták. Rendíthetetlen következetességével megpecsételte a saját sorsát. A *Sztandar Mlodych* nyíltan szolidaritást vállalt a testvér-hetilappal, amelyet Gomulka egyszerűen betiltott. Ezzel mintha ugyanazt mondta volna a lengyel társadalomnak, mint II. Sándor cár a krími háború után reformokban reménykedő lengyel arisztokratáknak: „Ne álmoodozzatok!” Eljárása, vagyis az általa okozott családás óriási felháborodást váltott ki. A „befejezetlen forradalom” jegyében 1957 őszen kerültek sorra az első nagy Gomulka-ellenes tüntetések, amelyek résztvevői közül többeket bebörtönöztek.

– *Önt büntették-e erkölcsi példaadásért?*

– Nem publikálhattam, legalábbis a saját nevemen nem. Szilenciumra ítélték – ahogy Magyarországon mondják. De egy idő után a Lengyel Hírügynökséghez, a PAP-hoz kerültem. A Hírügynökségben az embernek nem kellett szignálnia írásait. A szerkesztőségében az ázsiai kérdések szakértőjeként dolgoztam. De a Lengyel Hírügynökségben kenyeret talált egykori *Sztandar Mlodych*-újságírók egy idő után átmentek a *Polityka* címen szerveződött hetilaphoz dolgozni. Rábészéltek, hogy tartsak velük.

– *Már akkor Mieczysław Rakowski volt a főszerkesztő?*

– Nem. Stefan Żółkiewski nevű irodalomtörténész, irodalomszociológus, kultúrteoretikus. A kevés színvonalas marxista tudós egyike. Ettől kezdve a *Polityka* szerkesztőségében dolgoztam, hazai riportokat írtam. Az ekkor született írásokból válogattam össze bemutatkozó kötetemet, amely 1962-ben jelent meg: *A bush lengyelül* címmel.

– *A második világból hogyan tért vissza a harmadik világhoz?*

– Az ekkor születő és rendkívül dinamikusnak mutató harmadik világ emlékezetes indiai utam óta mind jobban érdekelt. A *Polityka* szerkesztősége az első kínálkozó alkalommal elküldött Afrikába. 1958-ban kerültem Ghanába, amely a Szaharától délre elsőként jutott függetlenséghez. Visszatérésem után jó néhány riportot írtam útiélményeimről és tapasztalatomból. Írásaim egy sorozat részeként a *Polityka* hasábjain láttak napvilágot. Cikkeimben ezután ismét honi témákat dolgoztam fel. 1961-ben a Lengyel Hírügynökség megnyitotta első irodáját Afrikában, s engem kért fel tudósítójának. 1962-ben keltem útra a Nyerere köztársasági elnök-vezette Tanganyika akkori fővárosába, Dar es-Salamba, s nyitottam meg a Lengyel Hírügynökség irodáját. Az *ében* című most születő könyvemben erről is, mint a kezdetről, írok.

Rendkívül forrongó térségben és időszakban éltem és dolgoztam. Afrika hatalmas átalakulásban, a gyarmatosítás alóli felszabadítási mozgalom legforrongóbb, legreményteljesebb időszakában élt. Mivel a Lengyel Hírügynökség anyagiak tekintetében nem állott különösebben jól, én voltam egyetlen állandó afrikai tudósítója. Iszonyatos tömegű munka várt rám. Hol itt, hol ott robbant ki felkelés, forradalom, kormányválság, katonai puccs. Az átalakulás nagy időszaka személyes életemben a nagy utazások esztendeit jelentette. A szó szoros értelmében betegre dolgoztam magam. Tüdőbajt s ehhez társulva agyhártyagyulladás kaptam. Sokat betegeskedtem, de mindig keményen dolgoztam.

– *És mikor tért vissza Lengyelországba?*

– 1967-ben egy újabb súlyos trópusi betegség hazatérésre kényszerített. De még abban az évben rövid időre a Szovjetunióba utaztam. Ott született riportjaim *A kirgiz leszáll a lóról* címen kötetben láttak napvilágot. De ez a szovjetunióbeli portya csak rövid

kiterőnek bizonyult. Még ugyanebben az évben állandó tudósítónak Latin-Amerikába küldtek. Előbb Santiago de Chilében volt az állomáshelyem, majd Braziliában, ezt követően pedig legtovább, egészen 1971-ig Mexikóban. De pénziári miatt itt is, egész Latin-Amerikában én voltam az egyetlen állandó lengyel tudósító. Ez persze újfent rengeteg utazással járt együtt, mert a latin-amerikai országok is forrongtak, válaszütt előtt álltak. A nagy átalakulások időszakát éltek. Ne feledjük el, se szeri, se száma nem volt a partizánmozgalmaknak. Többek között Che Guevara is ekkor lépett fel. Nagy volt a tanácstalanság. Ez nekem rengeteg témát adott, s minderről több riportot írtam.

– *Che Guevarának egész Latin-Amerikában oly nagy és oly tiszteletet keltő legendája van, mint Európában?*

– Nagyobb. A mai napig hihetetlenül népszerű. A szabadság kivívhatóságának szimbóluma. Karizmatikus személyiség, akinek önfeláldozó harcai és halálának körülményei is legendateremtő erővel bírnak. Pedig a partizánéletet kinszenvedésként élte meg, mert ő maga gyenge fizikumú, betegeskedő ember volt. De nem torpan meg a maga választotta úton, pontosabban valóságos ösvényen. Igen, Che Guevara páratlanul színes, vonzó személyiség. A XIX. században születtek hozzá hasonlók. Nem véletlenül a szabadság és önzetlenség jelképe a mai napig. És nemcsak Latin-Amerikában.

Halála után néhány hónappal eljutottam Bolíviába, s bejártam az általa vezetett partizánosztag útvonalát.

– *Amikor afrikai és latin-amerikai tudósító volt, a hatvanas években és a hetvenes évek első felében aratta a Szovjetunió legnagyobb külpolitikai sikereit, s ennek fokmérőjeként nyert mind nagyobb teret, befolyást a harmadik világ országaiban. Mival magyarázza ezt az eredményes diplomáciai, ideológiai – és áttételesen katonai – offenzívát? Ma már az Ön könyvéből, A birodalomból is tudjuk, gazdaságilag, nemzetiségi szempontból milyen omlékony volt belül a Szovjetunió, jóllehet katonailag rendíthetetlennek látszott... És nemcsak látszott. Ezzel együtt mi a magyarázata lehengerlő külpolitikai és ideológiai témyerésének?*

– A Szovjetunió nagyhatalom volt. Harcot folytatott az Egyesült Államokkal és a Nyugattal a világ fölötti ellenőrzés, uralom megszerzéséért. E világoralo-mért folytatott harcban az oroszok kihasználták azt a tényt, hogy a II. világháború után kezdetét vette a gyarmatok felszámolásának meggátolhatatlan folyamata. Ennek eredményeként született meg a harmadik világ. Ez a folyamat elkerülhetetlen és feltartóztatathatlan volt, s a helyzet kínálta lehetőséget az oroszok ki akarták használni és ki is használták a Nyugat és az USA elleni diplomáciai és más sakkjátszmáikban.

A harmadik világban létezett a be nem avatkozás elve, vagyis az, hogy a harmadik világ nincs se a nyugattal, se a kelettel, hanem a saját útját járja: a semleges harmadik utat. Ennek megfelelően sem a nyugati, sem a keleti segítséget nem utasította vissza. Az oroszok fegyverrel és katonai szakértőkkel segítettek, mert mivel mással? Ameddig a harmadik világra a Nyugattal és az USA-val folytatott harc állapota volt a jellemző, meghatározó, addig a harmadik világ saját céljainak megfelelően kihasználta az orosz-nyugati szembenállást, ügyefogyottan vagy talpraesettebben a maga javára fordította az oroszok ilyen-olyan jellegű ajánlatait, felajánlközását. Vagyis a harmadik világ egy részének, főleg annak, amelyiknek kézzel fogható haszna volt belőle, megfelelt a Szovjetunió és a nyugati világ közötti konfrontáció.

Annál is inkább megfelelt, mert a gyarmati felszabadító mozgalom nyugatellenes, imperialistaellenes mozgalom volt, azon egyszerű oknál fogva, hogy a Nyugat, elsősorban Nyugat-Európa rendelkezett gyarmatokkal. Ebből természetes módon következett egyfajta érdekközösség az antiimperialista mozgalmak és a szovjet politika között. Ebben az időszakban iszonyú mennyiségű szovjet fegyver került Afrikába. És persze ún. katonai tanácsadók, szakértők is nagy számban érkeztek.

A váltás már az 1970-es közepén érzékelhető volt. Aztán egyszeriben 180 fokos fordulat következett be. Mára megszűnt a hidegháború, nincs a Nyugat és a Kelet közötti rivalizálás. A harmadik világ pedig a fejlődés más szakaszába lépett. Ma a harmadik világnak nem fegyverekre, hanem kenyérré és vajra van szüksége. Kalasnyikovot tudott a Szovjetunió szállítani, vaját és kenyeret nem. Ezeknek Oroszország is szűkében van. Így Oroszország befolyása a harmadik világban a mélypontra zuhant.

– *A harmadik világ viharos eseményei és a távolság nyilván elfedte vagy szellemképessé tette 1968 márciusának és 1970 decemberének drámai lengyelországi eseményeit. Őket Ön csak kívülről kísérhette figyelemmel...*

– Igen. Ugyanis én csak 1972-ben tértem vissza Lengyelországba. Tíz év külföldön eltöltött munkaidő után már nem akartam a Lengyel Hírügynökségnél dolgozni. A tudósítói munka ugyanis elképesztően nehéz, kimerítő. A legnehezebb újságírói feladat. Itt nincs munkaidő. Ha nyugalom van, akkor is kora reggeltől késő estig kell dolgozni. Visszatérve Afrikából és Latin-Amerikából végre írni szerettem volna. Tudtam, hogy rengeteg élményanyagom van: könyvet akartam írni. Ezzel a konok elhatározással tértem haza. Elmúltam negyven éves. Persze a Lengyel Hírügynökség nem akart elengedni, újból tudósítónak szánt valahová.

A helyzetet úgy oldottuk meg, hogy amolyan gentleman agriment-t kötöttünk, amely abból állt, hogy én a *Kultura* nevű irodalmi hetilaphoz mentem dolgozni, azzal a feltétellel, hogy ha a nagyvilágban, a „harmadik világban” valahol fontos eseményre kerül sor, például forradalom vagy polgárháború, háború robbanna ki, akkor mint tudósító a PAP rendelkezésére állok. Így is történt. A *Kulturában* dolgoztam, ahol a lap jellegéből következően nem volt olyan sok munkám. Ha pedig valami valóban nagy horderejű eseményre került sor a harmadik világban, a PAP kérésére máris útra keltem. Így aztán nem egy háborúnak szemtanúja és tudósítója voltam. Példának okáért az angolainak. Ennek nyomán született meg a *Még egy nap az élet* című könyvem (magyarul *Golyózápor Angolában* címmel jelent meg). Ott voltam az iráni forradalomban, amelynek sajátos feldolgozása a *Sahinsah*. Megfordultam az etiópiái háborúban, Szomáliában, a szudáni polgárháborúban, Mozambique-ban. Egy szó, mint száz, ismét rengeteget utaztam mint a PAP tudósítója.

Ez a sajátos kettős státusz 1980-ig állt fenn. 1980 nyarán kezdetét vette a Szolidaritás mozgalma. Én, mihelyt kirobbantak a hajógyári sztrájkok, Gdanskba utaztam. Megismertem Lech Walesát. Ameddig a sztrájkok tartottak, végig a Hajógyárban voltam.

– *Eméleketes itt született első riportja, amely Magyarországon szamizdatban terjedt: „Aki a tengerparti mozgalmat csupán a bérek és a létfeltételek javításáért folytatott harccal azonosítja, az semmit sem ért. Ezeknek a megmozdulásoknak ugyanis az emberi méltóság volt a fő mozgatója; az a törekvés, hogy új viszonyokat alakítsanak ki az emberek között minden helyen és minden szinten, hogy a kölcsönös tisztelet alapelvét mindenki kötelezőnek érezze magára nézve. Olyan alapelv ez, amelynek értelmében a beosztott egyúttal partner is. ... hazafinak lenni azt is jelenti, hogy tiszteljük a másik ember méltóságát” – írta akkor, 1980 augusztusában, folytatva egy másik fontos gondolattal is: „A Tengerparton harcot indítottak a nyelvért is, a lengyel nyelv tisztaságáért, azért, hogy a szavak visszanyerjék egyértelmű jelentésüket, hogy beszédünk megtisztuljon a frázisoktól és badarságoktól, megszabaduljon a zavaros dadogók sáskahadától.” Ezek a körülíratlan a lélek mélyén lüktető célok máig sem veszítettek időszerűségükből.*

– 1980-ban és 1981-ben, a Szolidaritás közel másfél évében mindig úton voltam, s mindazt, amit Lengyelországban tapasztaltam, papírra vettem. A mai politika számára is megiszívelendő az 1980 nyarán kirobbant mozgalom egyik lélektani hajtómotorja, amelyet így jelenítettem meg: „A sztrájk első napjaiban érezhető elkeseredésük mögött, a mögött a törekvésük mögött, hogy intézményes garanciákat követeljenek, folyton a be nem tartott ígéret szelleme lebegett. Azé az ígéreté, amelyet 1970-1971-ben kaptak. Ők az

igéretet valóban komolyan vették, s egy olyan dialógus kezdetének tekintették, amely folytatódni fog, s amely – a gyakorlat bizonyossága szerint – gyorsan és a munkások tudta nélkül megszakadt.”

– *Cyprian Kamil Norwid, a lengyel költészet egyik legnagyobb alakja, akire Ön is többször hivatkozik, mondta a lengyelekről a múlt század közepén, hogy ő a lengyelséget mint nemzetet, nemzetközi közösséget magasra értékeli, de rossz véleménnyel van róla, mint társadalomról, mint honpolgári közösségről. Az Ön tapasztalata szerint vajon a lengyelség, mint nemzet a szolidaritás időszakában összhangba került-e a minőségileg megváltozott társadalommal? A társadalom felnőtt-e a nemzethez?*

– A lengyeleket nem lehet mint elszigetelt közösséget kezelni. A lengyel nemzet történelmileg rendkívül tragikus tapasztalatokon ment keresztül. Iszonyatos háborúkat élt át és túl. Európának olyan térségében próbált megmaradni, amely hadfelvonulási terep volt nyugatról keletre, és fordítva. 1795-ben 123 évre megfosztott államiságától, s a léte két évtizedes nyugalom után, 1939-ben is végveszélybe került.

A nemzetet persze megközelíthetjük gazdasági, szociológiai szempontból is. Először is, ami a gazdasági fejlődést illeti, nem alakult ki saját középosztálya. Olyan nemzet, amely nem rendelkezett saját erős polgársággal. Ami polgársága volt, azt a II. világháború vagy kiirtotta, vagy elűzte. A lengyel nemzet meghatározó módon paraszti nemzet. A paraszti kultúra a mai napig kitéphetetlenül belgyökeresedett. Paraszti módon gondolkodik, gyanakszik, bizalmatlanokodik. Az idegenség forgalma igen erős. Meggyökeresedett benne, hogy az idegen azért jön, hogy őt kirabolja, tönkretegyje. Idegen a rekviráló hadsereg, a hivatalnok, az adószedő, néha még a komédiás is. Amikor a korszerű állam modellje a nagyvilágban kialakult, formálódott, a felosztott Lengyelország híján volt a lengyel államiságnak. Ezért az állam fogalma mindegyre a rablás fogalmával volt rokon, az idegenséggel, az elnyomással. Természetesen ezekkel a valóságos tapasztalatokkal a lengyel nemzet rendkívül körülményesen tudja megtalálni a helyét a modern Európában. Nehéz megszerezni azokat a tulajdonságjegyeket, amelyekkel a fejlett Európa rendelkezik. A törvényisztelet, az állam méltósága, a munkafegyelem, a szívélyes emberi együttélés, a bizalom, az előzékenység. Ezeket a dolgokat a társadalom még csak most tanulja elsajátítani. Tanulja és tanulni fogja.

A lengyel társadalom is része egy összeurópai posztkommunista válságnak. Csakhogy a kommunizmus végét is rosszul interpretálták. Az volt az általános meggyőződés, hogyha véget ér a kommunizmus, akkor egy csapásra minden jobbra fordul. Eközben kiderült, hogy az ember lelkiületére, a társadalomra gyakorolt hatása rendkívül erős. A kommunista rendszer következményei azért jelenvalóak, mert az ember biológiai lényegéhez is kötődnek. A lélek rákbetegsége Oroszországban rajzolódik legmetszőbben ki.

Az, hogy a legnagyobb negatív következményei a kommunizmusnak Oroszországban érzékelhetők leginkább, azzal az egyszerű ténnyel magyarázható, hogy a kommunizmus ott tartott legtovább. Szemmel látható következmény: a társadalom iszonyatos erkölcsi züllöttsége. Nem a gazdasági, nem a politikai, nem az egészségügyi problémák a legsúlyosabbak – rajtuk úrrá lehet lenni –, hanem a társadalom nagy részének erkölcsi széthullottsága a legnehezebben megoldható kérdés. A durvaság, a korrupció, a visszaélések mindenfajta formája nagy ballasztként nehezedik az országra, népre, társadalomra, egyénre. Ha más szinten, de a magyar és a lengyel társadalomra is.

– *Mintha mindahhoz, amit elmondott, az a tény is hozzájárulna, hogy a bolsevizmus egyfajta vallásként is működött? Ma már tudjuk, mennyire szörnyű, emberellenes vallásként. De mégis...*

– Az ember létezése elképzelhetetlen vallás, vallásosság nélkül. Ez a tudatunk szférája, általa lehetünk tisztában azzal, hogy mint emberek különbözünk, eltérünk a bennünket körülvevő élő és élettelen világtól, miközben annak részei vagyunk. A bolsevizmus ebben a vonatkozásban is páratlan dolgot produkált: az egyház helyébe állította a pártot, Isten helyébe a párt főtitkárát, előbb Lenint majd Sztálint. Hozzájuk képest Hruscsov és Brezsnyev már csak kisebb istenek voltak, de mint pártvezérek változatlanul megmaradtak egyfajta torz vallásos rajongás és imádat tárgyainak, akiket azonban már leváltásuk vagy haláluk másnapján el lehetett, esetenként el kellett felejteni. A bolsevizmus azzal áltatta a népet, hogy a földre tudja hozni a mennyországot. Ehelyett csak a pokol valóságosságát tudta érzékeltetni. E pokolban azonban még így is nagy volt azoknak a száma, akik elhitték, hogy az, ami a Szovjetunióban van, a mennyországok mennyországa. Ma is szép számmal akadnak, akik ezt hirdetik.

– *Mindezek a kérdések, mint megoldandóak, az 1980 augusztusában megalakult Szolidaritás idején is napirendre kerültek. Tudjuk, hogy a Szolidaritásnak – abban a rendkívül bonyolult helyzetben – sem ideje, sem lehetősége nem volt egy valóságos rendszerváltást végrehajtani. Hogyan élte meg a hadiállapot bevezetését?*

– Megalázónak tartottam. És annak tartotta az egész nemzet. Ráadásul semmit sem oldott meg, mindent elodázott 1989-re, és azutánra. Hogy személyes életemben mit jelentett? A hadiállapot 1981. december 13-án történt bevezetése után a *Kultura* tevékenységét felfüggesztették, majd a lapot is megszüntették. Munkatársait, mint Szolidaritás-tagokat, kirúgták. Ettől kezdve szüntem meg státuszos újságíróként dolgozni, s vagyok szabadúszó – ahogy Magyarországon mondják. Vagyis írok. Írásaimból élek. Az én esetemben ez annál szerencsésebben alakult, hogy egy évvel a hadiállapot bevezetése után egy tekintélyes New York-i kiadó megjelentette *A császár* című könyvem angolul, amelyet John Updike lelkes hangú recenzióban méltatott. Írása könyvemre terelte a figyelmet. Ezt követően több meleg hangú könyvismertetés népszerűsítette munkámat. Ez volt az első könyvem, amely nyugaton megjelent. Ezt aztán sorra követték a később megszületett kötetek.

– *A császár 1979-ben jelent meg. Mennyi időt vett igénybe a megírása?*

– Minden könyvemet folytatásokként, szakaszosan, heti ritmusban írtam meg, mivel hetilapban jelentek meg először. Könnyű kiszámítani, mennyi időbe telik megírásuk. Ha egy héten 10-12 oldalt tudok írni, s a könyv 200 oldalas, akkor a könyv három-négy hónap alatt születik meg.

– *Említette, hogy a kezdet, az első sor, az első bekezdés, az első oldal születik meg legnehezebben.*

– Igen. Hihetetlen nehezen kapom el a „beindító” gondolatrítmust, találok rá az első mondatra, mondatokra. De az is előfordult, hogy máris rovom a sorokat, anélkül, hogy pontot tettem volna a kezdetre. Aztán teljesen más könyv születik, mint ami folytatásokban napvilágot látott. Például a *Még egy nap az élet* című beszámoló, átalakult, átszerkesztődött, mire könyv formájában megjelent. A szöveg azonban alig változik. Újságírói természetem van... Az újságírói természet olyan, hogy rákényszerül az ember a szigorúan kötött határidőre. Erre a napra, erre az órára ebből és ebből a témából ennyi és ennyi oldalt kell megírni. Ha hétfőre meg kell írnom valamit, az oly mélyen belém programozódik, bele vésődik a tudatomba és természetembe, hogy a szöveg biztos, hogy megszületik. Ha e kényszer, e határidő nem léteznék, lehet, hogy a kérdéses szöveget egy hónap alatt se írnám meg. Ez már mint egy velem született mechanizmus működik bennem.

– *Lublinban egy irodalmi találkozáson mesélte, hogy amikor 1962-ben megjelent az első könyve, úgy érezte, hogy a kutya se kíváncsi rá, senki se vásárolja és a végén a papírzúzába kerül. Ennek dacára megfogadta, hogy akkor se változtat írásmódján, stílusán, nem jár az olvasó kedvében. Persze tétova reményt táplált az iránt, hogy az olvasói érdeklődés és az Ön könyvei egyszer majd egymásra találnak. Nagyon hosszú idő, majdnem húsz év telt el ennek bekövetkeztéig. A császár hozta meg a sikert. A*

közel két évtizeden át tanúsított türelem azt jelenti, hogy tényleg nem akarta mindenáron elnyerni az olvasó tetszését...

– Így van. Akadt kolléga, aki arra biztatott, hogy úgymond pénzért, jövedelemszerzés céljából írjak. Elutasítottam. Úgy véltem, hogy jól és jót kell írnom, vagyis minőségelv vezérelt. Hozzá kell szoktatni az olvasót a névhez, hogy az olvasó a nevet rögtön azonosítani tudja a jó szöveggel. Ez az egyetlen követhető módszer abban a tekintetben, hogy az ember a mi szakmánkban valamit elérhessen. Mindenfajta trehányság önpusztító.

Szeretnék ezzel kapcsolatban a nagy amerikai íróra, Saul Bellow-ra hivatkozni. Jóval azelőtt, hogy Nobel-díjat kapott volna, valaki interjút készített vele. Bellow a beszélgetés megjelenése idején még az Egyesült Államokban sem volt különösebben ismert író. A Nobel-díj átvétele után, a korábbi interjú-készítő megkérdezte tőle: „Bellow úr, Nobel-díjat kapott, pedig majdhogynem ismeretlen az Egyesült Államokban. És mégis...” A válasz erre így hangzott: „Valóban, nem dicsekedhetem azzal, hogy nagy olvasótáborom volna, de elveim ellentmondtak annak, hogy a színvonal rovására legyek olvasott, s ne az általam támasztott feltételek alapján. Talán eljön az idő, amikor az olvasóknak megfelel az, ahogyan és amit írok. Én már nem térek le az utamról.” Vagyis Bellow-nak kimozdíthatatlan iránymutatója volt a színvonal. Én is kerülöm a felszínességet. Amikor az újságnál dolgoztam, persze előfordult, hogy gyorsan, előre megszabott időre, a szokásos műgond nélkül kellett valamit megírnom. Percnyi pontossággal be kellett fejeznem a szöveget. Ilyen esetben, amikor kényszerűen engednem kellett elveimből, s a szöveggel nem voltam megelégedve: álnéven írtam. A szerzőség ilyen jellegű esetenkénti jelzésének a gyakorlatát a mai napig őrzöm. Nem mindig kerül ki remekmű a tollam alól, noha mindig azt szeretnék írni.

– *Említette, hogy az utóbbi másfél évtizedben már megengedheti magának, hogy csak az írásból éljen. Ez azt is kell jelentse, hogy csak az írásnak él?*

– Egyszerre több területen dolgozom. Az egyik az írás, a másik az egyetemi tanítás, vagyis előadásokat tartok, szemináriumi foglalkozásokat vezetek, a harmadik tevékenységi kör a versírás, a negyedik a fotózás. S van még egy ötödik is: író-olvasó találkozók. Azóta, hogy szabadúszó vagyok, kiadtam egy verseskötetet *Noteszlapok* címmel, s *Lapidárium* címen három kötetben gyűjtöttem össze rövidebb lélegzetű eszmefuttatásaimat, *A birodalom* címmel megírtam a Szovjetunió összeomlásának történetét. Most írom *Az ébent*.

– *Ez is a harmadik világ történetének egyfajta változata lesz.*

– Részben igen, de híján a happy endnek. Mert ma már másról van szó; egységes harmadik világról nem beszélhetünk. A harmadik világ is tagolt: szegényebb és gazdagabb, fejlettebb és fejletlenebb, valamint rendkívül fejletlen országokra. Vagyis nem lehet a harmadik világról, mint bizonyos egységes koncepcióról, programról értekezni. Az egyes kontinensek rajzai különféle országok térképeiből állnak össze. Ma a világnak már az imperialistára és kommunistára, keletre és nyugatra történő tagolása is megszűnt. Egyetlen nagyobb felosztási kategória létezik: a gazdagoké és a szegényeké; a demokratikus hagyományokkal rendelkező államoké, s az olyan országoké, amelyeknek nagyon gyengén fejlett demokratikus hagyományuk van, vagy éppenséggel semmilyen.

– *Engedjen meg egy személyes kérdést, talán a legszemélyesebbet. Említette, hogy a harmadik világ több tucat forradalmáról, államcsínyéről, háborújáról adott hírt. Nem egyszer elsőként a világban. Vagyis ott volt az események frontvonalában. És nem egyszer nézett szembe a halállal. Mint az Érzéstelenítés nélkül című Wajda-filmből megtudhattuk, négyszer kerülhetett volna kivégző osztag elé. Mi a viszonya Istenhez? Tart-e Vele kapcsolatot? Vagy csak alkalmilag fohászodik Hozzá? Vagy úgy sem?*

– Rettenesen nehéz kérdés. Itt két személyes tapasztalatcsokrot kellene megkülönböztetni. Egyik a magánszemélyé, a másik a riporteré. Ami a személyes tapasztalatot, élményt illeti, katolikus vagyok, aki katolikus országban, katolikus családban, katolikus nevelésben részesültem. A több mint negyven éves riporterri múltom visszatekintő újságíró azt mondhatja, hogy az emberiség, mint olyan, a maga valóságában rendkívül vallásos, s az emberiség a maga tömegében szerfelett különböző Isteneket imád. Gondoljunk a muzulmánokra, keresztényekre, buddhistákra, a konfucianizmus híveire. Nagy törzsek, nemzetségek rendelkeznek a maguk istenségeivel Afrikában. Azt mondhatnánk, hogy ilyen vagy olyan formában mindenki hívő, vallásos, de ez a vallás, a többség esetében, isten nélküli: religion sans Dieu. Vagyis a vallásos benső nem feltétlenül kötődik egy meghatározott valláshoz, szertartáshoz. Az ember önmaga lényében, természetében vallásos, de nem feltétlenül ilyen vagy olyan egyház követője. Valamilyen szinten csaknem minden ember hívő, de a vallásosoknak csak egy része híve valamely egyháznak, egy része gyakorolja hitét.

A vallásosság mindenkinek, még a legprimitívebb népeknek is tulajdonságjegye. Ők is mélyen vallásosak. S az embert a szakrum, a szentség fogalma mint valami másnak és magasabb rendűnek a tudata emeli ki az állati ösztönlétekből.

Bennem él egy mély meggyőződés arról, hogy létezik egy felsőbb metafizikai rend, szellemi fensőbbiség, hogy élményeink, tapasztalataink cselekedeteink jelentős hányadának része a titok, a szakrum. És e szakrum jelenlétét érezzük, de nem vagyunk képesek sem átlényegíteni, sem meghatározni. Pontosabban: csak nagyon ritkán vagyunk képesek rá. A magasabb rendű Lény és az egész természet feletti világ jelenvaló, és jelenvalósága kiiktathatalan része az emberi természetnek, gondolkodásnak, személyiségnek. Az erről alkotott felfogásomat személyes tapasztalataim támasztják alá.

Persze, amikor életveszélyes helyzetben voltam, nem Isten létéről, nem metafizikai talányokról gondolkodtam, hanem arra összpontosítottam, hogyan tudnék a veszélyes csapdából kikerülni, miként szökhetnék meg. A metafizikai kérdések boncolgatásához időre, hosszú, nyugalmas órákra van szükség.

Úgy vélem, nem véletlen, hogy az Istenről való gondolkodás hagyományosan olyan emberek kiváltsága volt, akiket körülölelt a kolostorok csöndje vagy a puszták nesztét is elnyelő remetemagány. A külső világtól való elszigeteltség, elkülönülés tette lehetővé, hogy az ember el tudjon mélyülni a világmindenség és Isten létének titkaiba. Ez a csönd nekem még nem adatott meg. Még mindig túl sok a megvalósítandó tervem ahhoz, hogy meghittem társaloghassak Istennel. De valahol az írás is beszélgetés. Olvasóimon túl, vagy éppen olvasóim által Vele is folytatott beszélgetés.

Kudelász Nóbel

Kifosztották benned a temetőt

*Kifosztották benned a temetőt
már megint díztelen lett a bánat
kopasz már minden régi szeretőd*

*s holló sincs ágyó a sohamámak
a szemek kápolnái üresek
faluk között egy emlék se kísért
s a víz híján elszáradt íriszek
se támadnak föl már a semmiért*

*s holló sincs ágyó a sohamámak
kopasz már minden régi szeretőd*

*mozdulataid emlékévé lettél
hát most már csak emlékezni szabad
azt meg minek – mindenről letettél
s csak ülsz az ablak előtt egymagad*

*már megint díztelen lett a bánat
kifosztották benned a temetőt*

*És most hogy érzed nem már nem felel
parancsodra a test az ostoba
elmész mint mindenki s nem érdekel
hogyan azt se tudod honnan és hova*

*Mert holló sincs ágyó a sohamámak
kopasz már minden régi szeretőd
Már megint díztelenné lett a bánat
Kifosztották benned a temetőt.*

Vasország

*A hullámot bádogból hajlítják,
és csikorognak itt a hajnalok
mint rossz ajtók ha új napra nyitják
a sápadt arcú bádogangyalok;*

*vasgolyó a Nap mi fölhevülve
és sisteregve húz az égen át,
s egy vasmadár kovácsolt ágon ülve
kolompolja büszke ércdalát.*

*Az utca hangos: kint a pléhlovak
kopognak-konganak, s a pléhnyereg
(lo)vasvitézt hord, rajta pléhkobak,
s az emberekből lógó pléhnyelek –*

*Olaj-csevely. Fogaskerék-szavak.
A vasszűz vasmarokra vágyik itt,
hogyan együtt nyersolajra másszanak.
Az újszülött olajjal álmodik.*

*A hullámot bádogból hajlítják.
Ha eltörik, hát összeércelik.
Egy vasfüggöny az ég. S ha elhúzzák,
hát vasvilágvége következik.*

Nem jó ez a város

*„Holnaptól nem leszek itt
Más eszme, más szokások
Új ország új kalandok
De ott is szépek a lányok”*

Most már biztos, hogy kiszakítom
magam belőle. Nyújtja időmet,
mint taknyát a reggeli utcaseprő –
ujjai hegyén gyömszől. Nem tudja
bekapjon-e végleg, vagy hozzádörgöljön
a környező tájhoz. Lényegesen
más
lenne például a nagypofájú Róma,
de akár Isztambulba is belemennék.
Csakhogy az ember tartsa kordában
képzelgéseit, nehogy többel üsse agyon.
Vagy őt esetleg. Prága se lenne rossz.

(súgom csak, ne hallják:
én elérem még Rómát,
mert nem jó ez a város,
a bánattal határos;
vagy Isztambulba megyek,
mindegy, csak máshol legyek,
csak itt ne itt ne itt ne
[vágnának inkább síttre];
régí szerelmem Prága,
vedelném két pofára
kacér sörét, és mondják,
a lányok ott se rondák –
de ez a város malom,
idegeimet őrli,
narancsszín seggét, hallom,
a Nap is ide törli.)

Takarodok, míg nem késő. Se nem szép,
se nem óriás ő. Sajnálni azért fogom
egy kicsit, s a vonat zavaros álomba
ráz majd. A határnál megbök a szomszéd,
és Róma, Isztambul vagy Prága felé
már semmi nem marad a nosztalgiából,
ha jól irányítom magamat.

Délre utazok, a szerelem ott lesz?

Esti Komél verse

Felöltőmben az egyéniségemmel,
belső zsebében lakkozott tárcával
s a tárcába simított szerelemmel;

bennem minden rossz jobblétre szenderül,
mellemben nyugodt tődöbagoly szuszog,
vállamra rigó, folyófűszender ül,

kezem csak a vonatritmusra remeg
– tán az álom fantomképét rajzolja,
nem látom, viszont lehet hogy műremek –

szemem mögött nincs tűzeset, halványan
ég az agylámpa, alatta felöltő,
belső zsebében, lakkozott tárcában
kézügyben a szerelem, ha ébrednek.
Szép ez, s én ott leszek délen reggelre,
ahol minden ami szép az műremek.

Kis dal az Égei-tengerről

Nem elég a jó ha jó volt.
S ami volt az el nem enged.
Szabadulni nem lehet már
Odabent a szív ha kerget;

*Ha a tenger újra bennem
Suhog, úgy, akárha vérem
Kicserélte volna titkon:
Nyugalom kerüljön itthon.*

*Nem elég a jó ha jó volt.
S ami volt az el nem enged,
Ha a lelkem ottmaradt még,
S csak a testem érkezett meg;
Savanyúbb a bor, s ha mámor
Melegíti dalra kedvem:
Az a tenger újra bennem
Suhog, és az énekemben.*

Pintér Lajos

A koromfekete Nap

Diószegi Balázs tiszteletére

Úgy érzem, hogy adósa vagyok. Rövid számvetés után most már tudom, hogy valamennyien adósai vagyunk.

1998 tavaszán éreztem a szorító, kényszerítő érzést, hogy meg kell látogatnom a kiskunhalasi visszavonultságában élő festőművészt. Száműzetést nem illik írni, otrombaság lenne: Ő maga választotta magának otthonul ezt a tájat, ezt a kultúrát. Magányt írni lehetne bár, hiszen bizonyos erőszakolt csendben él, bizonyos elfeledettségben. Dehát. Magány, istenem, ma már az őserdő fája is magányos

A visszavonultság szó rendben lenne, a festő ecsetét letette, maga számára a számvetést életéről elkészítette, az egykori iskolai tanító rég nem jár már be iskolájába: szíve csöndjét nem veri föl a szeptemberi becsöngetés. Még városa díszpolgári címére is legyint csak. A kitüntető oklevelet átvenni nem ment el. Hisz nagybeteg, látom, ágyából fölkelni sem bír immár. Aki meg elhozza neki, s otthonában ünnepélyesen átadja, úgy látszik, nem volt. Lityeg, a festőállványon az árulkodó levél, hogy ahol él, elviekben több Ő, mint egyszerű polgár.

Kiskunhalason még életében nyílt Képtárhoz, képei múzeumához kanyarodunk. Ez dicsőségére válik. Persze, hogy a képtárnak látogatója szinte nincsen, az már másik kérdés. Elkeveredünk a városban. S kérdezzgetjük, hol is van Diószegi múzeuma? S az emberek alig-alig tudják. Mit? mifénét keresünk? – néznek ránk tágrányított szemmel.

Közben él lakótelepi visszavonultságában, nagy betegségében századunk nagy festője, Diószegi Balázs. Szalay Lajos és Tóth Menyhért és a zombori Konjovics Milán édestestvére.

Tóth Menyhértnek, Szalaynak iskolatársa, tudom meg a szerényke katalógusból, Konjovicsnak lelki rokona, ezt pedig én érzem.

Legközelebbi rokona azért Tóth Menyhért. Hozzá is méri magát. Ahogy Tóth Menyhért a „fehérnek”, Ő a „feketének” kíván művésze lenni.

Készülök e tavaszi látogatásra, keresem Diószegit városában az Állomás utca 1. alatt, műtermes, kertes lakást gondolok, sok képet szerte szét, sok fényt, sok levegőt. S a vasútállomás mellett, a vasút füstjétől beterített ócska bérház sötét, szürkös és szürke betontömbjében találok. E bérház legfelső emeletén csöppnyi szobácskában. Ziháló rossz tüdővel, az eszméletvesztés és az Eszméletre ébredés kritikus pillanatai közt. Kívánok neki legalább kerti házat, parányi udvart, ahova jobb pillanataiban együttérző élettársa kivezethetné: ki a levegőre, ki az áldott Napra, most is, szeptemberben, amikor mindezt gépelem, e szeptemberi bágyadt búcsúzóznál még megláthatná az ég kék színét, a lemenő Nap gyengécske, pislá sugarát. Istenem, ez a madárkalitkába zárt ember, lehet, hogy évek óta nem volt kint szabad egünk alatt!

Sok évvel ezelőtt jártam Konjovics műtermében, hatalmas, lángoló piros Napjára emlékezem. Arra a festményére, melynek Napja majdnem felgyújtotta a vásznat, lángoló, vad expresszionizmusára. Megtaláltam most Diószegi Balázs műtermében e kép párját, századunk remeklését, abszurd látomását, Diószegi utóbbi remeklését: a koromfekete Napot. Ott áll a szekrény tetején! Ott ragyog negatívan. Ott az abszurd expresszivitás csodája, az órjárás, fekete, kihunyt Nap.

Örökre emlékezetemben.

Fehértől a feketéig végigélték Ők a századot. Tóth Menyhért, a fehér szín festője. De az ő fehére: valamennyi szín, mint kidőlt kosárból, fehér színje feldőlt színterén ott a piros, a narancssárga, a zöld, a kék, a búzaszem-barna. De mindent összegez, egybefog, eggyéjelképez fő színe, a fehér. Diószegi feketéjében is ott van valamennyi szín, a piros, a lánykendő-sárga, légszárny-zöld, tengerkék, katonacsizma-barna. De mindent összegez, egybefog, eggyéjelképez fő színe, a fekete.

Jelképes egén, századunk jelképes egén ott ragyog a koromfekete Nap.

Hász Erzsébet

Terhére vagyunk az Úrnak szavainkkal

– A rossz problémája Tolsztoj műveiben –

„Azt kérdezték: Mivel vagyunk terhére?
– Azzal, hogy ezt mondjátok:
Jó az Úr színe előtt mind, aki gonoszságot művel,
mert az ilyenekben telik kedve.
– Vagy pedig: Hol van hát az igazság istene?”

Mal 2, 17

Miért nem tölt el senkit rettenettel, hogy az emberek az igazság fénye nélkül élnek?” – kérdi Tolsztoj 1889-ben, egyik naplóbejegyzésében, majd így folytatja: „Hiszen fontos azt tudni, hogy az embereket elláthatjuk minden földi jóval, a lehető legjobb levegővel, táplálékkal, innivalóval és ruhával, de attól ők még nem lesznek emberek, maradhatnak ugyanolyan haszontalanok és kártékonyak, mint minden züllött lény, ám ellenkezője nem fordulhat elő: hogy azok az emberek, akik elsajátították az adott korban az emberiség számára elérhető legteljesebb igazságot, haszontalan, kártékony lények legyenek.”¹

A Tolsztoj korában diadalmaskodó pozitívizmus az igazságra irányuló kérdésfeltevéseket a valóságra vonatkozóakkal helyettesíti, az emberlét, emberi közösség eszmei alapjait taglaló teológia illetve metafizika helyébe a „társadalom fizikáját” kívánja beilleszteni a tudományok közé, s ezzel módszertani egységet teremteni az emberi társadalom és a minden eszmeiségtől függetlenül szemlélt természet kutatásában. A pozitívizmus Comte-nál még mint egyfajta új vallásossággal, az emberi szellem hatalmát erkölccsel, közösségi felelősséggel összekötő irányzat jelentkezett, ennek a jelentősége azonban eltörpült amellet, hogy a pozitivisták kérdésfeltevései és válaszai az embert mint pusztán társadalmi alkotórészt vagy inkább alkatrészt illették. A tolsztoji kérdés és felelet ezzel szemben a konkrét emberi személynek a tökéletes, békés, univerzális emberi egység felé vezető útja megválasztásának mindenkor isteni irányultságára vonatkozik. Ebből következően a pozitivisták ki kívánták iktatni a gondolkodás történetéből a rossz problémáját, Tolsztoj pedig az ember személyes felelősségének kérdésévé tette, mintegy felülemelkedve ezzel a teodícea racionális emberi szükségletén is, ami a rossz problémájának mint a teremtés rosszal kapcsolatos „fölmentésének” kísérletére irányuló erőfeszítést illeti.

A társadalmi otthonosság reményébe és a boldog múlt írói konstrukciójába vetett hit adja meg a pályakezdő Tolsztojnak azt az emberi, gondolkodói, művészi opciót, amely jellegénél fogva kizárja a rossz problémájának fölvetését, ugyanakkor lehetővé teszi a szintén már kezdetől fogva jelenlévő erkölcsi öntökéletesítést, a köz javáért munkálkodás, mégpedig a mindig egyéni erkölcsi erőfeszítések révén elérhető legnagyobb közös jó érdekében történő kötelességszerű munkálkodás eszményének középpontba állítását.

Ahogy az erkölcsi öntökéletesítés igenlésének eszméje egész pályafutásának vezérmotívuma, ugyanúgy a metafizikai rossz problémájának spekulatív megoldáskísérleteit is mindvégig elutasítja. A rossz problémáját mint a rossz realitása valamint Isten jósága és hatalma közti ellentmondást szokás röviden megfogalmazni, s ennek az ellentmondásnak a spekulatív feloldási kísérletei a teodícea („Isten az emberi ész ítélőszéke előtt”).²A felvilágosodás racionalizmusa elhatárolja magát ezektől a kísérletektől, a pozitívizmus ignorálja magát az alproblémát, Tolsztoj ezzel szemben elutasítja az emberi ész kompetenciáját a teremtés művének megítélésével kapcsolatban, s ez az álláspontja nem változik, annak ellenére, hogy vallási felfogása a pravoszláv tradíció elfogadásától a dogmatikailag rendkívül súlyosnak minősített revoltálásig terjedő utat járt be, s a bűnről alkotott véleménye is sok változáson ment keresztül.

Huszonhárom éves korában az imádkozás élménye kapcsán a szeretetet mint a „minden jót egyesítő és minden rosszat tagadó”³magasztos érzést fogalmazza meg a *Napló*ban. A szenvedés, mint a rossz problémájának egyik lényegi pontja, Tolsztojt is kérdésfeltevésre ösztönzi, de válaszában lényege a spekulatív felelet lehetetlensége: „A szenvedés szükségszerű. Miért? Nem tudom. S hogy merem azt mondani: nem tudom. Hogy mertem azt gondolni: ismerni lehet a gondviselés útjait. Ó az értelem forrása, s az értelem mégis fel akarja fogni... Az ész eltéved a bölcsesség végtelen mélységeiben, az érzés pedig fél megsérteni őt.” Az elme végessége jelenti Tolsztoj számára a természetes emberit, amellyel szemben „A végtelenség fogalma az elme betegsége”, s Pascallal vallja, hogy „elmém egy ideiglenes élet szempontjából eszköz, az igazi tudás szempontjából játékszer, hazugság”.⁴

Az életmű korai és későbbi szakaszában ugyanúgy vélekedik az ember jó iránti természetes vágyáról és a jó út megtalálásának nehézségeiről: „Az élet célja a jó. Ez az érzés a lelkünkben gyökerezik. A jó élethez tudni kell, mi a jó, és mi a rossz. De elegendő-e ehhez az egész élet? És ha egész életünket ennek szenteljük, vajon nem fogunk-e tévedni, és önkéntelenül rosszat cselekedni?”⁵– kérdezi önmagától 1852-ben a naplói fiatalember, s harminchét évvel később, az akaratszabadság vitáinak széljegyzeteiben is úgy véli, hogy az ember mindig a jóra törekszik, a jó úton akar haladni, ahogy a vándor sem akar eltévedni a hóvihárban, az ellenben végső, nagy titok, hogy végül is megtalálja-e a helyes utat, vagy tévelyegve letér róla.

A *Háború és béke*ben több oldalról közelíti meg a rossz problémáját, melyek közül néhány – az emberi személy erkölcsi öntökéletesedésének buktatói, a szenvedés, a halál, a bűn problémaköre –, bár már itt is megjelenik, a későbbi művekben mutatja meg igazi mélységeit, a történelem és a rossz szembesítése azonban mindenekelőtt ebben a nagyregényben vizsgálható. Tolsztoj történelemfelfogására a gondolkodás véges lehetőségeinek szem előtt tartása jellemző: „a történelmi események okát nem tudjuk”⁶ „soha nem ismerjük az egész célt, mert az végtelen”⁷ Isten akaratának kinyilatkoztatása az időtől független és nem idézi elő semmi, az ember azonban az időben cselekszik, akarata kinyilvánításának, parancsa végrehajtásának előfeltétele van. Isten akarata, amely fölötté áll az emberi értelemnek, határozza meg az emberiség mozgásának irányát, az események összességét, de nem Isten, hanem az időben cselekvő ember az, aki az eseményekben részt vesz. Mivel Isten nem vesz részt „az emberiség dolgaiban”, az emberi hatalom sem tekinthető Tolsztoj szerint isteni eredetűnek, ha azonban a hatalom nem isteni eredetű, akkor érthetetlen, magyarázata

csupán tautológia lehet: „Vagyis: a hatalom az hatalom. Vagyis: a hatalom egy olyan szó, amelynek jelentését nem értjük.”⁸A hatalom mindazonáltal a tapasztalat szerint „valóban létező jelenség”, „viszonylagosság, amely egy személy akaratának kinyilvánítása és mások által való végrehajtása között fennáll”⁹ Az erkölcsi differencia parancsoló és végrehajtó között csupán látszólagos, mivel a közös esemény erkölcsi és fizikai oldalát képviselik, amelyek azonban kölcsönösen elképzelhetetlenek egymás nélkül, az erkölcsi felelősség tehát minden egyes embert terheli. A tudományos történetírás nemcsak abban téved Tolsztoj szerint, hogy hamisan értékeli a történelem kimagasló személyiségeit, hanem abban is, hogy általánosító közhelyeivel, amelyekben államokat és kisebb-nagyobb emberi társulásokat minősít erkölcsileg a történelemben játszott szerepük megítélésében, fölmenti az egyes embert az erkölcsi felelősség alól. Ahelyett tehát, hogy a világtörténelemben megnyilvánuló rossz okát keresné, Tolsztoj tagadja annak elvi lehetőségét, hogy a világtörténelmet az ember tisztán spekulatív megismerése tárgyává tehetné, így azt is, hogy abban a rosszat s annak végső okát vizsgálhatná.

A tudományos történelemírás és a történelmi regény írása között Tolsztoj nem tesz különbséget a *Háború és béke* lapjain: a regényen belül úgy reflektál a regényben előadott történetre, mint a historikus a historiográfiájára, a *Naplóban* azonban kifejti a történelem tudománya és a történelem művészete közti különbséget. Eszerint a történelem mint tudomány az emberiség élettörténetét mint haladást tekinti, tagadja a szeretetet, a művészetet, hangsúlyozza a tudomány egyedüli szükségességét, s a haladás (hegeli) fogalmának jegyében vállalkozik arra, hogy embermilliók életéről írjon, holott egy-egy emberéről is nehéz hiteles képet alkotni. A történelemírás művészete ezzel szemben – ez pedig nem más, mint a történelmi regény, jelesül az eposzi *Háború és béke* – mélységre törekszik, írja mindenekelőtt az elbeszélés erkölcsi kívánalmát, a becsületességet tartja szem előtt, bár az író még így sem menekülhet az emlékek és az elképzelések összeszővéséből fakadó művészi-erkölcsi problémáktól. A történetírásnak, amely emberek elmúlt életét ábrázolja, nem lehet tárgya a szabadság és szükségszerűség mint elvi problémakör, sem pedig a szabadság tudatából származó fogalmak – bűn, felelősség, lelkiismeret – elvi vizsgálata: a történetírás tárgya” az ember életéről alkotott képzet”, „az akaratról alkotott képzet”. Az ily módon történetíróba bújtatott személyesség¹⁰ lehetővé teszi a metafizikai rossz bizonyos kérdéseinek föltevését, de egyelőre erőteljesebben a fizikai rossz, semmint az erkölcsi rossz oldaláról közelítve. A halál mint malum physicum mutatkozik az ifjú Petya Rosztov és a kis hercegné sorsában: ártatlanok és még szinte gyermekek, életek, amelyeknek a történelem illetve a természet kifürkészhetetlen okokra visszamenő erői vetnek véget, haláluk az életben maradó szeretteiket is legyőzhetetlenül sújtó csapás. Tolsztoj csupán sejtetni engedí, hogy Petya Rosztov a végső percben nem érezheti annak a gondolatának a föltételezett igazát, amely halálának értelmet adhatna: hősként meghalni a rajongásig szeretett cárért, aki „angyalian szelíd”¹¹, s akinek láttán a fiatal ember sírt a meghatottságtól, szeretett volna meghalni érte és úgy érezte, megízlelte a boldogságot. Erről a a halálról alig tudunk meg valamit, nem látjuk az arckifejezést: „vérrel és sárral bemocskolt és most már megfehéredett”¹² ez az arc. A kis hercegné haldokló arca gyermeki szemrehányást fejez ki: „Én mindnyájatokat szeretlek, én nem ártottam senkinek, miért szenvedek hát?”¹³ Andrej herceg nem hősi halálra, hanem dicsőségre, az embereken aratott diadalra, az emberek szeretetének elnyerésére vágyva indul a háborúba, előbb találkozik saját halálának a fenyegetésével, mint felesége szenvedésével. Sebesültként a csataterén fekve, a testi fájdalomtól ösztönözve találja meg a mennybolt látványában a lélek nyugalma, a dicsőségvágyban pedig, amely ekkor Napóleon képében jelenik meg előtte, de mindaddig neki magának is vezérlője volt, csupán hiúságot és csalást. A testi fájdalom a sebesült Andrej herceg számára lehetőség a megismerés felsőbb szintjének elérésére, egy „szigorú, fenséges gondolatsor”¹⁴ megindítására, azaz a lelki fejlődésre, amelynek kardinális pontjait azonban még nem a lelkiismeret, hanem a túlvilági élet kérdései alkotják. (A feleségének halála miatt megtörtsége állapotában is ez foglalkoztatta.)

Andrej és Pierre beszélgetéséből kiderül, hogy a herceg kétféle rosszat ismer, a lelkiismeretfurdalást és a betegséget (malum morale, malum physicum), a jó pedig szerinte ezek hiánya. (Ez a „malum est privatio boni” elv megfordítása.) Andrej herceg a rossz kerülésével egyúttal az önmagának, önmagáért élest tűzi ki célul, s ebben korábbi nézeteinek, hadi dicsőségvágyának meghaladását látja. (Erre fog következni a közjó érdekében kimunkált katonaság reformgondolatok sora Andrej lelki öntökéletesedésének rajzában.) Pierre-t „érdeklí” a háború, Andrej számára a háború folytatása Montesquieu-i értelemben becsületügy, de a hadsereg hierarchiájában visszatérésekor akaratlagosan viszonylag alacsony posztot tölt be. Ez a lefelé irányuló mozgás¹⁵ Andrej herceg tudatában az új felismerésből fakadó akaratlagos döntés eredménye, s ez mintegy megelőlegezi a *Feltámadás* hőséne a malum morale mélységeinek felismeréséből következő hasonló irányú társadalmi mozgását. A párbajok, csaták folyamán előtérben állt „szeresd felebarátodat, gyűlöld ellenségedet” elvet fölvaltó „szeresd ellenségedet” tanításból vesz leckét második, ezúttal halálos megsebesülésekor. A haldokló a malum physicum tapasztalása folyamán átéli a gondoskodásban részesülő gyermeki én örömeit, majd részvétet és megindultságot érez ellensége haldoklása láttán, végül fölismeri, hogy a hit kegyelme csak az evangéliumi szeretet átélésével teljesülhet be az emberen, de ezt a fölismerést nemcsak azért nem oszthatja meg az élőkkel, mert haldoklik, hanem azért sem, mert az istenihez közelítő szeretet birtokában, amely mindenre és mindenkire kiterjed, már nem lehet többé élni a földi életet. Az ellenség szeretetének elve megjelenik Andrej előtt korábban is, Pierre és Marja hercegnő szaibaiban, de egyik sem jelent akkor még számára többet, mint elfogultságot, asszonyos beszédet. A malum morale s az ezzel együttjáró bűnprobléma nincs jelen ebben a lelki öntökéletesedési folyamatban, mivel Andrej herceg Montesquieu-i becsületfogalma a monarchikus elvel összefüggésben alkalmas minden lelkiismereti kérdés egyértelmű megoldására.

A francia történelemről, monarchiáról és forradalomról elmélkedve jut Pierre arra a következtetésre, hogy az embernek nincsenek szilárd alapjai a bűnösség megállapításához, s ez lelki káoszba, öngyűlölettel terhes válságba juttatja, amelyből a szabadkőműves eszmékben keres kiutat. A szabadkőművesség az egyetemes közjó iránti szabadelvű elkötelezettséggel éppúgy az erényre koncentrálnak, mint az andreji felvilágosult arisztokrata konzervativizmusa, a bűn mint probléma egyikben sem merül föl. A szabadkőművesség jóság-eszménye a testvéri cselekvő szeretet, a cél a saját személyiség és az egész emberiség „megjavítása” s a rossz mint erőszak kerülése. A hét szabadkőműves erény egyike, a halál szeretete, szemben áll Pierre-nek a halálról mint abszolút rosszról alkotott nézetével. Az alapszabály befejező soraiba az ellenség szeretetének parancsa áll, Pierre tehát, akárcsak Andrej, egyszerre szembesül a halál elfogadásának és az ellenség szeretetének feladatával, anélkül, hogy ezt a bűnösséggelvel összekapcsolódva értelmeznék. Míg azonban Andrej előtt a halál saját szenvedésének közeli végállomása, az ellenség szeretete pedig ezzel egy időben, szintén konkrét, személyes élményben jelent végső tapasztalást, Pierre számára mindkettő az előtte álló hosszú életben majdani lelki fejlődését sok stáción át meghatározó motívumok. Pierre párbajozik és részt akar venni a háborúban, de nem idéz elő benne krízist az, hogy ezzel megsérti a szabadkőműves erőszakmentesség kívánalmát. Az Andrej lelki fejlődésében oly döntő szerepet játszó ég-motívum Pierre esetében arra szolgál, hogy egy Napóleon elleni merénylet tervét juttassa eszébe. Ez az erőszakos terc paradox módon összefügg szabadkőműves tanulmányaival, amennyiben bizonyos számmisztikai „megfontolások” is szerepet játszottak kialakulásában, ugyanakkor, mint erőszakos cselekedet, megtestesíti a rosszat, holott Pierre inkább hittel és értelemmel vállalt életcélnak, áldozatnak, tekinti. Az erőszakmentes, a közös bűnösség elve alapján vállalt, magasabb szintű áldozatot jeleníti meg Platon Karatajev. Andrej ennek az elvnek a megismerése nélkül hal meg, Pierre életében pedig az erkölcsi

öntökéletesedés végcéljaként, minden fejlődési állomás mércéjeként van jelen. Karatajev kivégzésekor Pierre magatartásának, tudati állapotának leírása – a szereplő „akaratáról alkotott képzet” megjelenítése, egyébiránt remekbeszabott dramolett a nagy művön belül – Tolsztoj történetírói elvének megfelelően nem tartalmaz bűnnel, felelősséggel, lelkiismereti kérdésekkel kapcsolatos elvi vizsgálódásokat, de bőséggel szerepeltet olyan motívumokat, amelyek az olvasóban előhívják az erkölcsi kérdésfeltevéseket. A hadifogság és a betegség mint *malum physicum* nevelő, fejlesztő hatást gyakorolnak Pierre-re. Közvetlen következményként az élet istenítésének, a hitben élés titkos lelki történetét Karatajevhez és gyermeki élményeihez köti (a szenvedésben kapott gondoskodás gyermeki öröme rövid időre Andrejnek is megadatik), a hit kegyelme az élet értelmes céljának megtalálása érzését és ezzel áradó életörömet ad neki.

A „szörnyű miért” – amelyben okkal fedezhetjük föl a rossz problémáját – ekkor szintén föloldódik az istenhitben. Pierre értelmi pluralizmust lát a világban, amelynek a hit birtokában nincs jelentősége. A helyes döntés az életben nem értelmi, a „belső bíró” az emberi értelem fölött álló törvények alapján határozza meg a cselekvést. Pierre ebben a lelkiállapotban megkísérli összehasonlítani Andrej és Karatajev halálát, „annak a szeretetnek alapján, amelyet ő mindkettőjük iránt érzett”. Marja hercegnő és Pierre az istenhitben találják meg a halál mint a rossz teljessége ellensúlyát, bár Marja hercegnő elsősorban a túlvilági élet hitével, Pierre pedig, életistenségképének megfelelően, a gondviselőbe vetett hit vigaszával operál. Pierre pontosan írja le Andrej herceg erény felé irányult erkölcsiségét, s fölismeri azt is, hogy a *malum morale* fájdalom nélkül a halál elvesztheti félelmetességét. A karatajevi példa Pierre-ben ennek a beszélgetésnek a folyamán magasabb értelmet nyer, a szenvedés értelme ekkor tudatosul benne, azáltal, hogy Marja hercegnőnek és Natasának elbeszéli Karatajev történetét. Ez egyúttal paradigmája tolsztoji élet és írás mint életmű egységének.¹⁶

A szeretetelví élet természetes következményeként Natasa is elfogadja, mértékadónak tekinti a karatajevi eszmeiséget, s ennek megfelelően szembesíti vele a közjóért tevékenykedők intézményes formákért lelkesedő férjét. Az ellentmondás, amely e képzeletbeli szembesítés folyamán fölsejlik, Pierre fejlődésének buktatóit, az erkölcsi öntökéletesedés kijelölt célja elérésének nehézségeit rejtí magában, de a regényírói komponálásban ez az ellentmondás Nykolinka figurája révén föloldódik. A gyermek szemében Pierre az apa ideálját idézi föl, s ez a rajongó fiú szeretetét valamint a ragyogóan harmonikus családi képek adják meg a kritikamentes nyugópontot a mű befejezéséhez, hogy a következő éppen ennek a költői harmóniának a drámai széttörésével indítson.¹⁷

Az Anna Karenina a szenvedély mint rossz főmotívuma köré szerveződő nagyregény, melyben a szenvedély az önző boldogságcél elérésének mozgatóerejeként képez ellentétet a közjóhoz, felebarát javához kapcsolódó boldogságkeresési módozattal. Ez a mű mindvégig a *malum morale* témakörében mozog.

Sztyepan Arkagyics Oblonszkij, a házasságtörés témájának első megszólaltatója a műben, különbséget tesz bűn és hiba közt (akárcsak a híres köpönyegforgató diplomata, Talleyrand), nem bűnösnek érzi magát, hanem hibásnak, mert ügyesebben kellett volna titkolnia félrelépését. Anna házasságtörése egyértelműen bűn, amikor azonban a testvérek beszélnek a kialakult helyzetről, Sztyepan Arkagyics hibának nevezi Anna házasságtörését és szerencsétlenségnek a nagy szerelmet a házasságon kívül. Karenin az egyetlen regényfigura, aki mentes a szenvedélytől. Elítéli feleségét, de elutasítja a párbajt, mint a bosszúállás eszközt, és válni sem kíván mindaddig amíg Anna legalább „az illemre vigyáz”. Amikor azonban Anna már nem vigyáz az illemre, a két megcsalt házaspár, Karenin és Dolly beszélgetésében mutatkozik Karenin jellemében először a szenvedély tüze, gyűlölet formájában: „Szeressétek, akik gyűlölnék titeket, de szeretni azt, akit az ember maga gyűöl, lehetetlen.”¹⁸ A gyűlölet Anna első öngyilkossági kísérlete utáni szenvedése láttán mégis megbocsátó szeretetté változik Kareninban. A túlélés nem jelent esélyt Annának, neki is meg kell ismernie a gyűlöletet, éppen nagylelkű férje iránt, mint a szerelmi szenvedély másik oldalát. Vronszkij érzéseinek változása a bizonyosság az „örök hibára”¹⁹, arra, hogy a boldogság nem a vágyak teljesítésében van. A ló-motívum szerepeltetése a műben erősíti a sok leírásban megjelenő testi egészség, szépség, erő és a vágyak természetességének összefüggését, ugyanakkor a tragikus versenybalesettel, amely Vronszkij hibájából következik be, előrevetíti a szerelmi tragédiát, amely végül a szeretethiány és elszigeteltség okozta szenvedés elől halálba menekülésként teljesedik be. Vronszkij, akárcsak Oblonszkij, az arisztokrata úriság hibáit, gyengeségeit jeleníti meg, s mindkettőjük kritikusként ellenpontja Levin figurája. Sztyepan Arkagyics szerint Vronszkij tökéletes arisztokrata, Levin szerint egyáltalán nem igazi arisztokrata, mivel „az apja mindenféle alattomosággal kúszott elő a semmiből”²⁰, s anyja feslett életű. Levin ugyanakkor érezteti Oblonszkijjal, hogy őt sem tartja igazi arisztokratának, hanem a hatalmasok ajándékából élők, a két garason megvehető közé sorolja, de a derűs Oblonszkij természet átsiklik a sértő árnyalatokon. Oblonszkij az „úr” magatartás velejárájának tartja, hogy nem törődöm gazda, rosszul üzletel s hagyja, hogy becsapják, Levin azonban az igazi arisztokrata legfőbb erényei közé sorolja a racionális gazdálkodást. Levin bátyja, Szergej Ivanovics képviseli reformerként a regényben a közjó iránti eszmei elkötelezettséget, akivel Levin minduntalan kudarcot vallva, mégis makacsul kitartva saját igaza mellett, vitatkozik, míg végül kialakítja a közjóról saját nézeteit. Nykolaj Levin haldoklása a testi szenvedés minden eddiginél kiméletlenebb rajza. A haldokló a szenvedés egyenletes növekedése folyamán odajut, hogy „a halálra, mint vágyai teljesülésére, valami boldogságra”²¹ néz. A szeretett testvér halála Levinben hosszú gondolatsort indít el, amelynek kiindulópontja az egyes ember életének és halálának végletes értelmetlensége, céltalansága, a végén pedig a hit kegyelmi mozzanata áll. Levin sem a családi boldogságban, sem az anyagról folytatott spekulációiban nem találja az élet végső célját, értelmét; öngyilkossági gondolataitól az értelem korlátainak fölismerése és az „ésszerűtlen” szeretetelví elfogadása szabadítja meg.

Az „ész selmasága”, sőt, „az ész gazembersége” abban nyilvánul meg Levin számára, hogy fölismeri az ész bölcsességében a végletes önzést: „Az ész a létért való harcot fedezte föl, a törvényt, mely arra ösztökél, hogy megfojtsak mindenkit, aki vágyaim kielégítésében akadályoz. ... Hogy mást szeressek, az ész nem fedezhette föl, hisz ésszerűtlen.”²² A rossz problémáját nem oldja meg az ész, s a halált mint rosszat az előtte járó szenvedéssel s az utána következő örök feledéssel csak az egységesülés boldogsága győzheti le, amely a jó ész fölötti, közös emberiként való átélését jelenti. Levin a jó törvényt „az istenség egyetlen szemmel látható és kétségtelen megnyilvánulása” gyanánt fogalmazza meg, mint olyat, amit önmagában is érez, megvallása által pedig „akarva, nem akarva máris egyesítve”²³ van más emberekkel, méghozzá – a jó fogalmának egyetemes emberi érvénye által a vallások sokféleségén fölüllemelkedve, de megtartva saját kereszténységét – az emberiséggel mint egésszel.

Amint arra a fentiekben már többször utaltunk, a rossz problémája nem azonos a bűnproblematikával, hiszen az utóbbi az emberi erkölcsi rossz megítélésének kérdéseit tartalmazza, az előbbi pedig a mindenható, gondviselő, teremtő Isten jósága és a rossz realitása közti ellentmondást jelenti. Egyfelől nyilvánvaló, hogy a kettő között összefüggés van, másfelől azonban lehetséges, hogy valakinek az egyikről alkotott nézete ne változzék, miközben a másik tekintetében véleménye egy fejlődési vonal mentén haladva változik. Tolsztoj műveinek vizsgálata éppen ezt a helyzetet tárja elénk.

Az eddigiekben vázoltak szerint a tolsztoji megoldás a rossz problémájára minden esetben az emberi ész korlátainak fölismerése és a hit kegyelmi mozzanata együttesen, a bűnprobléma pedig fokozatosan nyer teret a művekben. Kizárólag a nagyregényeket vizsgálva is vázolható a bűnprobléma kifejlése az életműben: a *Háború és béke*ben még az andreji arisztokratizmus dominál, ennek megfelelően a cselekedetek megítélése bűn és erény tekintetében nem válik problematikusá, minden lelkiismereti kérdés

egyértelmű megoldást nyer az andreji erkölcs középponti fogalma, a becsület révén, bár a karatajevi közös bűnösség elve, szeretet és áldozatvállalás eszmeköre fölmutatódik az erkölcsi öntökéletesedés végcéljaként Pierre figurájában; az Anna Karenina levini arisztokratizmusára már sokkal kritikusabb, a helyes cselekvés megítélése széthasad a társadalmi illem, szokások és egy magasabb értékrend szerint, amelyben a személyes boldogság és a közjó eszméje Levin megtérésében nyer egységes értelmet; s végül a *Feltámadásban* az arisztokrata hős megpróbálkozik a karatajevi úttal, ami szükségképpen a társadalmi bűnmegítélés éles kritikájával és az egyéni lelkiismeretvizsgálat során a belső erkölcsi bűnmegítélés átalakulásával jár.

Mivel a bűnmegítélés problémamentes mindaddig, amíg a társadalom rendjének mint hierarchiának isteni legitimációja érvényes a mindenkor adott államalakulatban, s Tolsztoj már a *Háború és béke*-ben tagadja a hatalom isteni legitimációját, ezért a bűnprobléma fölvetődhet, s Platon Karatajev szerepeltetésével kezdettől fogva jelen is van az életműben. Karatajev népi hős, az általa képviselt erkölcsi eszmény nem érintkezik az andrejivel, ezért ellentmondásuk rejtve marad a műben, ezzel szemben a lelki fejlődés mozgatórugójává, a cselekvések megítélésének mércéjévé válik a karatajevi élmény Pierre Bezuhov tudatában, aki nem képviseli olyan egyértelműséggel az arisztokráciát, mint Andrej herceg. A bűnprobléma nem Anna Karenina alakjában tűnik föl, hiszen az ő bűnössége sosem jelenik meg a regényben kérdésként. A szenvedélyből fakadó bünt Tolsztoj elválasztja mind a társadalmi erkölcsi megítéléstől, mind pedig a vágy természetességéből következő fölmentés lehetőségétől: a bűn lényege az önzés. A bűnproblémával a regény férfinője, Levin küzd meg: először az egyéni boldogságvágy és a felvilágosodás közjó-fogalmának ütköztetésében, majd a személyes boldogság tapasztalatának elégtelenségétől a metafizikai közös jó fogalmáig haladva, bár az érzékeny egyéni lelkiismeretvizsgálat terén is fölmutat valamit abból a nagy témából, amit a *Feltámadásban* a bűnprobléma megoldásáig vezet.

Nyehljudov herceg, a *Feltámadás* főhőse jut a legmesszebbre mind az egyén személyes bűnének, mind a társadalom hamis bűnmegítélésének és az intézményes bűnösségnek²⁴ a felismerésében. Az egyenlőség eszméje a tolsztoji nézetrendszer szerint a bűnösség közösségében van: a rabok nem bűnösebbek, csak kevésbé ravaszak, mint a többi ember. A bűn és a bűnösségben való közösség meglátásához evangéliumi gyermeki tisztánlátás szükséges: ahogyan Anna Karenina fiának pillantása „az iránytű, amely mutatja az elhajlást”²⁵, a *Feltámadásban* szerepel egy gyermek, aki „egyenesen Istentől tudta”, hogy a fogolycsapatban előtte elvonulók „ugyanolyan emberek, mint ő maga, és mint mindenki más, és ezért ezekkel az emberekkel valami égbekiáltó igazságtalanság történt.”²⁶ Tolsztoj tagadja az ember által emberre mért büntetés jogosságát, a társadalmi hatalom isteni legitimációjának tagadása alapján. Nyehljudov szembenéz a rossz realitásával, de ő sem veti föl a rossz problémáját, hanem tovább halad a közös emberi bűnösség elvének karatajevi példája felé, bár ő sem érheti el, hiszen a regény főmotívuma az ő személyes élettörténetében a bűn fakticitásának fölismerése, ami alatta marad a karatajevi példabeszéd erkölcsi tanításának. Nyehljudov számára a gonosz szolgáról szóló példabeszéd hozza el a felismerést a rossz realitásával kapcsolatban: „az egyedüli menekvés attól az iszonyatos rossztól, amelynek uralmától az emberiség szenved, ha tudatára ébredünk bűnös voltunknak Isten előtt”²⁷.

1. Tolsztoj: Napló. Szerk., Utószó: Török Endre. Ford. Gellért György, Kozma András. Budapest: 1996, Osiris, 143. o.
2. Theodizee – Gott vor Gericht? – Oelmüller, Willi (Hrsg.) München: 1990, Wilhelm Fink Verlag. + Jansen, Hans-Gerd: Gott – Freiheit – Leid. Das Theodizeeproblem in der Philosophie der Neuzeit. Darmstadt: 1989, Wissenschaftliche Buchgesellschaft. + Worüber man nicht schweigen kann. Neue Diskussionen zur Theodizeefrage. Oelmüller, Willi (Hrsg.), München: 1992, Wilhelm Fink Verlag. + Koslowski, Peter: Gnosis und Theodizee. Eine Studie über den leidenden Gott des Gnostizismus. Wien: 1993, Passagen Verlag.
3. Napló 27. o.
4. uott 141. o.
5. uott 42. o.
6. Lev Tolsztoj: Háború és béke. Ford. Makai Imre. Budapest: 1962, Európa Könyvkiadó, Kárpátontúli Területi Kiadó. 4. köt. 345. o.
7. uott 4. köt. 358. o.
8. uott 4. köt. 336. o.
9. uott 4. köt. 337. o.
10. Török Endre: Lev Tolsztoj. Világtudat és regényforma. Budapest, 1987. Tankönyvkiadó 126. o.
11. Háború és béke 2. köt. 15. o.
12. uott 4. köt. 164. o.
13. uott 2. köt. 44. o.
14. uott 1. köt. 374. o.
15. Török Endre: Szemfényvesztések kora. Budapest: 1993, Liget, 38. o.
16. Török 1987. 131. o.
17. uott 133. o.
18. Lev Tolsztoj: Anna Karenina. Ford. Németh László. Budapest: 1963. Európa Könyvkiadó. 1. köt. 439. o.
19. uott 2. köt. 37. o.
20. uott 1. köt. 193. o.
21. uott 2. köt. 80. o.
22. uott. 2. köt. 410. o.
23. uott. 2. köt. 430. o.
24. Török 1987. 151. o.
25. Anna Karenina 1. köt. 208. o.
26. Lev Tolsztoj: Feltámadás. Ford. Szöllősy Klára. Budapest: 1964, Európa Könyvkiadó, 385. o.
27. uott 510. o.

Pomogáts Béla

A polgári ethosz

Választások után – új korszak előtt

Fiatal Magyarország

Jó százötven esztendeje, 1847 nyarán Petőfi Sándor, csatlakozva az *Életképek* című folyóirat íróihoz, a következőket jegyezte le: „a fiatal Magyarországhoz mindazokat számítom, kik valódi szabadelvűek, nem szükkeblűek, merészek, nagyot akarók, azon fiatal Magyarországhoz, mely nem akarja a haza kopott bocskorát örökké foltozni, hogy legyen folt hátán folt, hanem tetőtől talpig új ruhába akarja öltöztetni.” Mindez úgy hangzott, akár egy nemzedéki program, amelynek keretében egy, a történelem színpadára lépett ifjú nemzedék hirdetett cselekvési tervet. Ez a cselekvési terv valósult meg a fiatal Magyarország, a márciusi ifjak politikai tevékenységében és irodalmi munkásságában, előkészítve azt az országos újakezdést, amely aztán 1848. március 15-én bekövetkezett.

Most ismét a fiatal Magyarország képviselőinek jutott az a történelmi szerep, hogy kezükbe vegyék egy sok tekintetben megfáradt és kiábrándult, saját jövőjét mégsem apatikusan közönnel néző ország ügyeinek intézését. Ők is többnyire ifjak, akár másfél évszázaddal korábbi elődeik. Hiszen 1847-ben Petőfi huszonnégy, Jókai huszonnégy, Vasvári Pál huszonegy, Pákh Albert huszonnégy, Irinyi József huszonöt esztendő volt: a fiatal Magyarország reprezentánsai a XIX. század húszas éveinek elején születtek és még egyikük sem töltötte be harmincadik életévét, midőn a történelem színpadára szólította őket a forradalom.

Egy évtizede, politikai csoporttá, majd párttá szerveződésük idején nem voltak ennél sokkal idősebbek a Fidesz mai vezetői – mára az új Országgyűlés és az új kormány tagjai – sem. Egy évtized leforgása alatt az ország vezetőivé váltak, akiknek Magyarországot át kell vezetniük az ezredfordulón, be kell kormányozniuk az európai népek politikai közösségébe és be kell teljesíteniük azokat a követelményeket és várakozásokat, amelyek jegyében a rendszerváltás végbement.

A fiatal Magyarország mai reprezentánsainak, miként ezt a küldetést annak idején Petőfi Sándor megjelölte, szintén „új ruhába kell öltöztetni” az országot és a nemzetet. Nem a régi: a Kádár-korszaktól, a korábbi jobbközép és a most távozó balközép kormányzástól íthagyott, többszörösen is kinőtt és elkopott öltözetet kell foldozgatnia és toldozgatnia, hanem valóban új ruhát kell szabnia arra az országra, amelyet a rendszerváltás után is új és szokatlan próbatételek elé állított a változó idő, amely azonban ezekben a próbatevő esztendőben mégis megerősödött.

Új politikai kultúrára van szükség

Az ország fiatal vezetőinek (és persze azoknak az idősebbeknek, akik szerepet kaptak, vállaltak a fiatal demokraták között) most igen nagy a felelősségük, ha ezt a vadonatúj öltözetet valóban el akarják készíteni. Ennek a felelősségnek a jegyében el kell kerülniük azokat a tévedéseket, hibákat és mulasztásokat, amelyek eddig mind a két kormányzati átalakulás: az 1990-es és az 1994-es kísérői voltak. Az elődök hibáiból tanulni kell és a fiatal Magyarország táborának egyik nagy erőssége éppen ebben, a tanulási készségben és képességben lehet: abban, hogy el tudják utasítani a magyar társadalomban, a hazai politikai elitben történelmi okok folytán kialakult gondolkodási és viselkedési reflexeket.

A korábbi rendszer-, illetve kormányváltások egyik szinte elfogadott kísérőjelensége volt, hogy a hivatalba került párt, illetve koalíció a maga számára kívánta kisajátítani a gazdasági hatalmat, a társadalmi befolyást, a közéletet, netán a kulturális életet, de mindenképpen a közvélemény befolyásolásának eszközeit. Ez a törekvés időnként feltűnő erőszakossággal járt együtt. A kormányzat, pontosabban a vezető állami tisztviselők, a parlamenti politikusok vagy a nagykövetségek időnként úgy viselkedtek, mintha a választópolgárok akarata az egész országot hitbizományba adta volna egyetlen politikai csoportosulásnak, s párttulajdonnak tekintették az állami nagyvállalatokat, a bankokat, a privatizációs bevételeket.

A pártérdekek és pártszempontok túlsúlya minden esetben a klientúra-építés kezdeményezésével és erőltetésével jár együtt. Ilyen politikai indíttatású klientúrák jöttek létre a gazdaság területén, a médiumok világában és a kulturális életben. A klientúrák felépítésének legfőbb kritériuma a párhúság lett: aki az adott pártnak, egy adott kormányzati intézménynek vagy vezetőnek hűséget fogadott, az jó eséllyel indult a pozíciók megszerzéséért folytatott küzdelemben, és amíg hűsége töretlen maradt, addig minden támadással szemben védelmezte és erősítette a hatalom. Mindez kontraszelektív folyamatokhoz vezetett, minthogy a személyes elkötelezettség kinyilvánítása vagy színlelése megelőzte a szakmai, erkölcsi, emberi értékeket. Egy függetlenségére ügyelő értelmiséginek ilyen módon eleve kedvezőtlen helyzetbe kellett kerülnie, minthogy nem állt mögötte pártérdek, politikai hatalom.

A politikai táborok szerint strukturálódó társadalomban, a klientúrák kiépítésének folyamatában természetes módon megnövekedett a karrieristák szerepe. Az elmúlt évtized karriertörténeteinek érzékletes leírásához valójában egy új Mikszáth Kálmánra volna szükség (kár, hogy a magyar elbeszélő irodalom erre a „mikszáthi” társadalombírálatra és lélekrajzra manapság nem vállalkozik). A nagy „pálfordulások” ideje természetes 1989-1990 körül volt, midőn másodvonalbeli párttitkárok, szakavatott ateista agitátorok és különféle értelmiségi intézmények bizalmi emberei váltak egyik napról a másikra keresztény és nemzeti élharcosokká. Hasonló, ámbar kisebb mértékű tülekedések és arculatigazitások lezajlottak az 1994-es kormányváltás idején is.

Gondolom, a Fidesz vezetőit, az új kormány minisztereit most megkísértik azok, akik valamilyen hivatali pozíció, anyagi előny reményében könnyen változtatnak lobogót és lelkesen esküsznek hűséget az új hatalomnak. Mindez tulajdonképpen érthető, mondhatnám: „emberi dolog”, és többnyire nem kell hozzá száznyolcvan fokos fordulat, legfeljebb kisebb fazonátalakítás, ez pedig a közép- és kelet-európai politikai kultúrákban egészen megszokott dolog. Egy új korszak megalapozása mindazonáltal nem történhet meg a jól ismert karrierlovagok igénybevételével, és noha a magyar politikai osztály (elit) viszonylag szűkebb körű, az alkalmas emberek kiválasztása mégis igen nagy politikai és erkölcsi judíciumot követel.

Egy nyugati jellegű, kulturált demokráciában a kormányváltásnak soha sincs a hivatalnoki kar nagy részére kiható következménye: csak az előző kormányzat politikai beosztottainak kell távoznia, a tisztviselőknek nem, minthogy azok nem politikusok. Persze ennek az a feltétele, hogy a köztisztviselők valóban ne legyenek politikusok és ne politikai, hanem szakmai döntéseket hozzanak. Tudom jól, hogy nálunk ez még inkább „jámbor szándék”, mintsem valóság: a kormányzatváltás demokratikus rendjében mindazonáltal ennek a „jámbor szándéknak” kell érvényesülnie.

Végül is a Fidesz-Magyar Polgári Pártnak és koalíciós szövetségeseinek, az új kormányzatnak a hazai kormány- és rendszerváltások rossz hagyományával és beidegzettségével kellene szakítania. Annál inkább, minthogy ezek a beidegzettségek a diktatórikus korszak lelki struktúráinak a következményei. A kommunista társadalomvezetési gyakorlat, a politikai osztálynak abból a korszakából eredő szocializációs hagyománya máig őrzi a pártérdek előtérbe helyezését, a klientúraépítést, a politikai karrierizmust és a „ki kít győz le”, még Lenin teóriájára visszavezethető viselkedési kényszerét.

A Fidesz vezette új, polgári kormányzásnak, éppen a polgári Magyarország és a polgári politika létrehozása végett, ezekkel a diktatórikus beidegzettségekkel radikálisan szakítani kellene. Nem lesz könnyű dolga, minthogy közvetlen szövetségesei között is akadnak, akik még egy régebbi: premodern politikai logika szabályait követik. Ezért is kellene nyilvánvalóvá tenni, hogy ami egy politikai párt vagy koalíció számára választási győzelem, az az országlakosok nagyjából egyik fele számára lehet vereség, hogy az új kormányzat minden magyar állampolgár érdeke szerint cselekszik, és minden magyar állampolgár szolgálatában végzi munkáját: azokat is szolgálja, akik nem rá adták szavazatukat. Következésképp az 1998-as kormányzat nem arra való, hogy elégtételt szolgáltasson az 1994-es választás veszteségeinek és revansot vegyen a korábbi jobbközép vereségeért.

Az új kormányzatnak többnek kellene lennie az eddig kialakult parlamenti váltógazdálkodás egy újabb fordulatánál. Valóban új országot, új politikai kultúrát, új politikai erkölcsöt kell hoznia: egy új korszakot kell megalapoznia. A fiatal Magyarországnak, ahogy százötven esztendeje elődeik akarták, „tetőtől talpig új ruhába” kell öltöztetnie a nemzetet és a hazát. „Új ruhába”, amelyet mindenki büszkén viselhet, amelyben mindenki jól érzi magát.

A megújulás értékrendje

A szükséges politikai, eszmei és erkölcsi megújulásnak természetesen több feltétele van. A legfontosabb követelményt igen sokan a határozott, értékelt politikálásban látják. Erre annál inkább szükség van, mert a rendszerváltás óta eltelt csaknem egy évtized további bizonytalanságokat hozott és elmulasztotta az európai civilizáció, a demokratikus berendezkedés politikai értékeinek helyreállítását. Amióta a felvilágosodás és a romantika szellemi műhelyeiben létrejött a nyugati társadalmak politikai értékvilága, nagyjából három nagy értékrendről beszélhetünk, amely megfelel a francia forradalom nevezetes hármasszavának (már ha a nemzeti közösség és testvériség fontosságát hangsúlyozó nemzeti gondolatot a harmadik eszmekörből vezetjük le).

A hármasszavak még inkább megfelelnek annak a történelem-bölcseleti és államelméleti koncepciónak, amelyet Eötvös József *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* című klasszikus (és, fájdalom, a magyar politikai gondolkodásban ma is kiaknázatlan) műve dolgozott ki. Eötvös három nagy uralkodó eszméről: a szabadság, az egyenlőség és a nemzetiesség eszméiről ad elemző leírást, természetesen a tizenkilencedik század történelmi fejlődésének keretében. A kései utókor mindazonáltal bátran megállapíthatja, hogy ennek a három uralkodó eszmének a hatása nem szűnt meg a huszadik században, sőt a századvégén sem.

A liberális, a szociális és a nemzeti eszmék körében szerveződtek meg a huszadik század és a rendszerváltás utáni Magyarország (illetve a közép- és kelet-európai régió) politikai mozgalmak: a szabadelvű, a szociáldemokrata és a konzervatív pártok. A korábbi történelmi korszakokhoz képest azonban átalakult ennek a hármasszavak politikai értékvilágának a belső szerkezete, pontosabban egy bizonyos (különben Eötvös által is javasolt) egyensúlyi helyzet jött létre közöttük. Vagyis a társadalom érdekeire és kívánságaira, gondolkodására és érzelmeire valóban érzékeny politikai csoportok sohasem kötelezhetik el magukat egyetlen uralkodó eszme mellett, ahogyan ez korábban a huszadik század első felében történt, minthogy éppen ez az egyirányú elkötelezettség segítette a szélsőséges politikai ideológiák és mozgalmak létrejöttét.

A különféle politikai stratégiák eltéréseit manapság inkább a három nagy eszmék vegyítésének aránya határozza meg. Tehát a szabadelvű pártoknak is figyelniük kell a társadalmi esélyegyenlőség és a szociális gondoskodás, illetve a nemzeti identitás és a nemzeti kultúra által megszabott követelményekre; a szociáldemokráciának is szabadelvűnek és nemzeti értelemben elkötelezettnek kell lennie, és a konzervatív, keresztény és nemzeti mozgalmak sem hagyhatják figyelmen kívül a liberális és szociális elkötelezettség alapvető követelményeit.

Az elmúlt tíz esztendő magyar politikai életében ezek az értékek és eszmei követelmények alaposan összezavarodtak. Aki nemcsak a pártok jelvényeit vagy retorikáját követte figyelemmel, hanem gyakorlati politikájukat is, az valóban nehezen állapíthatta meg, hogy ki a liberális, ki a szociáldemokrata és ki a konzervatív. A szocialista párt politikája általában kevés szociális érzékenységről és „szegénypárti” elkötelezettségről tanúskodott, a konzervatív csoportok időnként kifejezetten „osztályharcos” nézeteket hangoztattak, és persze a liberálisok is elrugaskodtak olykor a magyar szabadelvűség jól bevált (Széchenyi, Kossuth, Eötvös és Deák eszméire épült) hagyományaitól.

Még kevésbé tettek eleget a magyar pártok annak a korszerű és európai követelménynek, miszerint a politikai ideológiának és gyakorlatnak ki kell alakítani a három uralkodó eszme valamilyen szerencsés ötvözetét, vagyis stratégiai elképzeléseibe egyaránt be kell építenie a liberális, a szociális és a nemzeti „minimumot”. A rendszerváltás óta eltelt nyolc esztendő sem az uralkodó eszmék érvényesítésében, sem kívánatos egyensúlyuk vagy ötvözetük kialakításában nem hozott igazi eredményeket, ellenkezőleg, teljes zűzavart teremtett. Következésképpen a választópolgár ma már nem politikai stratégiákra, legfeljebb ígéretekre, mindenekelőtt pedig a megelőző négy esztendőben tapasztalt kormányzati gyakorlat elutasítására adja szavazatát. Mindez aligha felel meg a demokratikus berendezkedés európai követelményeinek, és nem erősíti a demokratikus intézményeket.

A most kormányzati szerephez jutó Fidesz-Magyar Polgári Pártnak, illetve a vezetésével kormányzó koalíciónak ezért világos képet kell adnia az általa követett politikai értékekről, és ezt a képet lehetőleg a három nagy politikai eszmék figyelembevételével kell kialakítania. Vagyis egyszerre kell érvényre juttatnia és a társadalommal kialakítandó kommunikációjában is megjelenítenie a liberális, a szociális és a nemzeti elkötelezettséget, ennek a három nagy értékvilágnak valamiféle egyensúlyát és szintézisét.

A fiatal demokraták csapata minderre alkalmas lehet, minthogy tulajdonképpen, igaz, változó hangsúlyokkal, mindegyik politikai érték mellett elkötelezte magát. A Fidesz liberális indíttatású párt, ma is a szabadelvű pártok nemzetközi közösségének tagja, négy évvel ezelőtt végrehajtott politikai „félfordulata” óta erősen kötődik a nemzeti identitás és a kultúra értékeihez, és az elmúlt parlamenti ciklusban mint ellenzéki párt igen figyelemreméltó szociális érzékenységről és elkötelezettségről tett tanúságot. Politikai hitvallásának ezt a hármasszavak jellegét kell a jövőben is megőriznie, illetve a gyakorlati kormányzásban érvényesítenie.

Polgári társadalom

A Fidesz-Magyar Polgári Párt és a vezetésével megalakult új kormány a „polgári Magyarország” felépítésének hosszú távú stratégiáját hirdette meg. A mögöttünk álló hónapok során többször és több oldalról is rákérdeztek arra, hogy valójában mit kell a „polgári” társadalomnak, a „polgári” alternatíván érteni. Az elhangzott válaszok nem voltak mindig megnyugtatóak, időnként a régi, marxista-leninista értelmezés törmelékei is felszínre kerültek, máskor egy igen leegyszerűsítő nézet jelentkezett, miszerint a polgár az, aki saját vagyonnal rendelkezik. Nehezen tartható ez utóbbi értelmezés is (az „osztályharcos” megfogalmazásokról most ne is

beszéljünk!), minthogy ilyen módon a mai magyar társadalom igen nagy részét, a kétkezi dolgozók mellett az értelmiség nagy részét is eleve ki kellene zárunk a polgári létforma és életrend lehetőségéből. Márpedig a Fidesz cselekvési programja és kormányzati stratégiája éppen arra irányul, hogy az ország lakóinak lehető legnagyobb része belátható időn belül polgár legyen.

Az én felfogásom szerint (és ebben természetesen a kérdés évszázados társadalomtudományi és szépirodalmi megközelítésére támaszkodom, mondjuk Max Webertől Márai Sándorig), nos, szerintem azt az embert nevezhetjük polgárnak, aki valamiféle személyes autonómia birtokában él, munkálkodik és kerül kapcsolatba a társadalom és az állam intézményeivel. A polgárnak saját egyénisége van, szabadon képes dönteni sorsának nagy kérdéseiben, vannak bizonyos ismeretei közelebbi és távolabbi környezetéről, érez valamiféle vonzalmat a kulturális értékek iránt, van véleménye a közélet dolgairól, és természetesen biztos megélhetése van, aminek alapját azonban nem föltétlenül, sőt, általában nem saját vagyona képezi, inkább a szakismeret és a tudás, a munka és a szorgalom. A polgári lét nélkülözhetetlen eleme az erkölcsi tartás, ennek lehet alapja a hagyományos valláserkölc, de lehet a civil: „polgári” erkölcs is (amelyet Petőfi korában „köztársasági erkölcsnek” neveztek), a két erkölcsi alapállás között egyébként nincs értelme konfliktust teremteni.

A polgár ezért nincs alávetve a hatalom, a felsőbbség (a miniszter, az igazgató, a párttitkár) akaratának, és mint állampolgár, mint munkavállaló, mint helyi lakos, megőrzi emberi méltóságát és szuverenitását, nemcsak a magánélet szűkebb körében, hanem a közéletben is: mint választópolgár, mint egy ország, egy nemzet, egy helyi közösség polgára, aki felelősséget képes vállalni a társadalom működéséért, és ezért hajlandó eleget tenni kötelességeinek, ugyanakkor ismeri jogait és élni kíván velük. (Például választások idején leadja szavazatát!)

Polgári eszme és hagyomány

Talán nem lesz haszontalan visszatekinteni arra, hogy a „polgár” fogalmának milyen történelmi hagyománya van. A történelem színpadára lépő polgári rend „szellemének” először talán Benjamin Franklin amerikai író, tudós és államférfi adott kifejezést 1793-ban megjelent önéletrajzában és más műveiben. Bizonyára ő volt a polgári gondolkodás és öntudat egyik első megfogalmazója is: nyomdász mesterséget tanult, újságot szerkesztett, filozófiai társaságot alapított, kidolgozta az elektromosság elméletét (mellékesen feltalálta a villámhárítót), egyike volt az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat megszóvegezőinek, és mint a fiatal köztársaság első párizsi nagykövete, 1783-ban tető alá hozta azt az amerikai-angol békeszerződést, amely lezárta a függetlenségi háborút. Pályafutása jellegzetes és mintaszerű polgári karrier: kétkezi munkából lett tudós és politikus, mint ilyen, az amerikai demokráciának nemcsak bajnoka, hanem megszemélyesítője is.

Benjamin Franklin önéletrajzában gyakran beszél a pénzről, amelynek igen józan számítások következtében, szinte mágikus erőt tulajdonít. „Gondolj arra – írja egy helyen –, hogy a pénznek nemzőereje, gyümölcsöző természete van. A pénz pénzt tud nemzeni, és az utódok még többet tudnak nemzeni, és így tovább” (*Tanács egy ifjú kereskedőnek*). A pénznek, a takarékoságnak, a hitelképességnek azok a fogalmai azonban, amelyeket az amerikai gondolkodó oly igen magasra emelt, mégsem valamilyen pénzközpontú világképre engednek következtetni, ellenkezőleg, Franklin világképének a tengelyében a józan értelem, a munka, a szorgalom, a hatékonyság fogalmai állottak, vagyis azok a fogalmak, amelyekről több mintegy évszázad múltán a modern kapitalizmus gazdaság- és esztörténeti háttérét kutatva Max Weber állapítja meg, hogy általuk épült fel a modern polgári gondolkodás és ethosz.

Ennek a gondolkodásnak a teljesítményelv és a vele szorosan összefüggő versenyszellem a szerves része volt, Franklinnál azonban mindez mélyen összefüggött a gazdálkodás, a gyarapodás és a vagyongyűjtés tisztességének követelményével. Mondhatnám egy szellemi gyökerét tekintve keresztény erkölcsi alapelvel, amely azt rögzítette, hogy az egyén érvényesülésének nem szabad más, mások kárára történnie. Benjamin Franklin ezt a következő szavakkal fejezte ki: „meggyőződtem afelől, hogy a boldog élet elengedhetetlen feltétel az igazság, őszinteség és becsületesség az emberek egymás közötti viszonyában” (*Számadása életéről*). Mindez feltételezte azt, hogy a gazdagság birtokába jutott ember ne váljék felfuvalkodottá munkájának és szorgalmának eredménye miatt, ahogy az amerikai gondolkodó mondja: „Óvakodj attól, hogy mindent, ami birtokodban van, a tulajdonodnak tarts és eszerint élj. Sok ember, akinek hitele van, ebbe a tévedésbe esik” (*Hasznos tudnivalók azoknak, aki gazdagok akarnak lenni*). Nagyjából ezekben az imént idézett írásokban artikulálódott először mindaz, amit „polgári ethosznak” nevezhetünk.

Ha az amerikai gondolkodó egy magatartásmodell, egy életérzés és egy erkölcsiség egyik első kifejezője volt, a német Max Weber volt az, aki a polgári mentalitás kialakulásának történetét és természetét a tudós alaposágával mutatta be. Sokat idézett alapművében, az 1905-ben közreadott *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című munkájában Benjamin Franklin írásából indul ki, és ennek a New England-i, azaz jellegzetesen protestáns szellemi háttérből kiemelkedő és az angolszász felvilágosodás vonzaskörében eszmélkedő, jellegzetesen amerikai polgárnak (és értelmiséginek) a felfogása nyomán világította meg a „kapitalizmus szellemét”, azaz tulajdonképpen a polgári mentalitást.

Max Weber szerint a „kapitalizmus szellemét” a pénzszerzés, vagyis az állandó és folyamatos gyarapodás ambíciója alakította ki, ez azonban nem harácsolást, rablást és csalást jelentett, hanem következetes és szorgos munkát: hivatás- és kötelességtudatot. „Az egyénnek – állapította meg – kötelességtudatot kell éreznie – és érez is – » hivatásbeli« tevékenységének tartalma iránt, bármi legyen is az, s tekintet nélkül arra, hogy az elfogulatlan érület előtt ez akár mint munkaerejének, akár mint dologi javainak (» tőke«) tiszta értékesítése tűnik fel.” Mindez a polgár esetében nem jár együtt gátlástalan nyereszkeskedési és pénzszerzési hajlammal (ebben téved a marxizmus társadalombölcselete!), ellenkezőleg „az egyéni érdeknek a pénzszerzésben való teljesen gátlástalan érvényesítése éppen olyan országokban jutott egyetemes uralomra és vált a magatartás sajátos jellemvonásává, amelyeknek polgári kapitalista fejlődése a nyugatéhoz mérve „visszamaradt”.

A polgári (kapitalista) mentalitás éppen az különbözteti meg más korok vagyonszerző és nyereszkeskedő hajlamaitól, hogy a szerzési vágyat, amely nyilván az önfenntartási ösztön egy változata, és mint ilyen irracionális motívumokat is magába foglal, a jövedelem és a tőke növelése érdekében meg tudja fékezni, korlátok között tudja tartani. Ahogy Max Weber mondja: „A korlátlan szerzési ösztön a legkevésbé sem azonos a kapitalizmussal, még kevésbé annak » szellemével« . A kapitalizmus egyenest azonos lehet ennek az irracionális ösztönnek a megfékezésével, vagy legalábbis racionális mérséklésével. A folyamatos, racionális, kapitalista üzemben szerzett nyereségre, mindig megújuló nyereségre, tehát » jövedelmezőségre« való törekvéssel azonban igenis azonos a kapitalizmus.”

A „kapitalizmus szelleme” a német társadalomtudós szerint a korábbi korok vallásos világképe helyett az evilágiság elvére épült, annak ellenére, hogy fogantatása igazából vallási jellegű: tudniillik a német földön fellépő reformációra, a protestáns etikára utal. Max Weber a Luther Márton-féle német bibliafordításban találta meg azt a fogalmat, amely szerinte a polgári ethosz magvát alkotja. Ez a „hivatás” („Beruf”) fogalma, amelyet az ószövetségi Szentírás a papi feladatok elvégzésére, a királyi hivatalnokok munkájára, a földművelésre és a kézművességre, általában a „hivatásszerű munkára” használ. Mint Weber megállapítja, ez a fogalom, legalábbis

ebben a jelentésben, hiányzott az ókori világ és a katolikus kultúrák nyelvezetéből, és Luther nyomán csakis a protestáns germán népeknél: a németeknél, hollandoknál, angolszászoknál, skandinávoknál lett honos. Később, a polgári mentalitásformák egyetemes elterjedésével általánossá vált a katolikus hagyományokat követő népek körében is.

A fogalom mögött, Max Weber értelmezése szerint, olyan képzetek rejlenek, amelyek a 16-17. század polgári fejlődése során alakultak ki az etikai gondolkodás körében. Ahogy a tudós szerző mondja: „feltétlenül új volt mindenekelőtt a kötelességérzet megbecsülése a világi hivatáson belül, mint olyan legfőbb tartalomé, melyet az erkölcsi öntevékenység egyáltalán megkívánhat. Ez volt az, ami szükségszerűen maga után vonta a mindennapi világi munka vallásos jelentőségének képzetét, s ami a hivatás fogalmát ebben az értelemben elsőként megteremtette. A » hivatás« fogalmába tehát minden protestáns irányzat központi hittétele fejeződik ki, mely nem ismeri el az evilági erkölcsiség túllicítálását szerzetesi aszkézis révén, hanem kizárólag az evilági kötelességek teljesítésével törődik úgy, ahogyan ez megadatik az egyén egész életre szóló munkájában. E munka éppen ezért lesz » hivatássá« ...»

A „kapitalizmus szellemének” és a polgári mentalitásnak, a polgári ethosznak, a „hivatásnak”: a kötelességérzetnek, a felelősségtudatnak, a szolgálatnak, a munkateljesítménynek ezek az erkölcsi értelemben erősen meghatározott fogalmi alkotják a lényegét.

Magyar polgári hagyomány

A polgárság és a nemzet fogalma hagyományosan együvé tartozik: a modern európai és amerikai nemzetek kialakulása egyidejű volt a polgárság, mint erős társadalmi réteg történelmi színrelépésével, illetve a tradicionális nemesség igen nagy csoportjainak polgárosulásával. Mindez kifejeztette vagy megnövelte a népesség nagyobb csoportjainak politikai öntudatát és aktivitását, minthogy a társadalom mind nagyobb hányada érezhette magát az ország gazdájának, és vállalhatott felelősséget ennek jólétéért és biztonságáért.

A magyar nemzeti megújulás, amely a 19. század harmadik évtizedében a reformországgyűlésekkel kezdődött, az 1848-1849-es forradalommal és szabadságharcral érte el első tetőpontját, majd átmeneti vereség után ismét kibontakozott az 1867-es kiegyezés után, maga is párhuzamosan haladt a magyar társadalom polgári átalakulásával. A nemzeti eszmélés és újjászületés sikerei egyszersmind a magyar polgárosodás sikerei voltak, s a nemzeti fejlődésben bekövetkezett törések és kudarcok – például az első világháborús vereséggel együttjáró trianoni kényszerű rendezés vagy a második világháború után bekövetkezett tartós szovjet megszállás – a polgárosodás folyamatában is súlyos zavarokat okoztak, nem egyszer évtizedekkel vetve vissza az addig elért fejlődést, látványosan megsemmisítve ennek eredményeit.

A magyar polgári fejlődésnek igen súlyos töréspontjai voltak 1849-ben, 1919-1920-ban és 1947-1948-ban, midőn a háborús vereségek, illetve a sikeresen haladó modernizációs kísérletek külső erőszak hatására bekövetkezett összeroppanása évtizedekre visszavetette a nyugati típusú polgári fejlődést, és az országot a közép-európai régió nyugati feléből a keleti-délkeleti övezetbe kényszerítette. A magyarországi polgári fejlődés, miként ez köztudott, más tekintetben is eltért a nyugati mintáktól és fejlődési folyamatoktól. A régi Magyarországon csak igen szűkkörű és vékony nemzeti polgári réteg alakult ki. Tulajdonképpen csak a dunántúli és alföldi céhes és keresőpolgárság, valamint néhány erdélyi és felvidéki város magyar polgári rétege alkotta a magyar polgárosodás bázisát, máskülönb a magyarországi városi polgárság igen jelentős része német (szász, cipszer és sváb), illetve más nem magyar (szerb, görög, német nyelvű zsidó) elemekből jött létre, még Pestnek és Budának is túlnyomórészt német lakossága volt. A dualizmus fél évszázadában pedig elsősorban az asszimilált német, zsidó és szláv polgári, kispolgári rétegek súlya növekedett. Az a magyar elem, amely a polgári élet körülményei között élt, és mint polgár vagy értelmiségi kereste kenyerét, igazából nem polgárnak, hanem a „középosztály”-hoz tartozónak tekintette magát, s mentalitásában igen sok nem-polgári, inkább kismemesi tradíciót tartott fenn.

A klasszikus értelemben vett polgárság, amelyről a nyugat-európai társadalomtudomány és szépirodalom beszél, nálunk csupán töredékesen jött létre: alföldi városok cívisai, dunántúli, felvidéki és erdélyi patriciusok között. Ez az a polgári réteg, amelyről Max Weber mint „polgári rendről” tesz említést. Ez természetszerűen más társadalmi képződmény és fogalom, mint a gazdasági-foglalkozási értelemben vagy a politikai-állampolgári értelemben vett polgárság. „A *rend* értelemben vett – vagyis a nemességgel és a proletariátussal szembeállított polgárság – írja Max Weber *Gazdaságtörténetében* – » a vagyon és a műveltség embereiből tevődik össze; rendi értelemben polgár a vállalkozó, a járadékos és egyáltalán mindenki, aki valamilyen felsőfokú képzést kapott, amit társadalmi presztízst biztosít a számára, és lehetővé teszi, hogy a rend színvonalán éljen.”

Ez a fajta „rendi” polgárság volt az, amely Márai Sándor álmaiban és regényeiben megjelent: egy mitikus és vágyott, talán soha vagy csak szórványosan létezett magyar polgári „rend”, amelynek a modern Magyarországot fel kellett volna építenie és virágoztatnia. Ennek a polgári „rendnek” a mentalitását és erkölcsiségét Márai szerint is a hivatástudat, a felelősségérzet és a szolgálat készsége határozta meg. Olyan tulajdonságok, amelyeknek társadalmi jelentősége van, mégsem egy kollektivistá társadalom tulajdonságai. Márai ugyanis minden kollektívizmustól eredendően idegenkedett. A polgári mentalitás és erkölcsiség értékét, szerinte éppen az adta meg, hogy a független és önálló: felnőtt emberi személyiség tulajdonságaiból következett. A polgár, mint jelenség, Márai meggyőződése szerint, az európai kultúra legjobb „lelki” és „antropológiai” teljesítménye volt. Ahogy *Föld, föld!* című önéletrajzi emlékezésében olvasható: „A polgár számomra a legjobb emberi tünemény volt, akit a korszerű nyugati műveltség alkotott, mert a polgár alkotta meg a korszerű nyugati műveltséget: amikor egy előregedett társadalmi hierarchia megsemmisült, egy megbillent, tótágast álló világrenden belül a polgár teremtett egyensúlyt.”

Ennek a Márai által is megálmodott és mitizált polgárságnak egyik legfőbb értéke maga a hagyomány (akár a nemességnek és a parasztságnak): a biztos tulajdonosi állapot és az erre az állapotra alapozott függetlenség, valamint öntudat, amely természetes módon következik abból a „hivatástudatból”, amelyet Max Weber a polgári ethosz leginkább jellegzetes tulajdonságának tekintett. Mindemellett a polgári hagyományhoz szervesen hozzátartozik a műveltség is, amelyet nem szabad összetéveszteni a tájékozottsággal: a polgári műveltség a humán (és humanista) nyugati tradíciókra épül, magába foglalja a filozófia, a történelmi múlt, az irodalom és a művészetek ismeretét, és együtt jár a társasági szokásoknak, az udvariasság hagyományainak, a konyhaművészetnek az ismeretével is. A műveltség ugyanakkor nem pusztán ismeretanyagot jelent, hanem bizonyos szervezettebb gondolkodást és kifinomultabb ízlést is. Ezenkívül a polgári ethosz természetes tulajdonsága az elfogulatlanságnak és a mások iránt tanúsított toleranciának az a tradíciója, amely a megalapozott függetlenségből, a biztos öntudatból és az átélte műveltségből következik.

A civil társadalom szerepe

A polgári társadalom eszméje szorosan összefügg azzal a gondolattal, miszerint a „politikai társadalom” helyett a civil társadalom fejlődését és fejlesztését kell előtérbe állítani. Annál is inkább, mert Magyarországon a „politikai társadalom”, a „politikai osztály”,

egyáltalán a politikai hatalom érdekei szinte mindig háttérbe tudták szorítani a civil társadalom érdekeit. Nemcsak a diktatórikus korszakokban, hanem a két világháború közötti „civil” fejlődés közel másfél évtizedében (1921 és 1938 között), a második világháborút követő koalíciós korszakban (1945 és 1948 között) és a rendszerváltozást követő majdnem egy évtizedben is.

A mögöttük lévő politikai átalakulásnak és eszmecserének ezért talán az egyik legnagyobb tanulsága, hogy Magyarországon most már határozottabban kell fejleszteni a civil társadalmat. Azt a társadalmat, amely nincs alávetve a politika, a politikai „osztály”, a politikában szerepet kapó vagy maguknak szerepet kiharcoló emberek érdekeinek. Ellenkezőleg, arra tudja rászorítani a politikát és a politikai elitet, hogy az egyetemes társadalmi és nemzeti érdek szolgálatára fordítsa képességeit, ismereteit és kapcsolatait. Mindez egybevégt a „polgári Magyarországnak” azzal az eszméjével és stratégiájával, amelyet a Fidesz-Magyar Polgári Párt kormányzati programja hirdet és képvisel.

A civil társadalom fejlődése és erősödése megköveteli azt is, hogy a civil szervezetek erőteljesebben legyenek jelen az ország sorsának alakításában. Az egyházi, társadalmi, tudományos, kulturális, lakóhelyi és ifjúsági egyesületek, szövetségek hangsúlyosan nem politikai organizációk, mindazonáltal nélkülözhetetlen közéleti feladatokat látnak el; szakmai tekintetben többnyire megalapozottabban a politikai pártoknál. Az új kormányzatnak, ha valóban a „polgári Magyarországot” kívánja felépíteni, és egy nyugati jellegű polgári társadalmat akar elvezetni a következő évezredbe, oda kell figyelnie a civil társadalom és a civil szervezetek, így a kulturális szervezetek javaslataira, munkájára, kívánságaira. Jobban, mint ahogyan ez a két korábbi kormányzati ciklusban történt. A szabad polgárok világát csak egy autonóm, önmagát igazgató társadalomban lehet felépíteni.

Fried István

Kalandregény – versben

(Faludy György: Vitorlán Kekovába)

Dalszerzésének kalandjáról adott hírt Paul Verlaine *Költészettan* című versében, tanácsokat osztogatva költőnek-költészetnek, amely tanácsok jórészt nem önmagának kínálta. *Kalandnak* minősítette a költői lét/magatartás „alakzat” egy követendő/követhető változatát Apollinaire, a rendparti dalnokokkal szemben kijelölve a maga és társai költészettörténeti helyét. Faludy György legújabb verseskötetében XX. századi kalandozásokat ígér, egy törvényszerűen váratlan fordulókkal teli költői lét daltól visszhangzó erdejében. Hiszen egyfelől a verlaine-i chanson örökösének látszik, még akkor is, vagy éppen azért (is), mert képekben gazdag, virtuóz verskezelésű, az asszonáncok különféle fajtáit bátran próbál szonettekben osztja meg gondolatait „széplelkű” olvasóival, másfelől viszont a fikcionalitásba emelkedett (sűrűsödött? retorizálódott?) önéletrajz útvesztőiben igyekszik eligazodni és eligazítani, mintegy a goethe-i *bon mot*-t helyeselve minden versek alkalmiságáról, másképpen szólva: minden alkalom verssé lehet, valójában minden alkalom vers volt, a művésznek csak a „fölsőleget” kell lehántania róla, és máris kész a verses tanúbizonyosság. Mert tanúságtétel Faludy György verseskötete, azáltal, hogy énekelhető, elmondható formába önti a XX. századnak Hieronymus Bosch vízióit túlszámnyaló rémségeit. Nem értelmezi, nem kéri kölcsön bölcséleti rendszerek elvontabb fogalomkészletét, hanem át/lefordítja a szinte hétköznapi szókincsre, a szemrevételezhető és rendezettséget igénylő képiségre, nem utolsósorban pedig nem engedi felejté(t)ni azt a dallamot, amely jobb esetben végigkísér(het)ti a XX. század emberét, életét, miközben megannyiszor letéved az igaz útról, és ott bolyong a fájdalom városában.

Beszédes cím a *Vitorlán Kekovába*, olyan kötetjelölő, amely egy versre éppen úgy utal, mint ahogy felidézi az egész kötetből áradó reménytelenséget és reményt. A veszni indult emberiség önpusztító gesztusait leltározza Faludy György, ezért érzi oly reménytelennek a jövőt, de ezt a reménytelenséget olyan magas fokú szervezettségről tanúskodó formában, olyan melodikus előadásban írja körül, hogy az szinte már reménnyel tölthet el: hiszen ha a költő (akár Madách Ádámja) megőrzi bízó (ön)tudatát, a kimondás erejébe vetett hitét, akkor még nincsen veszve minden. Részben azért, mert létezhet a világnak oly idilli pontja, amelyben még emberszabású, így élhető az élet (erről tanúskodik a *Kekova* című szonett), részben azért, mert oda vitorlával juthat el (innen a kötet cím egyik fele) a hajózó. Ám ezen a képen, allegórián keresztül a magyar és a világirodalomra nyílik tág kilátás: a hajózás, a vitorlázás az életútnak lehet színönimája, helyettesítője, Horatiusnak több ízben magyarított carmenjétől Berzsenyi vessoráig: „Partra szállottam. Levonom vitorlám”, onnan Lermontov látomásáig (Beleet parus odinokij...). S hogy nem gőzhajón, nem a technikai civilizáció világcsodáinak egyikén, luxus tengerjárón érkezik a költő a maga, még másoktól föl nem fedezett Kekovájába, hanem vitorlán (legyen e metonimikus eljárás a Faludy-költészet egyik ismertetőjele), az ősi gesztusok megőrizhetősége mellett szavaz, beszédesen hangzik a vers utolsó szava: *élet*, kiemelten hangsúlyos helyzetben. Még valamire figyelmeztetnék: Horváth János elemzi Berzsenyi Dániel egy versének „negatív festés”-ét, a csupa tagadásból álló képek hangulat- és helyzetteremtő eljárását emlegetve, például *A közelítő tél*-ben. Faludy György a pozitív és negatív „festés” változtatásával bináris oppozícióvá emeli az idill és a fenyegetettség, a természeti/természetes és a művi lét diszkrpanciáit.

Más típusú szembenállást fogalmaz meg a *Miért nincs...* kezdetű szonett vagy a remélhetőleg antológiadarabbá váló *Róma, 1992*. A Faludy Györgyöt egész életén keresztül foglalkoztató és ezáltal százötven esztendő magyar irodalomtörténetébe lépő töprengés a nemzeti lét-nemlét dichotómiáját úgy jeleníti meg, teszi axiómává a szükkörű-világszerű (nemzeti) léte meghatározó magatartásváltozatát, hogy részint visszakapcsol olyan, kevesebbet idézett magyar irodalmi hagyományhoz, mint amilyen Vörösmarty Mihály *Honszeretete*, (Szeresd hazádat, és ne mondd...), részint a természetes-művi ellentétpárt egy másik oldalról világítja meg. Az ironizáló felhangú *Miért nincs...* csattanóra kihegyezett befejezése nem pusztán bizonyos típusú tudás(ok) korlátozottságának és ezáltal emberi léptékének kérdését veti föl, hanem az őstörténeti képzelgések hiábavalóságának hiábavalóságáról is szól, merészen döccentve meg egy vessort (a Szibériából é-jéről le hagyja a vesszőt a jambusok „hibátlanság”-át megőrzendő, s ezen keresztül a műviséget érzékeltetendő), egyben az emberi tudás korlátozottságát és a tudás magahittségét kontrasztba állítva („hogy megtudják, mit tudni nem lehet”). Ennél merészebb hangvételű a *Róma 1992*. Egy – mondjuk – boileau-i szabályrendszer elvárásainak nemigen felel meg a vers, hiszen az akár hosszadalmasnak is tetsző fölvezetés után a tizedik strófában ér föl a poéta a tetőponthoz, hogy aztán két és fél szakaszban epigrammatikus előadásba csapjon át, és a leíró vers pontos megfigyeléseit a nemzetkarakter szellemi vonásaivá lényegítse. Régvolt és jelen játszik össze a költemény leíró részében, az emberiség legbecesebb műkincsei mellé a túlon túl profán hétköznapi szó szerint vett pop(uláris) kultúrája illeszkedik, természetes egységet alkotván, harmóniába olvadva össze, miközben szent és profán a maga arculatát mutatja. Nincs szükségük, hogy tagadják egymást, ebben a Rómában, 1992-ben megférnek egymás mellett. S így a költeményben egy XX. századi civilizációs eszköz, technika okozta zavar része lehet a tájképnek, a messzetekintő (költői) képzeletnek:

*a taxis éjjel háromkor lerobbant
kocsiját rúgja, aztán felnevet;
az ostiai tenger fölött roppant
tű varja össze a szakadt eget.*

Meghitt és közönséges, fenséges és durván rikoltó egyként eleme ennek az élhető világnak, amely évezrede őrzi kedélyét. Ez a kedély mentődik át a versbe, e kedély poeticitása nemesíti meg a megnemesítésre szoruló. Ez azonban nem jelentheti, hogy ez utóbbi kilép önmagából. Éppen ellenkezőleg, a maga egyszerűségében vállalja önmagát. Faludy György előadásában nem zárja ki a közbeszédet imitáló, annak szókincséből erősen merítő versmenet a hangsúlyozottabb retorizáltságot, a nagyfokú személyes jelenlét, szinte riporterri beállítottság a rezonőri szerepvállalást. S ami még lényegesebbnek tetszik: a *Róma 1992*. freskóján értéké minősül(het) a kanonizálódott kulturális emlék és a réteg-kultúra. Éppen azért, mert a változásaiban is mindig önmagával azonos lét megnyilvánulása:

*Giordano Bruno szobrán rock-koncertet
hirdet a reklám: én is ott leszek;
az utcán motorbiciklik libegnek
lábunk között mint a kisgyermek;*

A vers tetőpontjáról volt már szó; arról azonban még nem, hogy itt kapcsolja be a közép-európai gondolatot, nevezetesen a herderi jóslatnak a magyar nemzethalál poézisébe átjártató mozzanatait, amelyek nemcsak lázas önkeresésbe futottak ki másfél század magyar eszmévilágában, hanem kizárólagosságok, érzélgős önsajnálkozások frázisaiba is torkolltak. Ez utóbbiakra látszik reagálni a *Róma 1992*. Itália világderűjét a közép-európai kisebbségi komplexussal szembeszögezve. A „negatív festés” módszerként itt is előkerül, pozitívum, azaz önigenlés, negatívum, azaz öntévesztés egymást kizáró tényezőként jelzik létigenlés és léttévesztés távlatosságát, illetve távlatatlanságát. A sokszínűség dicsérete egyben egy századokon át létrejövő egység dicsérete, az önsajnálát a bizonytalanságot leplező akarát agresszivitásba átcsaphatása. A valóság az önazonosság artikulálódása, a nemzethalál siránkozás viszont annak jelzése, hogy a siránkozók valójában nem tudják, hogy kicsodák, nem (nép)egyénségek.

*Nem tűzik fel
bal mellükre hazájuk bánatát,*

*nem érdekli őket, hogy ki a lombárd,
a görög, a germán, a római,
a zsidó meg a gót, és nem gondolják,
hogy egy kihalt ország fia,*

*nem szomorkodnak elveszett csatákon,
a jövődtől nem várnak csodát,
a valóság több nekik mint az álom
és pontosan tudják, hogy kicsodák.*

Mert Faludy György ezt az embernek-népnek önnön magával megteremtett békéjét tartja az egyéniség és a népegyéniség szinte legfontosabb megkülönböztető sajátosságának; ezzel szemben már-már *A tömegek lázadása* arctalan sokaságát idézi *A Sixtusi kápolna*, amely a magános-csendes kontempláció múltjához párosítja az egymás mellett vagy egymáson szorongó harmincezer turista jelenét, a néma-önfeledt műtisztelethez a sznob tömeg-jelenséget. A *Diogenész Oinoándából* című vers a személyes sors és a bölcsesség Epikuroszához szól, hogy aztán a költemény vége az Epikurosz-felejtés bűnében marasztalja el a kortársi világot. A mű- és létfelvetés Faludy Györgynek jóideje visszatérő rettegése, a beszédes című *Se múlt, se jelen* című versben a „meddő jelen” sem a hagyományt nem tudatosítja, sem a jövőbe nem tekint. Eképpen a beszélgetés tárgya: „hogy tudomány van csak történelem / helyett” mintegy egyetemes múlt- és jövőtagadásnak lesz jelzésévé. A beszélgetés keretét Pallas Athéné városának egy kávéháza szolgál, a távolban a Parthenon, a massachusettsi mérnök-házaspárral egy asztalnál ülve a múltba-jelenbe tekintő poéta és társa, valamint a jelent reprezentáló technokrata pár alkot együttest. Majd a zárószakasz:

*Eric felállt: „Menjünk, hisz még nem láttuk
a Parthenont. Most nyitnak, úgy hiszem.”
„Parthenon? Az mi?” kérdezte Rosemary.
Pár év, s ezt kérdik valamennyien.*

Nem apokalipszis, (és főleg) nem most: vághatnánk rá, mégis, mintha a szellem jelenségeit kiiktató jövőt megrajzoló tudományos-fantasztikus elbeszélések világa elevenedne meg, vagy az anti-utópiák uniformizált társadalmának képe tűnne föl egy pillanatra: az önnön múltját a nem-létezésbe száműzők magatartásán töprengve élvezés immár a végveszély versét írassa Faludy Györggyel. A *jövő század lesz a végső* keserű-ironikus rájátszás az *Internacionálé* sorára, hogy ismét a verszárlatban az általános kultúralatlanodást rója föl a jelen világának. A társalgásból locsogás lesz, egykor Márai Sándor diagnosztizált ekképpen, nem is szólva a beszédet és a hablatyolást egymással szembeállító Ortega y Gasset-ről és Heideggerről. Faludy határozottan vezeti a vers gondolatmenetét a kérdésekkel érzékeltetett bizonytalanság-tudattól a szomorú bizonyosságig, az értékek haladásától az értéktelen virulenciájáig, amely az egyetemes hanyatlást fogja okozni. Im már nem a római birodalom szétesésének okait kereső történészek „dekandencia”-nyomozása út át a vers szövegén, hanem a tömeg-„kultúra” eredményezte üres beszéd uralmának tudósítása költözik a verssorokba, és így e tárgyi világ egyben önmagának készíti el sírfeliratát:

*üljetek le
a TV-hez olcsóbb utakra,
hallgassatok rossz zenét, filmet,
mely nem hatol le a tudatba,*

*a politikát se hagyjátok
üres locsogásnál alább,
s jegyezzétek meg a reklámot,
az áruk sírfeliratát.*

Amit Faludy György megállapít, nem más, minthogy minden csak szimulálás, még (pót)cselekvésnek is alig nevezhető, a messzibe vezető turistautakat, a világ „IBUSZ”-os megismerését a TV-nézés „szimulálja”, a zenehallgatás vagy a mozi (film) helyett a nézőre-hallgatóra zúduló hang/zaj, illetve látvány áradása hiteti el, hogy „művészetet” hall-lát. A reklámok pedig, amelyek immár mindenütt megjelennek, sportközvetítéseket éppen úgy megszakítva, mint koncerteket vagy televíziós játékokat, a memento mori funkciójába jutnak e szerint a vers szerint, sírfeliratként egy magát élvezőnek minősítő társadalom emblémái, az „et in Arcadia ego” tragikomikus változatát megteremtve.

A kötet második részében egy verses önéletrajz részleteit kapjuk, egy-egy valamely okból jeles évszámhoz kapcsolva, történelmet,

művelődéstörténetet, politikát, személyes sorsot egybejátszatva. Akár verses anekdota-füzérnek nevezhetnők ezt a pittoreszk elemekben szerföltt gazdag versfüzért, ha az anekdotikus előadást (Dobos István kitűnő könyvének igyekezete ellenére) nem kísérné némi gyanú. De nevezhetnők verses fejlődésregénynek, még inkább nevelődési regénynek, hiszen beavatásokról is megemlékezik költőnk. Annyi bizonyos, hogy műfaji besorolása már csak azért is kétséges, mert a leginkább a verses regény sajátosságai figyelhetők meg Faludy Györgynek ebben a sorozatában, márpedig ezt a műfajt a reflexió és az önmagára való reflexió érzékletes jelenléte jellemzi. A költő bizonyos időbeli távolságból lát rá élete fordulóra, ilyen módon krónikás és értelmező egy személyiségnek változásait, kis és nagy világ egymást tükrözhetik. Aligha dönthető el, kortörténetet ír-e a költő, vagy életébe pillant-e vissza, bár többnyire ez utóbbi a vezető szólam. Kiváltképpen feltűnő, hogy az egyes versepizódokban mennyi a párbeszédese rész, *mintha* a köznapok apró eseményeit változatlan formában emelné az elbeszélésbe vagy a leírásba Faludy György, s ezzel párhuzamosan *mintha* a sugallt (?) hitelesség kedvéért vissza szeretné szorítani a szonettjeiben található dallamosságot. Talán ebből vezethetjük le, hogy az élettöredékek önmagukban zárt egységekként hatnak, az események üteme lényegesen lassabb, mint a szonetteké (és ennek nem kizárólag terjedelmi okai lehetnek), az anekdotákban oly fontos zárlat előkészítése során kitérőket, az eseménymenetbe csak lazán illeszkedő részleteket lelünk. *Mintha* az emlékező poéta önnön múltját leltározni, és előadásával jelezni, a sok részletben melyik a nagyon, melyik a kevésbé fontos, és melyik a lényegtelen, ám ezek a legutóbbiak is néhány szó erejéig említést érdemelnek.

A szonettekkel általában jellemző retorizáltság, kiváltképpen az ott és egyéb rövidebb versekben fel-feltetsző ódaiság ezekben a jambikus (hol rímtelen, hol nagyrészt keresztrimes) versekben kiszorulni látszik, a köznapi versbeszéd követel magának helyet, és az igen sűrű áthajlások szinte a „költőiség” ellen hatnak. Ha nem lennének versebe tördelve, akár prózai elbeszélésként is olvashatók volnának: „A Népszava kocsián utaztunk le a Balatonra, szép, de nem meleg napon, május elején. Alföldi, a legjobb sofőrünk vezetett.” S bár ehhez hasonló sorokat bőséggel idézhetünk, mégsem pusztán a metrum kölcsönzi a versszerűséget ennek az önéletrészletnek. Az alulretorizáltság is csupán részleges magyarázata lehet a(z) epikai) hitel igényének eleget tenni akaró költői törekvésnek.

Már nem annyira olcsó kibúvó a válaszadás kötelezettsége alól az első pillantásra keveset mondó kijelentés: vers az, amit versként olvas valaki, illetőleg, amit egy periódusban versként fogadnak el. Az viszonylag elfogadhatónak tetszik, hogy Faludy György verseskötetét a költő olvasói versként olvassák, ezáltal egy periódus nem csekély számú verskötet-vásárlója valóban versként fogadja el az önéletrajzi ciklust. Az már problematikusabbnak tetszhet: melyek ennek a fajta versszerűségnek kritériumai? Hogy megszerkesztettségéről számot lehet adni, nemigen kétséges. Hiszen a történetek olyan visszaemlékezések, megidézések, amelyek egy mindent, de legalább is nagyon sokat tudó narrátor megbízható információiból tevődnek össze, még ott is, ahol egy külső szemlélő reakciói tűnnek elő, a narrátor biztonsággal tájékoztat. A leírások, környezetrajzok szűkszavúak, majdnem „funkcionálisak”, szinte csak az átvezetést szolgálják, a tér és az idő érzékeltetését:

*Tovább utaztunk. Felszállás után
mellettünk vulkán. Kráterén sűrű
gomolygó füst. Nem zöld mint a Vezuv,
hanem kopasz, barbár és gyönyörű.*

(Itt három, önmagában egymástól idegen, összességében azonban egymás jelentését továbbrétegző jelző figyelmeztet: verset, emelkedettebb /költői/ beszédet olvasunk.)

Máskor a megtett út ürügyén szolgál a költő leírással, az „olykor” és a „máskor” jelzi az idő múlását és távolságot, hogy a paraguayi kirándulás időutazássá váljék. Az erőteljes megszerkesztettség okozza talán, hogy költőnk még ott is racionális magyarázatra igyekszik lenni, még ott sem engedi át magát a képzelgésnek, ennek következtében még ott is értelmez, ahol a költői „anyagból” esetleg merészebb fordulatra is telne. Néhány megrendítő metaforája azonban itt mindenképpen említést érdemel:

*S a napfény mint szédítő altatószer
vagy láthatatlan száz szúnyog csípése,
s a szürke ámyék, az irgalom selyme,
a megnyugvás, az élet eltűnése;*

Ugyanennek a versnek (a költőnk 1957-es esztendő eseménytörténetében tallóz) más helyén mértéktartó impresszionizmusa fékezi a retorizáltságot, illetve csupán színekkel festi föl a teret, amelynek helyi és történelmi jelentősége lesz. A helyi vonatkozások a visszafogott megörökítés szolgálatában állnak, a történelmi megidőzés különféle idők egymásba érését jelzi. A hangsúlyozottan személyes jelenlét az emberélet történeti dimenzióira figyelmeztet, amely idegen tájakra is önmagát látja bele, a maga képzőművészeti „iskolázottsága” szerint számol be a táj színvilágáról. Ekképpen ugyan nem kimondva, szinte csak a sorok között félfélen megbújva, távoli kultúrák, világérzékelések együttlátása fakaszt költészetet, amelybe a hangsúlyozottan európai gondolkodás racionalizmusa tör be. Vajon a távolságtartás magatartása formálódik a szövegben? Vagy illúziótlanítás lenne a szerző vélt célja? Aligha dönthető el; képzeletnek és tapasztalathoz kötöttnek viteszöveggé alakítása egy extrém léthelyzet (az emigráció) különöségeihez szolgált adalékokat. Az idegen táj, a magyar történelem és a gyermekkor azonban nem egy vízió részeként jelennek meg, részint lehetőségként vetődik föl kapcsolatuk, részint egy rendező elme szerkesztői tevékenységének eredményeképpen. Ez utóbbi az, amelynek során a Faludy más verseire jellemző költőiség kárt szenved (megtörni látszik a verssorok dinamizmusa), ugyanakkor éppen ez a fajta kijózanítás szab határt a képzelgésnek:

*A víztükör simán és halványkéken
feszült, távolabb bizonytalan zölddel
vegyült, még messzebb sárga s bíbor pára
lebegett rajta. Szemköztről a hegység
mérgezőzöld és egyenletes homálya –
hol láttam ezt? A Balaton nem ily szép,
ily vad s ily tarka, – de kilencszáz éve
ilyen lehetett, mikor I. András
király Szárszónál (nem volt még) elérte.
De akkortájt még semmiképp nem éltem
és nem hiszek a lélekvándorlásban.*

*Halványkék volt s lány, nem vad és tarka,
mikor öt évesen először láttam.*

A pontos beszédre törekvő költő, aki zárójeles és közbevetett megjegyzéseivel az európai racionalizmus hagyományát is közvetíteni igyekszik, azonban nem hagyja feloldatlanul az általa körvonalazott látszólagos ellentmondást: a „józan ész” diktálta tényyszerűség mégsem bírhatja le egészen a fantáziát, legalább a nem kevésbé messzi gyermekkor tanúskodhat a lehetetlen némi lehetőségessége mellett; így még egy esélyt ad távoli elemek együttláthatásának:

*Lehet, hogy akkor hozzáképzeltém így,
s mit képzeltem, az elevenedett meg?*

Ily módon az értelem igazoló szándéka találkozhat a képzelet szertelenségével, mindkettőt a versbe gondolás avathatja egyenrangú tényezőkké.

Az új Faludy-kötet egészében nem meglepetést hoz az olvasóinak, hanem megnyugvást. A mai magyar irodalomban Faludy György azok közé tartozik, akinek „törzsolvasói” vannak, valószínűleg a Villon-kötetek óta kísérik figyelemmel, megelégedéssel és rajongással költőjük pályáját, találnak a maguk kérdéseire feleletet a versekben. Ugyanis Faludy György nagyon erősen (ön)életrajzi költő, aki a XX. századi embersorsot példázó költeményeiben sokakat foglalkoztató (olykor triviálisnak, máskor lételméletinek minősített) gondolatokat fogalmaz meg, s meri vállalni azt az egyesektől XIX. századnak, romantikusnak minősített hanghordozást, amelyet mások, többnyire a rajongó olvasók a költőiség természetes megnyilatkozási formájának tartanak. Azt hiszem, Faludy György lírája és líriko-epikája valóban reagál a XIX. század magyar és világirodalmára, a romantikára és a romantikát követő korszak poézisére, ám nem pusztán tárgyválasztásában rejlik nem szűnő érdekessége. Feltehetőleg a más költészetekre reagálásnak mainapság kevésbé divatos, ám nem kevésbé hatásos módja az, ami az olvasókkal a régebbit és a mait egybeolvasatja, korunk költői sorslehetőségeinek tanulságait az elmúlt század költői tanulságai mellé rendeli. Faludy György kezében költői tárggyá lesz, amire rátekint, ami életében történt, vagy aminek életében meg kellett volna történnie. Divatok túntével majd a jövő századok költészeti irányainak kérdező horizontjából fog kitetszeni: mennyire építi tovább a magyar költészetnek a szüntelen továbbépítés állapotában létező épületét Faludy György lírája.